

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

2

ROČNÍK XXII, 1971

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Ján Horecký, O komunikatívnom aspekte vo vzťahu jazyka a myslenia	121
Jozef Liška, Palatálna laterála v slovenčine	128

Rozhľady

Klára Buzássyová, Kontrastívny výskum jazykov	160
Šimon Ondruš, K niektorým prácam z dejín jazykovedy	175

Diskusie

Abel Král, Pravopis, výslovnosť a ortoepická kodifikácia	182
--	-----

Správy a posudky

Za docentom Jozefom Vavrom. J. Sabol	192
K šesťdesiatpäťke prof. K. Ohnesorga. G. Podolcová	192
Leninizm i teoretickéskije problemy jazykoznanija. J. Horecký	194
J. Ružička, Spisovná slovenčina v Československu. Š. Peciar	196
J. Dvončová — G. Jenča — A. Král, Atlas slovenských hlások. J. Štolc	200
L. N. Smirnov, Glagolnoje vidobrazovanie v sovremennom slovačkom literaturnom jazyke. E. Sekaninová	208
W. Pomianowska, Zróżnicowanie gwar południowosłowiańskich w świetle faktów słowotwórczych. F. Buffa	206
M. Ivić, Praveci u lingvistici. E. Horák	209
R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. E. Horák	210
G. Lakoff, Deep and Surface Grammar. E. Ružičková	214
B. Berlin — P. Kay, Basic Color Therms. Their Universality and Evolution. V. Krupa	216
Structuralism. A Reader. V. Krupa	217
Colloquium paedolinguisticum Brno 14.—16. X. 1970. J. Dvončová	218

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Горецки, Отношение языка и мышления с коммуникативной точки зрения	121
Йозеф Лишка, Боковой согласный [L] в словацком языке	128

Обзор

Клара Бузашицова, Лингвистическое исследование по контрастивной грамматике	160
Шимон Ондруш, Некоторые работы по истории языкознания	175

Дискуссия

Абел Краль, Правописание, произношение и орфоэпическая кодификация	182
--	-----

Сообщения и рецензии

Скончался доцент Йозеф Вавро. Я. Сабол	192
По случаю шестидесятипятилетия со дня рождения проф. К. Онезорга. Г. Подолцова	192
Ленинизм и теоретические проблемы языкознания. Я. Горецки	194
Й. Ружичка, Словацкой литературный язык в период с 1918 по 1968 год. Ш. Пециар	196
Я. Дvonчова — Г. Енча — А. Краль, Фонетический атлас словацкого языка. Й. Штолц	200
Л. Н. Смирнов, Глагольное видобразование в современном словацком литературном языке. Э. Секанинова	208

O KOMUNIKATÍVNOM ASPEKTE
VO VZŤAHU JAZYKA A MYSLENIA

JÁN HORECKÝ

1. Problematika vzťahu medzi jazykom a myslením je základnou problematikou filozofie jazyka i jazykovednej teórie všetkých filozofických i jazykovedných škôl a smerov. Je preto prirodzené, že podať prehľad všetkých názorov o tomto probléme, doteraz vypracovaných a propagovaných, by si vyžiadalo veľa úsilia i miesta.

Možno iba veľmi súhrnne povedať, že doterajšie názory na vzťah jazyka a myslenia sa členia na dve protichodné skupiny: mentalistickú a mechanistickú. Základným znakom mentalistickej skupiny je tendencia stotožňovať jazyk a myslenie, príznačnou črtou mechanistickej (v podstate behavioristickej) skupiny je oddeľovanie jazyka od myslenia.¹

Na nesprávnosť a nevedeckosť takýchto jednostranných názorov upozornil už K. Marx, ktorý zdôraznil, že ani myslenie, ani jazyk netvorí osobitné oblasti, ale sú prejavom toho istého spoločenského života. Tvoria teda dialektickú jednotu, pričom je zrejmé, že z hľadiska marxisticko-leninskej filozofie treba túto jednotu chápať na pozadí vzťahu bytia a myslenia, a to v tom zmysle, že bytie je prvotné, myslenie druhotné.

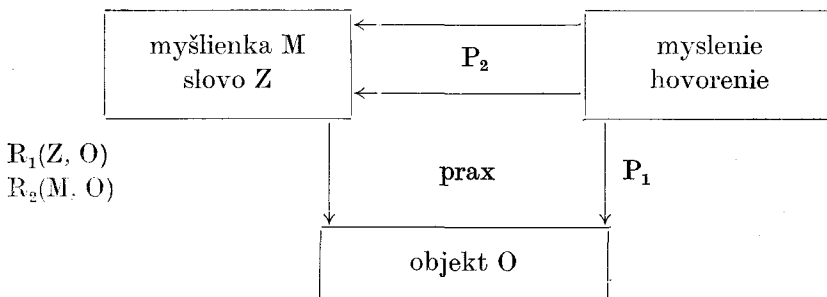
Dialektický vzťah jazyka a myslenia treba v každom prípade chápať ako veľmi zložitý. A práve z tejto zložitosti vyplýva potreba skúmať vzťah jazyka a myslenia vo všetkých jeho aspektoch (ontogenetickom, fylogenetickom z hľadiska diachronie, gnozologicom a komunikatívnom z hľadiska synchronie), ale aj ustavične podrobovať výsledky doterajšieho výskumu revízií z hľadiska výsledkov všetkých vedných disciplín, ktorých sa spomínaný vzťah týka. Je to najmä logika, psychológia, sémiotika, jazykoveda a kybernetika.²

2. Klasické, hoci trocha zjednodušujúce riešenie vzťahu medzi jazykom

¹ *Obščee jazykoznanije*, Moskva 1970, 47.

² Tendenciu využívať najnovšie poznatky všetkých vedných disciplín pri riešení skúmanej otázky veľmi zreteľne vidieť napr. na obsahu dvoch zborníkov s rovnakou problematikou: *Jazyk i myšlenije*, Moskva 1957 a *Jazyk i myšlenije*, Moskva 1967.

a mysléním, resp. objektívnou realitou predstavuje tzv. sémantický trojuholník. Umiestnením vecí, myšlienky a slova na vrcholy trojuholníka sa správne vystihuje jednota i rozdielnosť týchto troch pojmov. Nie je však správne, ak sa myslenie a hovorenie, resp. myšlienka a slovo prísne od seba oddelujú. Zdá sa, že tieto vzťahy adekvátnejšie vyjadruje G. Klaus touto schémou:³

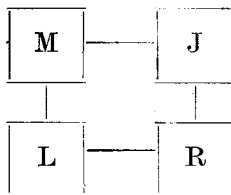
Osobitne sa vydeluje objekt reálne jestvujúceho sveta, ktorý sa myšlienkovo odráža a chápe v procese myslenia a hovorenia (P_1). Výsledky týchto procesov sa fixujú pomocou myšlienok a slov (P_2). Vzťah medzi objektívnou realitou a myšlienkou, resp. slovom sa označuje ako vzťah sigmatický (R_1), resp. sémantický (R_2). Pritom tento vzťah, ako aj vzťah medzi mysléním a objektívnou realitou sa overuje ustavične praxou.

Aj z tejto schémy G. Klauza zreteľne vidieť, že sú tu veľmi jasne vydelené dve oblasti: oblasť reálnych objektov a oblasť myslenia a hovorenia. Táto druhá oblasť je pritom zložitejšia, než myslí G. Klaus. Možno povedať, že táto oblasť tvorí rečovo-myšlienkový systém, ktorého prvky sú jazyk, reč, myslenie a logické myslenie.⁴ Jazyk sa tu chápe ako systém znakov, reč ako využitie tohto systému znakov; myslenie sa chápe jednak ako odrážanie skutočnosti na základe zmyslovej skúsenosti, jednak ako psychická činnosť. Takto chápané myslenie jestvuje aj bez jazyka, teda aj u vysoko organizovaných zvierat, ale aj u človeka (obrazné, resp. technické myslenie, pracujúce na základe nejazykových jednotiek). Logické myslenie predstavuje nové formy operácií a spracúvania informácií.

Vzťahy medzi týmito štyrmi prvkami systému možno vyjadriť pomocou štvoruholníka:

³ G. Klaus, *Die Macht des Wortes*, Berlin 1965, 3. vyd., 31. Treba pripomenúť, že G. Klaus venuje osobitnú pozornosť skúmaniu vzťahov medzi prvkami sémiotického trojuholníka, ktorý rozširuje o ďalšie znaky, a najmä o ľudský faktor. Podľa vzťahu medzi týmito prvkami rozlišuje štyri aspekty jazykového znaku: syntaktický (Z, Z'), sémantický (Z, A), sigmatický (Z, O) a pragmatický (Z, M).

⁴ G. A. Chaburgajev, *Schema sootnošenija elementov myslitel'no-rečovoj sistemy*, Jazyk i myšlenie, Moskva 1967, 295—302.

Z tohto zobrazenia vidieť, že sa predpokladá priamy súvis medzi myslením a jazykom, myslením a logickým myslením, medzi rečou a jazykom, rečou a logickým myslením. Myslenie a reč, ako aj logické myslenie a jazyk súvisia iba nepriamo. Materiálnym prvkom v tomto systéme je len reč, v ktorej sa priamo odrážajú kategórie a osobitosti jazyka i logického myslenia. O myslení ako o substancii vieme veľmi málo.

3. Základnú myšlienku G. A. Chaburgajeva, totiž rozčleniť oblasť myslenia a hovorenia na špecifickejšie oblasti, treba pokladať za veľmi plodnú. Je však otázka, či je toto navrhnuté členenie dostačujúce, resp. či je v súlade s dnešným stavom teórie, ako to žiada i G. A. Chaburgajev.

Zdá sa, že proti rozčlenenému mysleniu ako činnosti odrážania a modelovania objektívnej reality nestačí postaviť len logické myslenie. Veď veľkú časť myšlienkových procesov vyvíjajú ľudia nielen preto, aby fixovali výsledky svojich abstrakcií, ale aj na to, aby sa dozvedeli výsledky abstrakčnej činnosti iných ľudí, resp. aby svoje myslenie komunikovali svojim partnerom v spoločnosti. Preto pokladáme za potrebné rozlišovať myslenie poznávacie, gnozeologické od myslenia komunikatívneho.⁵ Kým pri poznávacom myslení ide o odrážanie, uvedomovanie, „ozmysľovanie“ vecí a javov okolného sveta, pri komunikatívnom myslení ide o prepracúvanie už známeho na informáciu pre iných, ide o spracúvanie istých vedomostí na komunikačné ciele. Alebo inými slovami: kým pri poznávacom myslení prechádzame analýzou, abstrakciou, zovšeobecnením od zmyslového (nerozčleneného) poznania k pojmovému mysleniu, pri komunikatívnom myslení ide o prechod od poznania pre seba k poznaniu pre iných.

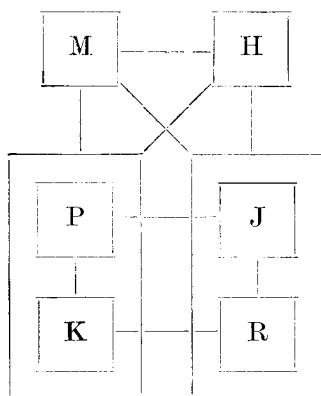
V súčasnej jazykovede sa členenie na jazyk a reč (*langue — parole*) prijíma všeobecne. Ukazuje sa však, že treba brať do úvahy aj tretí prvok, t. j. rečovú činnosť, hovorenie (*langage*). Paralelne s oblasťou myslenia možno tu rozlišovať popri hovorení ako skutočnej činnosti jazyk ako systém pomenovaní a vetných konštrukcií, ako kód, a reč ako súbor jestvujúcich prejavov.

Rečovo-myšlienkový systém by mal potom trochu odlišnejšiu podobu ako tú, čo navrhol G. A. Chaburgajev. Boli by v ňom dva základné prvky, totiž myslenie a hovorenie, ktoré sa priamo stýkajú s mimojazykovou skutočnosťou,

⁵ *Obščee jazykoznanije*, Moskva 1970, 48.

s objektívnou realitou; tvoria vstup, resp. výstup systému, ale medzi sebou súvisia iba nepriamo. Okrem toho by v tomto systéme boli osobitné subsystémy: jednak myšlienkový (s poznávacím a komunikatívnym myslením), jednak jazykový (s jazykom a rečou). Schematicky by bolo možno tento systém vyjadriť takto:

objektívna realita

Z povahy systému a zo systémovej spätosti prvkov vyplýva, že skúmať jednotlivé prvky a ich fungovanie izolovane, bez ohľadu na fungovanie iných prvkov, je ťažké a do veľkej miery aj neplodné, ba **metodicky nesprávne**. Ale aj pri komplexnom skúmaní je **metodicky účelné zdôrazniť jeden aspekt**. V uvedenom systéme možno **zdôrazňovať** aspekt myšlienkový a jazykový, gnozeologický a komunikatívny.

4. O gnozeologickom aspekte sa už napísalo veľa.⁶ Výsledky, najmä pokiaľ ide o problém, či je prvotné myslenie alebo jazyk, nastolovaný najmä stúpenkami Sapirovej-Whorfovej hypotézy a žiakmi P. Weisgerbera, možno veľmi stručne zhrnúť asi takto: Jestvuje objektívna realita, ale jej zobrazovanie v myslení príslušníkov rozličných jazykov sa deje nerovnako. Pritom stupeň tejto nerovnakosti je podmienený do veľkej miery i jazykovými prostriedkami, existenciou či neexistenciou istých gramatických kategórií (napr. gramatickej kategórie času). Dá sa predpokladať, že pri rozdielosti foriem možno prirodzene dospieť k rozdielnym výsledkom poznávania. O tom istom však zrejme možno myslieť rozdielnymi formami. Dva jazykové systémy možno azda porovnávať s dvoma menovými systémami, ktoré majú rovnaké **zlaté krytie** a sú preto konvertibilné.

⁶ Výsledky bádania v tejto oblasti zhŕňa napr. V. Z. Panfilov, *Vzajímootnošenie jazyka i myslenia*, Moskva 1971.

5. Pri skúmaní vzťahu jazyka a myslenia z komunikatívneho aspektu treba predovšetkým zreteľne odčleniť tie jazykové prostriedky, ktoré spĺňajú základnú komunikatívnu funkciu, a osobitne skúmať prostriedky estetickej a fatickej, resp. aj metajazykovej funkcie. Z prostriedkov funkcie expresívnej a apelatívnej (vzťah k podávateľovi a prijímateľovi) treba **vziať do úvahy** tie prvky, čo sa týkajú bezprostredne myslenia (napr. spôsoby vyjadrovania vôľových prejavov — modálne slovesá, imperatívy).⁷

Z diskusií o weisgerberovskom poňatí funkcie jazyka je známe, že rozdielne jazyky môžu rozdielnym spôsobom formulovať poznatky o objektívnej realite a môžu ich rozlične „štylizovať“. Ale aj pri rozdielnej štylizácii ostáva čosi spoločné. Zásadný krok k poznávaniu tohto spoločného, univerzálneho znamená teória hĺbkovej štruktúry.

Pravda, treba vychádzať z novších poznatkov o hĺbkovej štruktúre, ktorej sa pripisujú predovšetkým logicko-sémantické vlastnosti a ktorá sa pokladá za prvotnejšiu než syntaktická štruktúra. Je tu zásadný rozdiel v ponímaní hĺbkovej štruktúry u N. Chomského a u niektorých jeho žiakov.⁸ Kým podľa M. Chomského hĺbková štruktúra je prvok gramatický a sémantika je interpretačnou časťou gramatiky, podľa väčšiny žiakov N. Chomského (J. D. McCawley, G. Lakoff), ale aj bádateľov z iných škôl, základným prvkom je sémantická časť, a tá sa interpretuje v syntaktických pojmoch. Vzťah k myšlienkovvej oblasti sa u McCawleyho uplatňuje predovšetkým v tom, že jazykový prejav (vlastne vetu) člení na propozíciu (základný predikačný vzťah) a na rad opisov menných skupín. (Např. pre vetu *Mišo vidí Hanu* sa predpokladá propozícia *X vidí Y* a opisy *X je Mišo, Y je Hana.*) U G. Lakoffa sa síce vychádza z gramatickej oblasti (z frázového ukazovateľa), popri tom sa zase zdôrazňujú tzv. predpoklady, presupozície ako aj téza, že už v hĺbkovej štruktúre sa uplatňuje členenie na tému a rému.

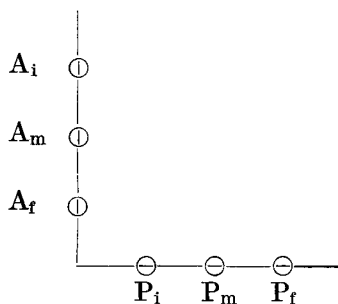
Za istú teóriu hĺbkovej štruktúry možno pokladať aj teóriu o intencii slovesného deja,⁹ resp. jej širšiu verziu, teóriu o slovesných aktantoch. Podľa tejto teórie treba v hĺbkovej štruktúre **predpokladať** dva základné logicko-sémantické prvky: **agensa** a **patiensa**. Na vyjadrenie jemnejších agentálne-patientálnych vzťahov sa odlišuje iniciálny, mediálny a finálny **agens**, resp. **patiens** (takže např. vo vete *Dal som si urobil vestu u krajčír* je *ja* iniciálny agens, *krajčír* je mediálny agens a *vesta* je mediálny patiens).

⁷ R. Jakobson, *Closing Statements*, Style in Language 1964, 2. vyd., 353 n.

⁸ J. D. McCawley, *The Role of Semantics in a Grammar*, Universals in Linguistics, New York 1968; G. Lakoff, *Instrumental Adverbs and the Concept of Deep Structure*, Foundations of Languages 4, 1968, 4—29.

⁹ J. Ružička, *Valencia slovies a intencia slovesného deja*, Jazykovedný časopis 19, 1968, 50—56.

Dochádza sa tak k základnej, **neinterpretovanej** schéme, ktorú možno znázorniť takto:¹⁰

Podľa tejto teórie možno proces komunikovania v úzkej súvislosti s procesom myslenia opísať asi takto:

V nejazykovej oblasti treba predpokladať (to je akt v oblasti **myslenia**) reálne objekty, resp. udalosti, o ktorých sa má niečo povedať. Reálne objekty i udalosti sa odrážajú (pravdepodobne) v mozgu hovoriaceho i počúvajúceho. Tieto odrazové kategórie však patria do nejazykovej oblasti. V jazyku s týmito kategóriami **korešpondujú** slová so svojimi významami. Možno povedať, že tu sú **popri** sebe — z gnozeologického aspektu — pojmy a ich vyjadrenia (**fixovania**) pomocou slov a slovných spojení, teda **slovník pojmov**. Popri **slovníku pojmov** však **jestvuje** v jazyku — ako sa **predpokladá** v teórii aktantov — maximálna (neinterpretovaná) schéma aktantov, ktorú každý používateľ jazyka ovláda. Táto schéma sa v začiatku komunikačného procesu práve pomocou slovníka pojmov **sémanticky interpretuje**. Sémantická interpretácia je zrejme výsledkom jazykového i myšlienkového procesu, realizuje sa v **myslení (komunikatívnom) a hovorení**. Prejavom komunikatívneho myslenia sú procesy, ktoré **nachádzajú priamy výraz** v hovorení, v **konštruovaní jazykového prejavu**. Popri **sémantickej interpretácii** je tu ešte **rozhodovanie**, čo sa pri hovorení vezme ako **východisko (téma) prejavu** a na čo sa celá **komunikácia zameria** (čo sa vezme ako **cieľ, orientácia, perspektíva prejavu**). **Až** takto upravená **hlbková štruktúra jazykového prejavu** dostane **jazykovú**, t. j. **gramatickú a fonematickú podobu**.

Napokon sa k prejavu, komunikátu môžu **pridať** ešte **ďalšie prostriedky**, korešpondujúce s **nekomunikatívnymi funkciami**, ktoré boli pri **prvej analýze** zo skúmania **vylúčené**.

Je pravdepodobné, že v **konkrétnej komunikácii** nebude možné takto presne a **jednoznačne rozlíšiť jednotlivé fázy konštruovania prejavu**. Súvisí to zrejme

¹⁰ L. Theban, *Aspects nouveaux de la théorie de la syntaxe*, Revue roumaine de linguistique 16, 1971, 91–113.

so zložitostou vzťahu medzi myslením a hovorením, resp. medzi jednotlivými zložkami myšlienково-rečového systému, ktorý len ako celok komunikuje čosi o objektívnej realite, ale aj s veľkou mierou automatizácie uvedených myšlienково-rečových procesov. No i tak sa ukazuje, že aj z komunikatívneho aspektu tvoria jazyk a myslenie dialektickú jednotu.

THE RELATION LANGUAGE — THOUGHT FROM THE COMMUNICATIVE POINT OF VIEW

Summary

The dialectic relation between the language and thought is very complicated. In investigating this relation the newest results of various sciences are to be applied.

As opposite to the objective reality there is a language — thought system in which the following elements operate: thought, cognitive thought, communicative thought in the logical subsystem, speech activity, language, speech in the linguistic subsystem.

In investigating the relation thought — language from the communicative point of view there is a need to isolate all non-communicative functions (namely the aesthetic, phatic, and metalinguistic function) and to investigate the relation between the speech activity and the communicative activity in applying the concept of the deep structure. The concept of the actant structure (structure actantielle) seems to be the best means for that investigation.

PALATÁLNA LATERÁLA V SLOVENČINE

JOZEF LIŠKA

Spoluhlásky *l* a *ḷ* tvoria v systéme slovenských hlások zvláštnu skupinu, tzv. laterály. Nazývajú sa tak preto, že výdychový prúd nemôže unikáť prostriedkom ústnej dutiny, lebo konček jazyka, resp. predná časť jazyka sa celkom oprie o ňasno. Keď však bok jazyka, prípadne obidva jeho boky klesnú nižšie, utvorí sa úžina priečne, a výdychový prúd uniká bokom, laterálne, smerom k lícam.

V tejto štúdií¹ nám ide predovšetkým o mäkkú, čiže palatálnu spoluhlásku *ḷ*. Aká je fonetická podstata tejto spoluhlásky?

Z doterajších opisov spoluhlásky *ḷ* vidieť, že jej výslovnosť nie je všade na Slovensku rovnaká. Pozoroval to napríklad B. Hála² aj J. Stanislav³. Ich výskumy sa týkajú malého počtu skúmaných objektov, preto neprinášajú všetky hlavné spôsoby tvorenia tejto hlásky. Napríklad neuvádzajú tvorenie *ḷ* s končekom jazyka hore na ňasne⁴. B. Hála i J. Stanislav spomínajú nerovnaký stupeň mäkkosti spoluhlásky *ḷ*. Týka sa to spisovnej výslovnosti príslušníkov pochádzajúcich z rôznych oblastí Slovenska. U nich ide o širokú škálu od veľmi mäkkého *ḷ* — palatálneho, cez zmäččené *ḷ* — palatalizované, až sa blíži — u niektorých jednotlivcov — výslovnosti stredného *ḷ*.

J. Dvončová⁵ konštatuje — podľa nás nie celkom správne — že palatalizované *ḷ* je v slovenčine pravidlom, palatálne *ḷ* je výnimkou.

Najnovšie veľmi stručne sa zmieňuje o tvorení mäkkého *ḷ* aj O. Kajanová—Schulzová.⁶ Spomína už obidve možnosti postavenia končeka jazyka pri *ḷ*,

¹ Táto štúdia bola napísaná ešte pred publikovaním *Atlasu slovenských hlások*. Keďže vychádza až teraz, redakcia JČ vrátila štúdiu autorovi, aby sa v nej vyrovnal aj s najnovšími prácami týkajúcimi sa tejto problematiky.

² B. Hála, *Základy spisovnej výslovnosti slovenskej*, Praha 1929, 56.

³ J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Turč. Sv. Martin 1932, 184; tenže, *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953, 207.

⁴ Po prvý raz v našej literatúre upozornil na tento spôsob tvorenia J. Liška, *Slovenská mäkká spoluhlásky ḷ*, Československá logopedie, Praha 1956, 114—126. Túto artikuláciu experimentálnymi metódami zistil už v roku 1937, materiál nebol doteraz publikovaný.

⁵ J. Dvončová, *Z experimentálneho výzkumu slovenskej výslovnosti*, JČ XV, 1964, 143.

⁶ O. Kajanová-Schulzová, *Úvod do fonetiky slovenčiny*, SNP Bratislava 1970, 69.

a to za dolnými rezákmi i hore na rozhraní medzi tvrdým podnebí a horným dasnom.

Problematike *l* väčšiu pozornosť venuje *Atlas slovenských hlások*.⁷ Ten vyčleňuje dva spôsoby artikulácie (dva varianty) *l*: 1. so širším dotykom jazyka o podnebnú klenbu, pričom sa jeho postavenie vcelku zhoduje s postavením pri artikulácii ostatných, tzv. palatálnych hlások; 2. s užším dotykom jazyka o podnebnú klenbu. Pri prvom artikulačnom variante sa konček jazyka môže opierať o spodné rezáky (tie artikulácie sú **zriedkavejšie**), alebo sa môže zdvihnúť k hornej čelusti a svojím chrbtom sa oprieť o horné dasno. Druhý artikulačný variant tvoria také artikulácie *l*, pri ktorých sa konček jazyka **vždy opiera** o horné dasno a dotyková plocha jazyka o dasno je podstatne menšia ako pri prvom type.

Autori *Atlasu slovenských hlások* nehovoria, či pri prvom variante mäkkého *l* konček jazyka môže byť raz za dolnými rezákmi, a inokedy na hornom dasne u tej istej osoby. Naše zistenia ukazujú, že u toho istého objektu konček jazyka býva len v jednej z uvedených polôh (teda nie niekedy dolu a niekedy hore). Veď postavenie končeka jazyka určuje dva základné varianty tvorenia mäkkého *l*. Ako vidno z našich ďalších výkladov, až postavenie končeka jazyka rozhoduje o formovaní polohy a tvaru celého chrbta jazyka i jeho bokov, a tým aj o vytvorení tvaru a veľkosti rezonančných dutín, ktoré určujú akustickú kvalitu, a teda i mäkkosť (palatálnosť) *l*.

Materiál *Atlasu slovenských hlások*, týkajúci sa problematiky *l*, nie je spohľadlivý. Vo viacerých prípadoch obrazová časť je v priamom rozpore s výkladovým textom. Napríklad v práci sa hovorí, že uvedený obrazový materiál pochádza od tej istej osoby (str. 30). No kým na röntgenograme, ako aj na príslušnej schéme (tab. 47) je konček jazyka na dasne, na fotografickej snímke ústneho otvoru zreteľne vidno konček jazyka za dolnými zubami. Alebo v texte na str. 94 v prvom stĺpci čítame: „na okrajoch zadného chrbta jazyka a na bokoch zadného tvrdého podnebia dotyk nebýva“; týka sa to prvého artikulačného variantu. A takisto pri druhom artikulačnom variante *l* (str. 94 v druhom stĺpci) sa doslova konštatuje: „v oblasti zadného chrbta jazyka a zadného tvrdého podnebia dotyk nebýva“. Ale v obrazovej časti (tab. 47) na palatograme i na lingvograme dotyky na tvrdom podnebí aj v oblasti zadného chrbta jazyka sú zreteľne vyznačené.

V tomto príspevku okrem artikulačnej i akustickej charakteristiky základných variantov palatálnej laterály konfrontujeme spisovnú výslovnosť mäkkého *l* s výslovnosťou *l* v sotáckych nárečiach⁸, v ktorých spoluhlásková

⁷ J. Dvončová, G. Jenča, Á. Král, *Atlas slovenských hlások*, Bratislava 1969, 94–95.

⁸ Sú to východoslovenské nárečia severovýchodne od Humenného.

mäkkostná korelácia u najstarších ľudí funguje dôsledne v plnom rozsahu. Chceme tým názornejšie poukázať na príčiny nedôsledného dodržiavania protikladu $l - l$ v niektorých prípadoch spisovnej výslovnosti (najmä v skupinách le, li).

I. TVORENIE HLÁSKY l

Pri artikulácii hlásky l treba si všímať najmä tieto typické odchýlky: 1. postavenie končeka jazyka; 2. miesto dotyku na ďasne a na podnebí vpredu; 3. miesto dotyku na podnebí po stranách.

1. Postavenie končeka jazyka

a) Konček jazyka je opretý dolu o dolné rezáky, čo vidieť jednak z lingvogramov (obr. 1b, 5b, 16b, 18b), jednak z röntgenogramov (obr. 2, 6). Toto postavenie je podobné ako pri mäkkých spoluhláskach $t, d, ň$. (Porovnaj obr. 1ab s obr. 11ab, obr. 2 s obr. 12.) Tým, že konček jazyka je dolu, dvíha sa hore predná časť jazyka a svojím chrbtom sa dotýka ďasna a tvrdého podnebia. Hlavným artikulujúcim orgánom je tu predná časť jazyka. Tento spôsob artikulácie nie je zriedkavejší, ako sa domnievajú autori *Atlasu slovenských hlások*.

b) Konček jazyka je hore a opiera sa svojím chrbtom rozhrania ďasna a tvrdého podnebia. Tento spôsob veľmi pripomína polohu jazyka pri výslovnosti stredného l (porov. obr. 9ab, 10, 19ab s obr. 5ab, 6). Už z toho, že v druhom prípade hlavnú artikuláciu robí konček jazyka, a to pri mäkkom l i strednom l (ide hore), je jasné, že sú tu ešte iné činitele, ktoré tieto dve hlásky od seba odlišujú. V prvom rade je to miesto a veľkosť dotyku jazyka vpredu, potom dotyky jazyka po stranách.

2. Dotyk vpredu

a) V prípadoch, keď konček jazyka je opretý dolu o dolné rezáky a hore sa dvíha predná časť jazyka, býva väčšinou dotyk širší. väčší (obr. 1a, 5a). A čo sa týka miesta, dotyk je vzadu na rozhraní tvrdého podnebia a ďasna. Predná medza dotyku siaha zväčša po korene horných rezákov, napríklad pri l u L (obr. 1a). Palatogramy L a B (obr. 1a, 5a) sa celkom nezhodujú, ale röntgenogramy sú si veľmi podobné.

b) Užší dotyk je spravidla v prípadoch, keď konček jazyka je pri l hore (obr. 9a, 20a). Nebýva však o poznanie širší než pri strednom l (obr. 10a) a býva prevažne na ďasne, menej na priliehajúcich častiach tvrdého podnebia. Dokonca vo viacerých prípadoch je dotyk pri l viac posunutý dopredu než pri strednom l (porov. palatogramy u F , obr. 9a s 10a).

3. Dotyk po stranách

a) Tam, kde je konček jazyka dolu a dotyk vpredu vykonáva predná časť jazyka, posunie sa celý jazyk dopredu; zväčší sa faryngálna dutina. Tým sa súčasne viac oddiali zadná časť jazyka od mäkkého podnebia a skrúti sa tak dotyk bokov jazyka po okrajoch podnebia. Vidno to aj na palatograme (obr. 1a) a röntgenograme (obr. 2) vo výslovnosti *l* u *L* a ešte výraznejšie vo výslovnosti *B*, ako ukazuje palatogram obr. 5a a röntgenogram obr. 6.

b) Ak konček jazyka pri artikulácii hlások *l* i *l* je hore a dotyk vpredu (na rozhraní dasna a tvrdého podnebia) je pri obidvoch spoluhláskach zhruba na tom istom mieste a približne rovnako široký, potom je pochopiteľné, že tu zostáva ešte iný faktor, ktorý líši artikuláciu, a tým aj akustické vlastnosti mäkkého *l* od stredného *l*. Je ním predovšetkým dotyk bokov jazyka po stranách **pozdĺž všetkých stoličiek podnebia**, ktorý je charakteristický a pravidelný pri mäkkom *l*, ale chýba alebo je len veľmi zriedkavý pri strednom *l*. (Porov. palatogram *l* na obr. 9a s palatogramom *l* na obr. 10a vo výslovnosti *F*.) Druhým faktorom je silnejší tlak tých častí končeka na podnebnú klenbu, ktoré sú vzdialené od krajov asi 2 cm (napr. tieto časti sú označené krížikmi na obr. č. 19b u objektu *NB*). Týmto tlakom celý jazyk dostane iný tvar. Obrazne by sme mohli povedať, že pri strednom *l* má tvar lyžice (dutý), pri mäkkom *l* má tvar obrátenej lyžice (vypuklý).

Keď porovnáme jednotlivé palatogramy a lingvogramy, vidíme, že v niektorých prípadoch ide dotyk po obidvoch stranách (obr. 5b, 9b, 16b a 18b), najčastejšie až za posledné stoličky. Výdychový prúd uniká úžinou von po oboch stranách jazyka. To je obojstranné, bilaterálne *l*. Inokedy zas je dotyk po jednej strane skrútený (obr. 1b, 20b), takže výdychový prúd vychádza von úžinou len po jednej strane. Tak vzniká jednostranné, unilaterálne *l*. Zdá sa, že únik vzduchu po obidvoch stranách pridáva hláske *l* mäkkosť.

Vcelku možno teda povedať, že mäkkosť slovenskej spoluhlásky *l* závisí od šírky dotyku vpredu na dasne v prípadoch, keď je konček jazyka pri jej artikulácii dolu. Ak je však konček jazyka hore, potom stupeň mäkkosti určuje najmä dotyk bokov jazyka po stranách podnebia, ako aj väčší tlak bokov končeka jazyka na dasno.

II. AKUSTICKÉ VLASTNOSTI HLÁSKY *l*

Členenie spoluhlások na mäkké a tvrdé sa robí podľa sluchového dojmu. Pri *l* sa vytvorí menšia ústna dutina, čím vzniká vyšší tón než napríklad pri *l*. Sluchový dojem je tým väčší, čím sú dotyky jazyka na podnebí širšie a čím je dotyk viac vzadu na podnebí. Napokon to platí aj o ostatných mäkkých spoluhláskach (*l*, *d*, *ň*).

Akustické vlastnosti hlások, ktoré sa v minulosti určovali predovšetkým podľa sluchového dojmu, opisuje teraz spektrálna analýza.*

Spektrá laterál *l* i *l* ukazujú, že sú to formantové hlásky, čím sa práve podobajú samohláskam. Pravda, kresba formantov pri laterálach je oproti vokálovi trochu oslabená.

Kvalitu laterál *l*, *l* posudzujeme predovšetkým podľa priebehu ich formantov, ale aj podľa prechodových fáz medzi ich formantmi a formantmi susedných hlások, a napekón aj podľa priebehu vlastných formantov susediacich hlások, najmä vokálov.

Jasnejšiu predstavu o akustickej kvalite palatálnej laterály *l* dostaneme porovnaním s tvrdou laterálou *l* (v našom prípade ju zastupuje stredné *l*).

Milan Romportl⁹ zisťuje pri ruskom tvrdom *l* zosilnenie v oblasti frekvencie pod 0,5 kHz, niekedy až 200 Hz pre formant F_1 . Druhé zosilnenie sa objavuje v rozmedzí asi 0,7 až 1,1 kHz (u osoby *K* okolo 2 kHz) pre F_2 . Priebeh okrajových fáz F_2 v susedných vokáloch smeruje do frekvenčnej oblasti 0,6 až 0,8 kHz.

Pri mäkkej ruskej laterále *l* zisťuje tento autor hlboký tón, ktorý je ťažko rozlíšiť od základného tónu. Vyššie zosilnenie (t. j. F_2) nie je celkom totožné. Pre mužské osoby je pravidelné zosilnenie do 1,5 kHz, u žien nad 2 kHz. Začiatky a konce priebehu F_2 vokálov v susedstve mäkkého *l* podľa M. Romportla smerujú k jednej frekvenčnej oblasti — asi v rozpätí 1,1—1,5 kHz. Romportl (na str. 135) zhrňuje, že rozdiel medzi tvrdými a mäkkými sa objavil v rôznych koncentráciách hlavných zosilnení, a to u tvrdých v oblasti veľmi nízkej, u mäkkých vo vyššej. (V susedstve mäkkých likvid sa objavilo zväčšenie pomeru $F_2 : F_3$).

V. Shupljakov, G. Fant a A. de Serpa — Leitão¹⁰ zisťujú pre ruské laterály tieto frekvencie v Hz:

	F_2	F_3
<i>l</i>	800	2800
<i>l</i>	1600	2300

Pre spisovnú slovenčinu formantové štruktúry laterál *l* a *l* udáva A. V. Isačenko¹¹ takto:

* Sonagramy som vyhotovil v Department of Speech Communication, Speech Transmission Laboratory prof. G. Fanta v Štokholme, ktorému za láskavosť aj touto cestou ďakujem.

⁹ M. Romportl, *Zvukový rozbor ruštiny*, Praha 1962, 134—136.

¹⁰ V. Shupljakov — G. Fant — A. de Serpa-Leitão, *Speech Transmission Laboratory — Quarterly Progress and Status Report*, 4/1968, Stockholm, 2.

¹¹ A. V. Isačenko, *Spektrografická analýza slovenských hlások*, Bratislava 1968, 172.

	F ₁	F ₂	F ₃	F ₄	F ₅
pri <i>l</i> (osoby <i>H, Hi</i>)	250—400	900—1000	2300—2500	3200	3700
(osoba <i>Š</i>)	250—350	1200—1400	2500		3700
pri <i>l</i> (osoby <i>H, Hi</i>)	200—250	1500—1600	2400—2500		

Vo výslovnosti *Š* je F₂ tvrdého *l* lokalizovaný v oblasti 1400 c/s, t. j. nie príliš ďaleko od miesta charakteristického pre mäkké *l*. Vo väčšine prípadov F₁ mäkkého *l* Isačenko lokalizuje o 100—200 c/s nižšie než pri *l*.

A. V. Isačenko zo svojho materiálu uzatvára to, čo už roku 1929 zistil B. Hála: „... hláska *l* má v skutočnosti niekoľko variantov. Bude užitočné rozlišovať medzi palatálnym (mäkkým) *l* a palatalizovaným (zmäkčeným) *l*. Palatálne *l* sa vyskytuje pred vokálmi *a, o, u*, medzi vokálom a konsonantom a na konci slov.“ Isačenko počíta k palatálnym variantom laterály, pri ktorých F₂ leží v pásme 1500 c/s a vyššie.

A. V. Isačenko nerobil vlastný výskum tvorenia hlások, a teda ani *l* a *l*. Ako sme už ukázali v inej štúdií¹², Isačenko sa neopiera vždy o spoľahlivý výskum. Sám (na str. 171) hovorí, že nedisponuje röntgenografickým materiálom a je odkázaný skôr na dohady. Tieto dohady v plnej miere potvrdzuje, keď na orientáciu uvádza schematický prierez pri artikulácii *l* a *l* (obr. II-54 na str. 172), kde pri *l*, artikulovanom s končekom jazyka dolu, zakrešuje pod jazykom dutinu. Na základe toho však potom uvažuje o šuntujúcom efekte sublingválnej komory pri mäkkom *l*. Ale to môže prichádzať do úvahy len pri *l*, ktoré sa tvorí s končekom jazyka hore. (Porov. náš röntgenogram *l* na obr. 2.)

V našej recenzii Isačenkovej *Spektrografickej analýzy*¹³ sme ukázali, že jeho materiál nie je pre spektrálnu analýzu dostačujúci a nemožno teda z neho robiť definitívne závery pre fonetiku, tým menej pre ortoepiu (nevychádza z plynulej reči).

Aj náš výskum ukazuje, že v spisovnej slovenčine sa rozšírila „písmenková výslovnosť“ mäkkého *l*. Znamená to, že sa vyslovuje tam, kde sa vyznačuje v pravopise (v písme) grafémou *l* (s mäkčeňom), t. j. pred samohláskami *a, o, u*, pred spoluhláskami a na konci slov: *lad, Paľo, ľud, veľkí, kolko, kráľ* a pod. Pred prednými samohláskami *e, i* a dvojhláskami *ia, ie, iu* sa teraz vyslovuje slabo palatalizované alebo väčšinou stredné *l*: *lebo, ľipa, ľeť [leť], boli, bolia, melie, orľiu* a pod.

Na určenie akustickej analýzy mäkkej laterály *l* v spisovnej slovenčine a na určenie jej orto fonickej (ortoepickej) normy treba veľký počet experimentov a skúmaných osôb. Preto sme si pre akustickú analýzu palatálnej

¹² J. Liška, *Kapitola zo slovenskej ortofónie a ortoepie*, (rukopis), str. 102 a poznámky 7 a 8.

¹³ SR 35, 1970, 113—118.

laterály vzali nárečie, a to z východoslovenskej oblasti sotácke nárečie (obce Dlhé n/Cirochou a Papín), v ktorom protiklad *l* — *l* je zachovaný dodnes dôsledne, teda aj v skupinách *le* — *le*, *li* — *ly* a kde protiklad mäkká — tvrdá spoluhláska platí doteraz takmer pre všetky spoluhlásky.

Uvádzame prehľad formantov hlások *l* — *l* v slovách, ktorých sonagramy sú na obr. 22—44.** Slová sú vybraté z vetného kontextu (nie sú to teda len izolovane vyslovené slová). Ide tu o ženské objekty *B*, *P*¹⁴. Frekvencie formantov sú vyjadrené v Hz (\emptyset = priemer).

			F ₁	F ₂	F ₃	F ₄
22	<i>l</i> <i>lála</i>	B	200—600 \emptyset 400	2250—2700 \emptyset 2400	3200—4000 \emptyset 3500	\emptyset 5000
21	<i>l</i> <i>lála</i>	B	250—700 \emptyset 500	1100—1600 \emptyset 1350	3100—3400 \emptyset 3200	
21 ^P	<i>l</i> <i>lála</i>	P	200—700 \emptyset 500	1000—1500 \emptyset 1250	3000—3500 \emptyset 3250	3850—4300 \emptyset 4100
22 ^P	<i>l</i> <i>lála</i>	P	200—650 \emptyset 450	1650—2000 \emptyset 1750	3500—4000 \emptyset 3700	
25	<i>l</i> <i>volý</i>	P	200—550 \emptyset 450	1000—1500 \emptyset 1250	2250—2700 \emptyset 2500	5400—5800 \emptyset 5500
26	<i>l</i> <i>voľi</i>	P	225—600 \emptyset 350	1500—2300 \emptyset 2000	\emptyset 2600	\emptyset 3800
24	<i>l</i> <i>voľi</i>	B	200—700 \emptyset 450	2000—2900 \emptyset 2500	3200—3550 \emptyset 3400	
23	<i>l</i> <i>volý</i>	B	200—700 \emptyset 400	1150—1600 \emptyset 1300	\emptyset 3500	
27	<i>l</i> <i>oddala</i>	B	200—900 \emptyset 500	1400—1750 \emptyset 1550	\emptyset 3400	
28	<i>l</i> <i>podala</i>	B	200—800 \emptyset 500	1300—1700 \emptyset 1500	3300—3600 \emptyset 3500	

** Osoby, ktorých výslovnosť sme skúmali a tu uviedli:

Spisovná výslovnosť:

L — J. L. (nar. 1917, Trebejov);

Z — K. Š. (nar. 1946, Zvolen);

BR — D. R. (nar. 1945, Brezno n/Hronom);

NB — A. L. (nar. 1934, Nová Baňa);

Nárečová výslovnosť:

B — M. B. (nar. 1900, Dlhé n/Cirochou);

P — M. P. (nar. 1905, Papín);

F — J. F. (nar. 1924, Dlhé n/Cirochou).

¹⁴ M. B., 68-ročná, Dlhé n/Cirochou a M. P., 63-ročná, Papín.

29	<i>l vola</i>	B	250—800 ∅ 500	1250—1700 ∅ 1400	3200—3500 ∅ 3300	
30	<i>l c'älo</i>	B	200—600 ∅ 500	1100—1700 ∅ 1500	3200—3600 ∅ 3300	
31	<i>l kolo</i>	B	200—600 ∅ 400	1000—1350 ∅ 1200		∅ 2000
32	<i>l byla</i>	B	200—800 ∅ 500	1100—1600 ∅ 1400	2600—3000 ∅ 2750	
33	<i>l naklát</i>	B	300—900 ∅ 600	1100—1500 ∅ 1250	3000—3400 ∅ 3200	
34	<i>l z mláku</i>	B	200—750 ∅ 400	1100—1700 ∅ 1450	1700—2600 ∅ 2200	3500—3900 ∅ 3650
35	<i>l mlatsý</i>	B	300—750 ∅ 500	1200—1900 ∅ 1600	3100—3500 ∅ 3250	
36	<i>l alä</i>	B	250—600 ∅ 400	2000—2500 ∅ 2250	3500—4000 ∅ 3800	4000—4900 ∅ 4500
37	<i>l pálä</i>	B	200—900 ∅ 500	2000—2600 ∅ 2350	3500—4000 ∅ 3700	
38	<i>l s pola</i>	B	250—800 ∅ 550	1650—2250 ∅ 2000	2700—3100 ∅ 2900	3600—4000 ∅ 3700
39	<i>l na stolä</i>	B	300—850 ∅ 500	2000—2450 ∅ 2200	3500—3900 ∅ 3700	
40	<i>l namaľovaný</i>	B	200—700 ∅ 400	2000—2500 ∅ 2250	3350—4000 ∅ 3600	
41	<i>l chlöp</i>	B	200—550 ∅ 350	2300—2900 ∅ 2700	3200—3900 ∅ 3500	
42	<i>l mléko</i>	B	200—750 ∅ 450	2200—2800 ∅ 2700	3300—4000 ∅ 3600	
43	<i>l smäti</i>	B	250—550 ∅ 400	2300—2900 ∅ 2500	3400—4000 ∅ 3700	4800—5000 ∅ 4700
44	<i>l byli</i>	B	250—500 ∅ 400	2300—2750 ∅ 2600	3000—3400 ∅ 3200	
45	<i>j jár</i>	B	200—750 ∅ 450	2500—2800 ∅ 2600	3200—3800 ∅ 3500	
46	<i>j svojich</i>	B	200—650 ∅ 450	2000—2900 ∅ 2600	3250—3600 ∅ 3300	

Spomenuli sme, že spektrum hlásky *l* sa podobá spektru samohlások. M. Halle¹⁵, G. Fant¹⁶, B. Borovičková — V. Maláč¹⁷ usudzujú, že na

¹⁵ M. Halle, *The Sound Pattern of Russian*, s'Gravenhage 1959, 120.

¹⁶ G. Fant, *Acoustic Theory of Speech Production*, s'Gravenhage 1960, 167.

identifikovanie hlásky *l* slúži **podstatný** skok v prechode formantu F_1 medzi *l* a predchádzajúcou alebo nasledujúcou samohláskou. Tento náhly prechod F_1 vidno aj na našich spektrogramoch.

Prechod F_1 pri palatálnej laterále *l* je miernejší než pri *l* (myslíme najmä na hornú hranicu F_1), obr. 36—40. kým pred prednými samohláskami *i*, *e* je celkom plynulý.

V tomto smere priebeh formantovej štruktúry palatály *l* (nielen F_1 , ale aj ďalších formantov) pripomína viac palatálu *j* (porov. sonagramy obr. 22 [lála] a obr. 45 [jár]; alebo obr. 26 [voli] a obr. 46 [svojich]). Formant F_1 pri palatále *l* i *j* je približne rovnaký, iba formant F_2 je pri *j* zhruba o 100—200 Hz vyšší.

Mohli by sme povedať, že palatálna laterála *l* svojím obrazom akustického spektra pripomína viac palatálnu frikatívu *j* než alveolárnu laterálu *l*. Aj deti percipujú a vyslovujú *l* spočiatku ako *j*. O podobnosti či príbuznosti spoluhlások *l* a *j* môže svedčiť aj zmena palatály *l* > *j* vo francúzštine, maďarčine a v niektorých prípadoch aj v slovinčine.

Pri porovnaní mäkkej laterály *l* s jej tvrdým protikladom *l* vidno, že formantové štruktúry *l* — *l* líšia sa výrazne predovšetkým vo frekvencii F_2 . Pri *l* sa pohybuje F_2 približne v rozpätí medzi 1000—1600 Hz (priemer asi 1300 Hz). Pri *l* býva F_2 v rozpätí 1600—2900 Hz (priemer sa pohybuje okolo 2300 Hz). Názornejšie to vidno na prierezoch (sekciiach) spektrogramov *l* (obr. 47) a *l* (obr. 48). Priemer je o niečo nižší u objektu *P* než *B*. Pritom pred prednými samohláskami F_2 je o niečo vyšší než pred samohláskami strednými a zadnými; porov. v slovách *voli* (obr. 24), *smáli* (obr. 43), *byli* (obr. 44), *chlép* (obr. 41), *mléko* (obr. 42).

Ďalej priebeh F_2 pri *l* je v zoskupení VCV rovnejší než pri *l*; porov. obr. 21 a 22, obr. 21^P a 22^P v slovách *lála* (= preklínala) a *lála* (= liala), alebo v slovách *voly* — *voli*, obr. 23 a 24 a obr. 25 a 26.

Napokon *l* ovplyvňuje priebeh susedných vokálov, najmä formantu F_2 , a to viac stredných a zadných vokálov než predných (porov. napríklad priebeh formantov *á* a *á* v slovách *lála* — *lála*, obr. 22 a 21 a obr. 22^P a 21^P).

Podkladom pre tento rozdiel medzi *l* — *l* je prítomnosť či neprítomnosť palatalizácie spoluhlásky. V terminológii dištinkatívnych príznakov sa tento jav označuje anglickým termínom sharp (ostrý) — plain (tupý, obyčajný). G. Fant¹⁸ ukázal, že typickým akustickým znamením príznaku sharp/plain je predovšetkým zvýšenie formantu F_2 , a taktiež aj formantu F_3 v prípade, že sa jazyk približuje k *i*-ovej polohe. Rozdiel vo formante F_3 je podľa neho malý a nedôsledný.

¹⁷ B. Borovičková — V. Maláč, *The Spectral Analysis of Czech Sound Combinations*, Praha 1967, 58.

¹⁸ G. Fant, c. d. v pozu. 16., 220.

Z na
vyšší a
pred p
beh F_1
forman
nemá
Ako
spoluh
je teda
samoh
Ked
čienka
i keď l
Porov
slovene
Ten v
vyzna
muža
sú asi
V.
spoluh
tvrdé
Pro
V. Sk
že by
chádz
vyšší
Forma
Bod,
1900
pri fc
s pred
Otá
sloven

¹⁹ V
tiach 3
²⁰ G
Manu
²¹ V
Procee
Zeitsch
²² V

Z nášho materiálu o sotáckom nárečí zhrňujeme: 1. *l* má F_2 o poznanie vyšší ako *l* (u osoby *B* okolo 1000 Hz, u *P* menej); 2. F_2 pri *l* je o niečo vyšší pred prednými samohláskami *i*, *e*, *é* než pred strednými a zadnými; 3. priebeh F_2 pri *l* nie je taký rovný ako pri *l*; 4. F_2 pri *l* ovplyvňuje viac priebeh formantov susedných vokálov; 5. prechodová fáza medzi *l* a susednými vokálmi nemá taký skok formantu F_1 ako pri *l*.

Ako sme už uviedli vyššie, naše objekty zo sotáckeho nárečia majú spektrum spoluhlásky *l* pred všetkými samohláskami veľmi podobné. Spoluhláska *l* je teda palatálna (mäkká) vo všetkých pozíciách; ba dokonca pred prednými samohláskami je ešte mäkkšia.

Keď porovnáваме naše spektrografické zistenia so zisteniami A. V. Isačenka pre spisovnú slovenčinu, vidíme, že F_2 pri *l* je u nás zreteľne vyšší, i keď berieme do úvahy, že naše objekty boli ženy, kým u Isačenka muži.

Porovnávať náš spektrografický materiál mäkkého *l* s materiálom *Atlasu slovenských hlások* je ťažko, lebo tam sa uvádza iba jediný spektrogram¹⁹. Ten však nespĺňa ani základné požiadavky, pretože nie je na ňom vôbec vyznačená frekvenčná stupnica a v texte sa nehovorí, či ide o spektrogram muža alebo ženy. Je to veľmi dôležitý údaj, lebo formantové frekvencie u žien sú asi o 20 % vyššie než u mužov²⁰.

V. S. Shupljakov²¹ zistil, že objekty percipovali izolovane vyslovené spoluhlásky [s] a [s'] ako mäkké, keď F_2 bol vyšší než 1645 Hz, a ináč ako tvrdé spoluhlásky.

Problém percipovania „mäkkosti“ ruských spoluhlások najnovšie riešili V. Shupljakov — G. Fant — A. de Serpa — Leitão²². Vyvrátili tézu, že by F_2 mäkkej spoluhlásky bol vždy vyšší než F_2 nasledujúcej alebo predchádzajúcej samohlásky. Potvrdili však to, že F_2 mäkkej spoluhlásky je vždy vyšší než F_2 tvrdej spoluhlásky v tom istom kontexte a u toho istého objektu. Formant F_2 pri tvrdých a mäkkých spoluhláskach sa len veľmi málo prekrýval. Bod, v ktorom sa tieto presahy pretínali, bol pri 1700 Hz u dvoch mužov; 1900 Hz, 2000 Hz a 2000 Hz u troch žien. Napokon potvrdili, že F_1 hrá úlohu pri fonetickom rozlíšení tvrdých a mäkkých spoluhlások len v kontexte s prednými samohláskami.

Otázka určenia prahu, pri ktorom percipujeme mäkkosť laterál v spisovnej slovenčine a slovenských nárečiach je predmetom našej inej pripravovanej

¹⁹ V texte na str. 95 sa hovorí, že rozmiestenie formantov je na spektrograme v oblastiach 350 Hz, okolo 1500 Hz a 2500 Hz.

²⁰ G. Fant, *Analysis and Synthesis of Speech Processes*, v zborníku Bertil Malmberg, *Manual of Phonetics*, Amsterdam—London 1970, 172—277, 233.

²¹ V. Shupljakov, *Pitch and Hard-Soft Distinction of Fricative Consonants [s] and [s']*, Proceedings of the Seminar on Speech Production and Perception, Leningrad 1966; Zeitschrift für Phonetik 21, Heft 1/2, 1968.

²² V. Shupljakov — G. Fant — A. de Serpa-Leitão, c. d. v pozn. 10, 1—6.

štúdie. Pokiaľ ide o dvojicu $l - l$, možno očakávať iné výsledky než v ruštine, kde tvrdý protiklad predstavuje foneticky realizované tvrdé l , pri tvorení ktorého je dosť veľký stupeň velarizácie (zadná časť jazyka sa dostáva do polohy pripomínajúcej u -ovú samohlásku).

Artikulácia palatály l i jej akustická analýza ukazujú, že je to hláska zvláštna, odlišná od ostatných palatál. Jej tvorenie nie je jednotné, ani pokiaľ ide o postavenie končeka jazyka, ani pokiaľ ide o postavenie bokov jazyka (to je i pri jej tvrdom protiklade l). A práve v dotykoch bokov jazyka tvorenie spoluhlásky l môže kolísať aj u toho istého jednotlivca.

Palatála l patrí k tzv. ťažším hláskam a v detskej reči sa objavuje medzi poslednými²³. Domnievame sa, že samotná artikulácia i jej akustická kvalita nie sú ani jedinou, ani hlavnou príčinou jej tvrdenia v spisovnej slovenčine i v nárečiach. Svedčia o tom práve skupiny $l + e, l + i$. Predné samohlásky e, i palatalizujú slabo aj iné spoluhlásky, napr. k, g . A najmä v okolí týchto samohlások, ktoré sú najpriaznivejšie pre vytvorenie a udržanie mäkkého l — ako ukázal aj náš materiál zo sotáčkových nárečí — jeho mäkkosť v spisovnej výslovnosti najviac zaniká.

Naše výskumy ukazujú, že pri zanikani palatály l — najmä v skupinách le, li — väčšiu úlohu než artikulčné faktory zohrali iné činitele: Je to napríklad chybná interpretácia v podvedomí spisovne hovoriacich, akoby skupiny le, li boli príznakové pre nárečia. Ďalej je to otázka pravopisu (veď v l -ovom part. žen. a stred. rodu až do roku 1953 sa písalo *ženy robily, deti sa hraly* — a poučka o mäčkění znela, že spoluhlásky t, d, n, l sa mäčkia pred samohláskami e, i). Najzávažnejšie sa nám teda zdajú byť faktory psychické a sociologické, o ktorých sa zmienujeme na iných miestach²⁴.

PALATAL LATERAL CONSONANT IN SLOVAK

Summary

The author reviews critically studies on the palatal (soft) l , namely by B. Hála, J. Stanislav and A. V. Isačenko. He finds *Atlas slovenských hlások* not very reliable, with regard to this problem, as in some cases X-ray photography, palatograms and diagrams contradict what is said in the text.

²³ J. Liška, *Z výskumu spisovnej výslovnosti*, (rkp.), 1965, 5.

²⁴ J. Liška, *O niektorých problémoch slovenskej spisovnej výslovnosti*, SR 29, 1964, 203; *Kodifikácia spisovnej výslovnosti*, Kultúra spisovnej slovenčiny, Bratislava 1968, 152—156. V tom istom zborníku o tom probléme v diskusnom príspevku aj E. Novák (str. 194); známe sú výklady J. Stanislava v jeho prácach *Liptovské nárečia*, Turč. Sv. Martin 1932, 200 a najmä *Slovenská výslovnosť*, Martin 1953, 211—224.

In dealing with the most common articulation variants we have to take into account these three different features: 1. the position of the tongue-tip, 2. the place and width of front contact on the alveolar ridge and the adjacent hard palate, and 3. the place of contact on the side rims of the teeth and palate.

1.a *The tip of the tongue* is against the lower teeth ridge such as with the other palatal consonants *t, d, ň* (see Figs 1b, 5b, 16b, 2, 6 and compare Figs 1ab to 11ab and 2 to 12). The „front“ of the tongue is being at the same time raised and the contact is made with the centre of the post-alveolar ridge and hard palate.

1.b The tongue tip is behind the upper teeth ridge and in contact with the centre of the alveolar ridge and the adjacent hard palate. This position seems to be similar to that of a „clear“ (not palatal) *l* in Slovak (comp. Figs 9ab, 10, 19ab to Figs 5ab, 6).

2. *The front contact*

a) is for the most part wider in cases when the tongue-tip is behind the lower teeth (see Figs 1a, 5) and

b) narrower when the tongue-tip is behind the upper teeth (see Figs 9a, 20a). This contact, however, is not substantially narrower than for the „clear“ *l* (see Fig 10a).

3. *The contact on the side rims of the teeth and palate*

a) is shortened in cases when the tongue-tip is behind the lower teeth and the tongue-body moves forwards and the pharyngeal cavity is enlarged (see Figs 1a, 2, 5a, 16).

b) an occlusion between the rims of the tongue and the upper side teeth and the rims of the palate is almost as a rule for the soft *l* when the tip of the tongue is behind the upper teeth, but it is missing or very rear for the „clear“ *l*.

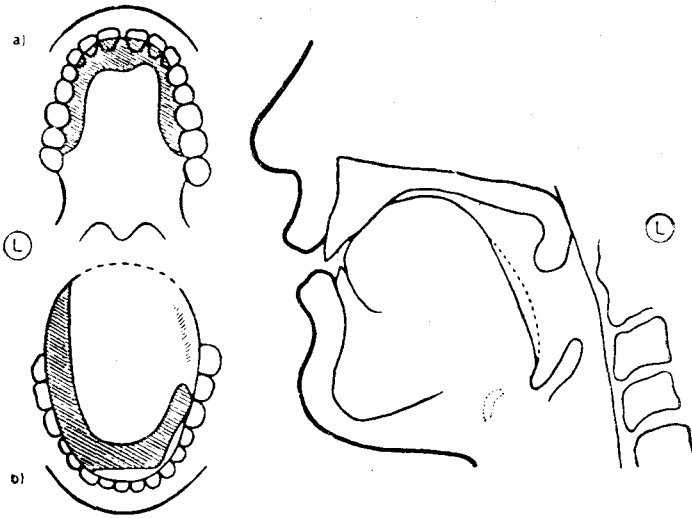
Our conclusion is that the most essential characteristics of the „softness“ of the Slovak *l* are the width of the contact on the alveolar ridge and the adjacent hard palate in cases when the tongue-tip is behind the lower teeth. In cases when the tongue-tip is behind the upper teeth the degree of softness is determined by the side rim contacts and the bigger pressure of the tongue-tip sides against the alveolar ridge.

There is a phonemic opposition between the palatal (soft) *l* and unpalatal (clear) *l* in Slovak. In the distinctive feature terminology referred to as sharp/plain the typical acoustic cue being a rise of F_2 and also of F_3 as the tongue approaches the $[i]$ position.

Besides the articulatory and acoustic characteristics of the main variants of the palatal lateral consonant *l* the author confronts *l* in Standard Slovak with *l* in the Sotak dialect in which the distinction between soft and hard consonants is functioning on a full scale and this distinction is preserved consistently in groups *le - le, li - ly* as well. In this dialect the soft *l* is kept in all positions. Moreover, palatal *l* is still „softer“ in front vowel contexts than when a mid or back vowel follows.

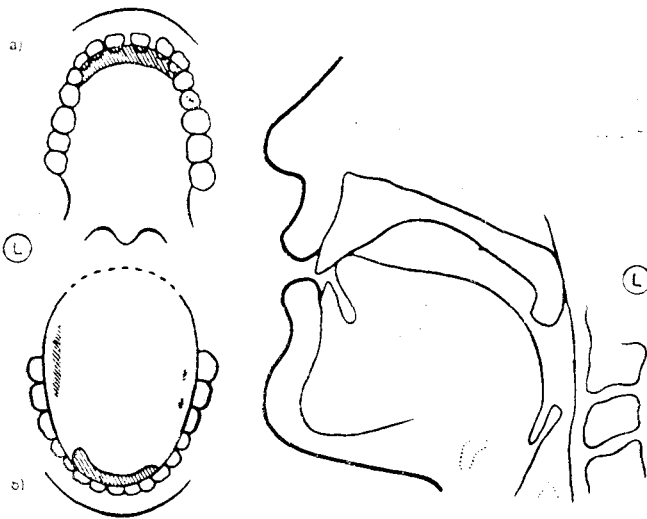
Disappearance of the palatal *l* in Standard Slovak, especially in groups *le, li*, according to our findings, is due more to psychological and sociological factors (e. g. because of misinterpretation in speakers' mind as if groups *le, li* were significant for dialects) than to articulatory difficulties.

OBRAZOVÁ ČASŤ

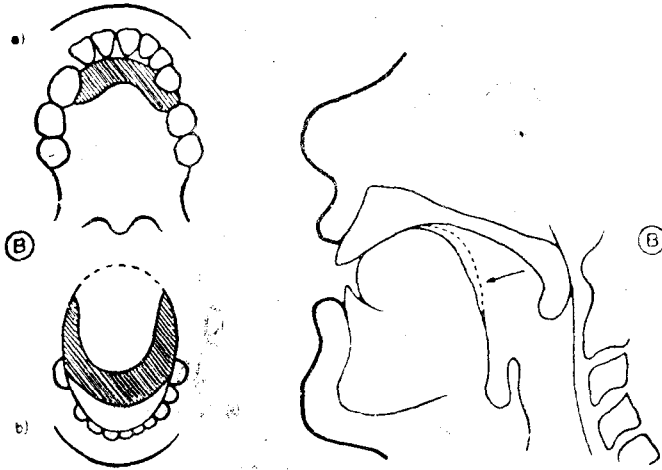
Obr. 1. a) Palatogram *l* (L). b) Lingvogram *l* (L).
(Úžina po ľavej strane.)

Obr. 2. Röntgenogram *l* (L). (Čiarkované --- boky jazyka.)

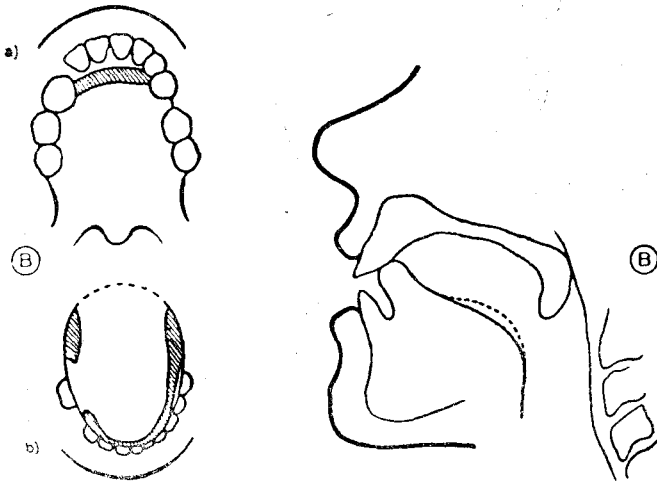

Obr. 3. a) Palatogram *l* (L). b) Lingvogram *l* (L).
(Po stranách slabé dotyky o horné stoličky.)

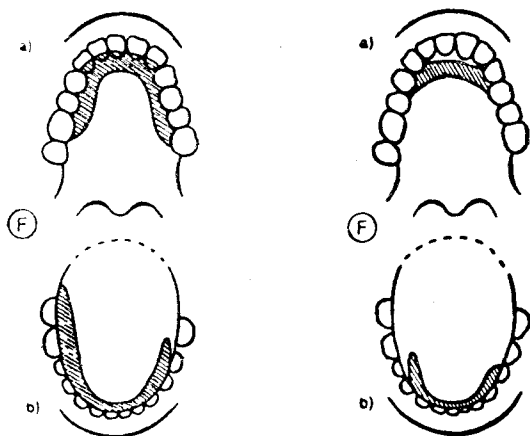
Obr. 4. Röntgenogram *l* (L).

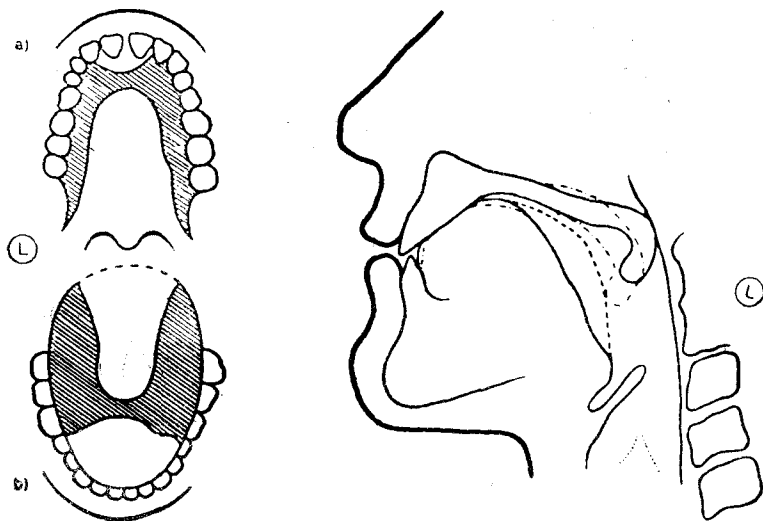
Obr. 5. a) Palatogram *l* (B). b) Lingvogram *l* (B).
 Obr. 6. Röntgenogram *l* (B). (Čiarkované --- boky jazyka.)

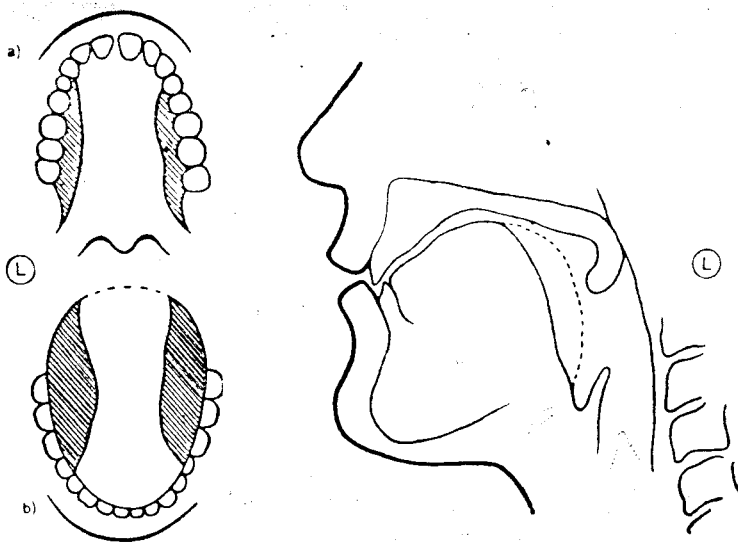
Obr. 7. a) Palatogram *l* (B). b) Lingvogram *l* (B).
 Obr. 8. Röntgenogram *l* (B). (Čiarkované --- boky jazyka.)

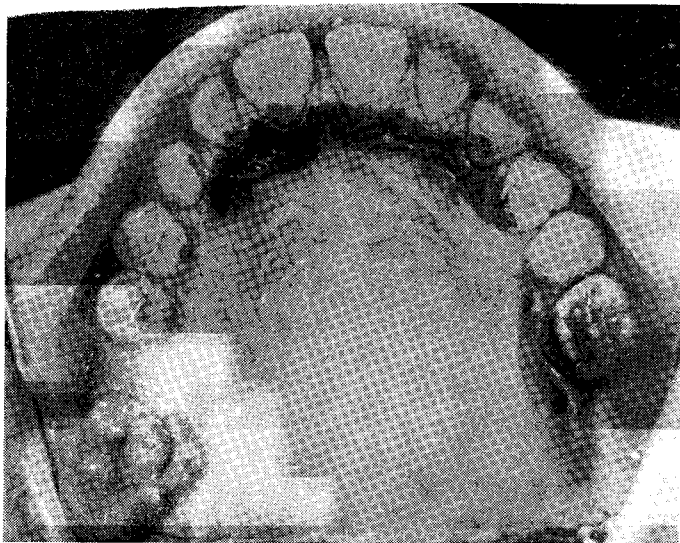
Obr. 9. a) Palatogram *l* (F). b) Lingvogram *l* (F).
 Obr. 10. a) Palatogram *l* (F). b) Lingvogram *l* (F).

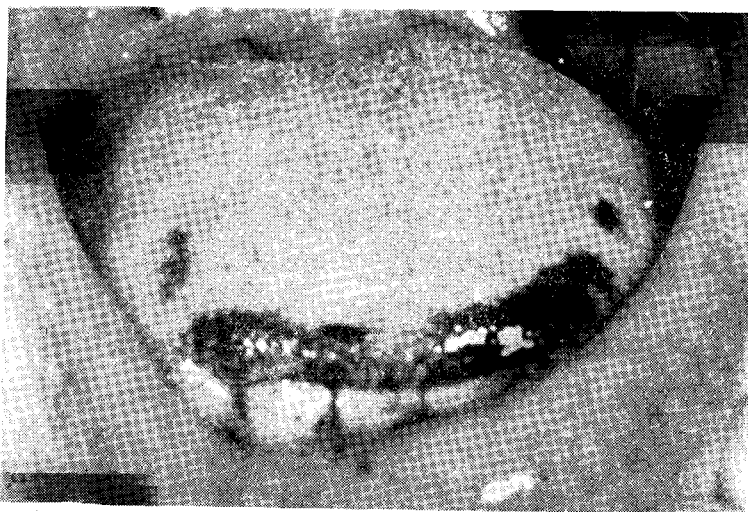
Obr. 11. a) Palatogram *ň* (L). b) Lingvogram *ň* (L).
 Obr. 12. Röntgenogram *t*; (*ň* - - - -, čiarkované - - - sú boky jazyka) (L).

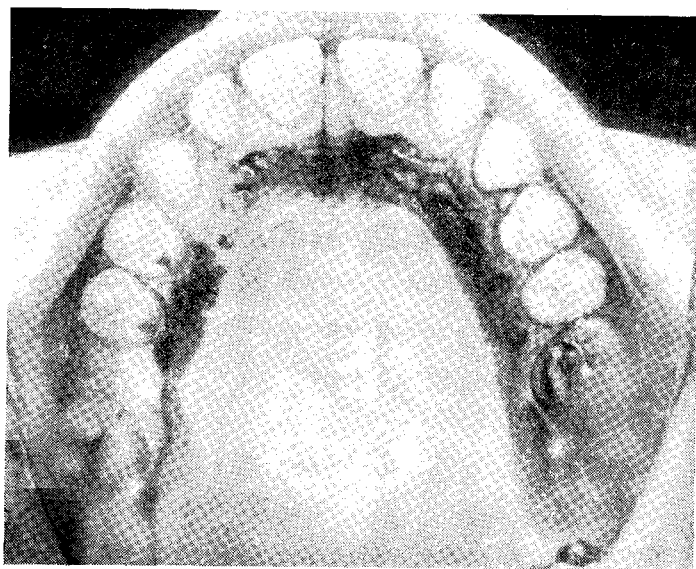
Obr. 13. a) Palatogram *j* (L). b) Lingvogram *j* (L).
 Obr. 14. Röntgenogram *j* (L). (Čiarkované --- sú boky jazyka.)

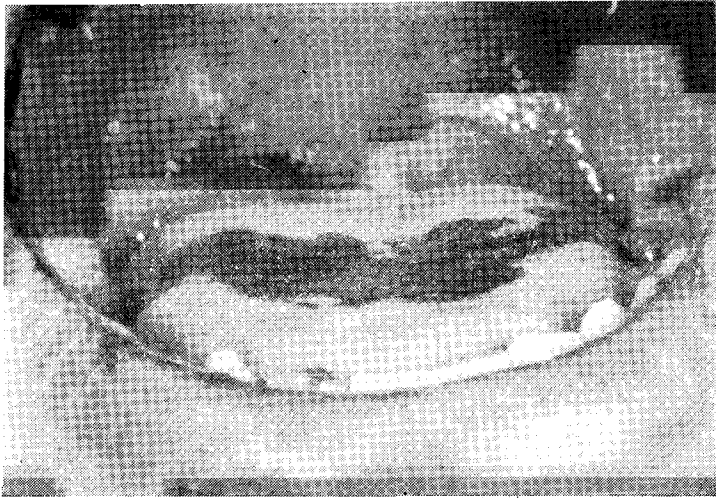
Obr. 15a. Palatogram *l* v slove *mala* (Z).

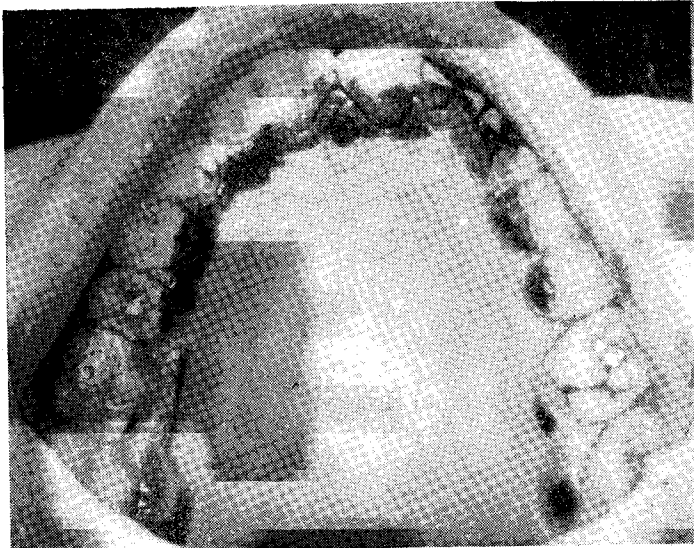
Obr. 15b. Lingvogram *l* v slove *mala* (Z).

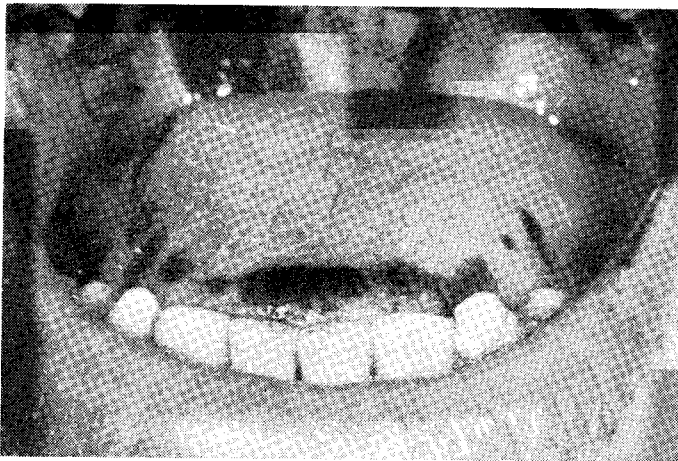
Obr. 16a. Palatogram *l* v slove *vila* (Z).

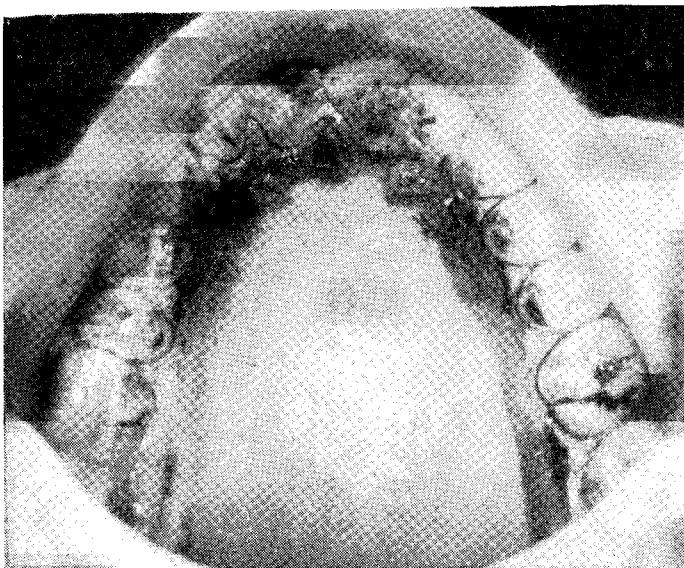
Obr. 16b. Lingvogram *l* v slove *váta* (Z).

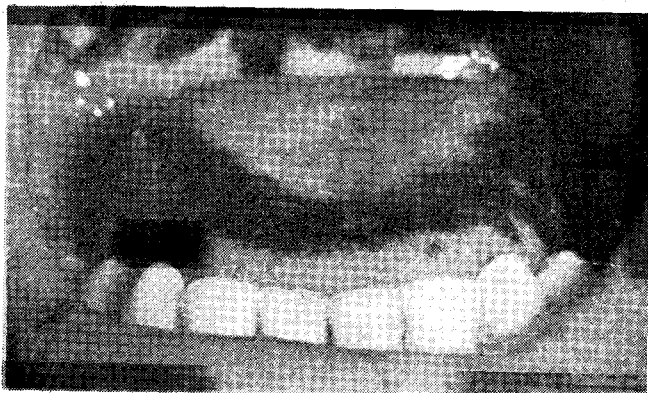
Obr. 17a. Palatogram *l* v slove *mala* (BR).

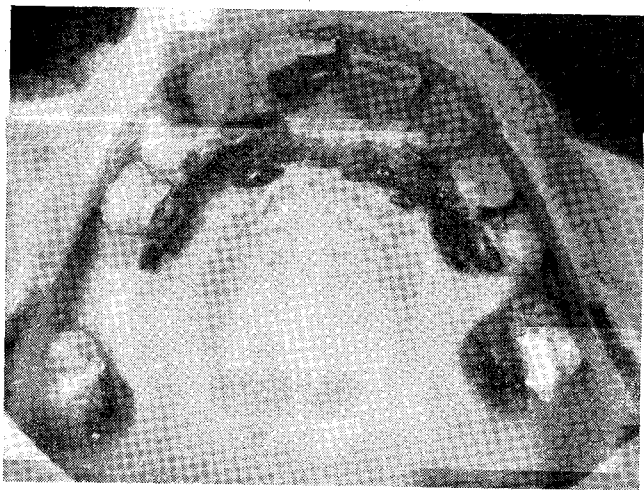
Obr. 17b. Lingvogram *l* v slove *mala* (BR).

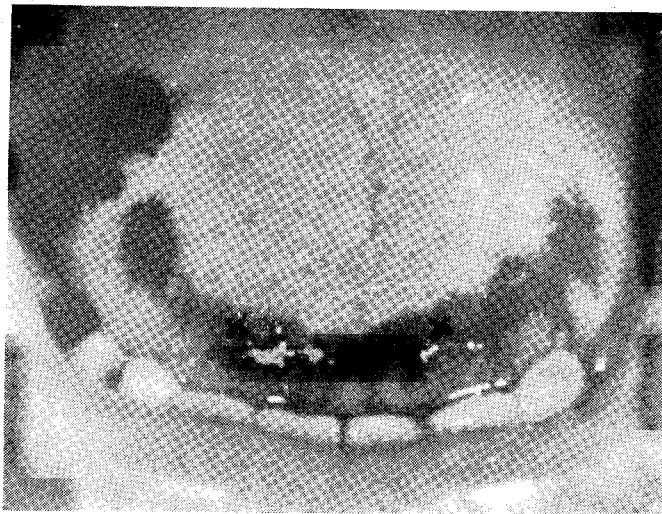
Obr. 18a. Palatogram *l* v slove *vila* (BR).

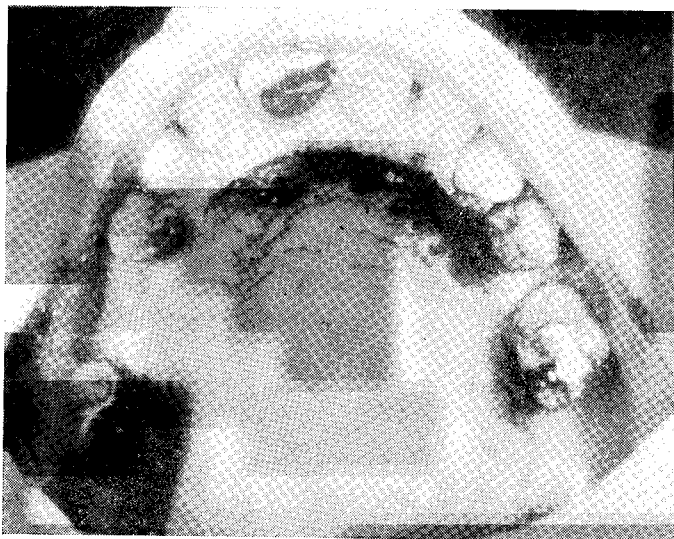
Obr. 18b. Lingvogram *l* v slove *váta* (BR).

Obr. 19a. Palatogram *l* v slove *mala* (NB).

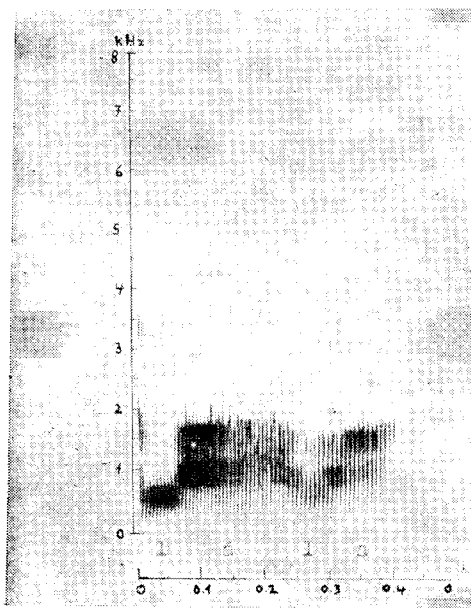
Obr. 19b. Lingvogram *l* v slove *mala* (NB).

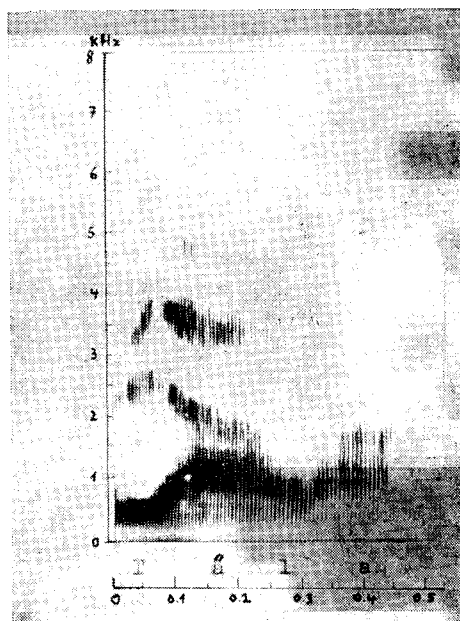
Obr. 20a. Palatogram *l* v slove *vála* (NB).

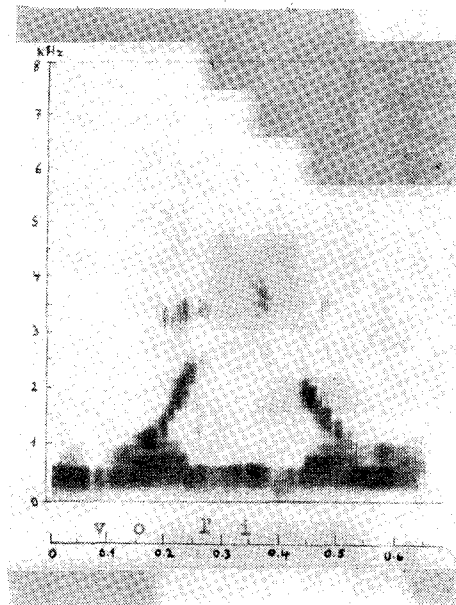
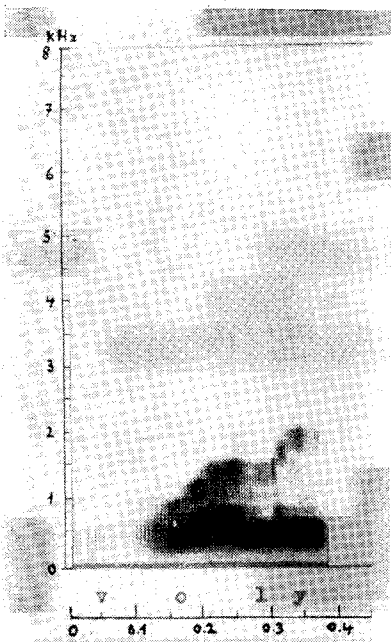
Obr. 20b. Lingvogram *l* v slove *vála* (NB).

Obr. 21. Sonagram slova *lála* (B).

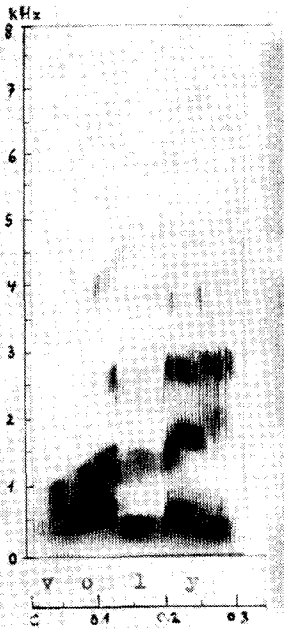

Obr. 22. Sonagram slova *lála* (B).

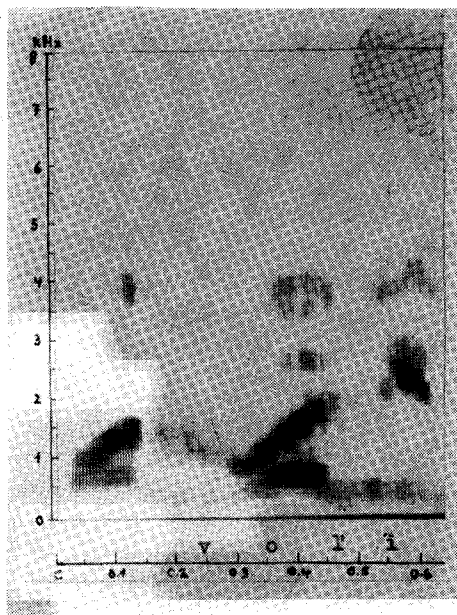

Obr. 23. Sonagram slova *volj* (B).

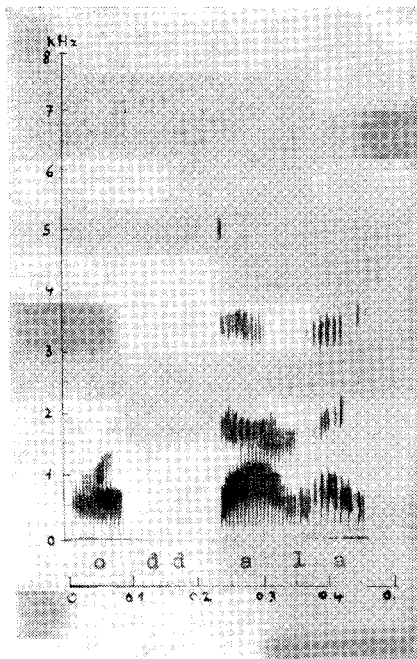
Obr. 24. Sonagram slova *voli* (B).

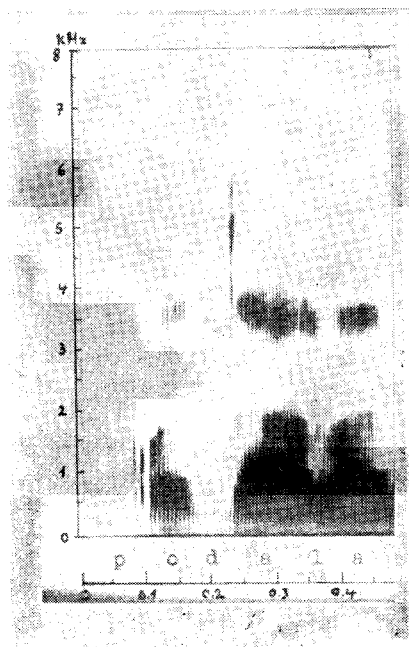
Obr. 25. Sonagram slova *volj* (P).

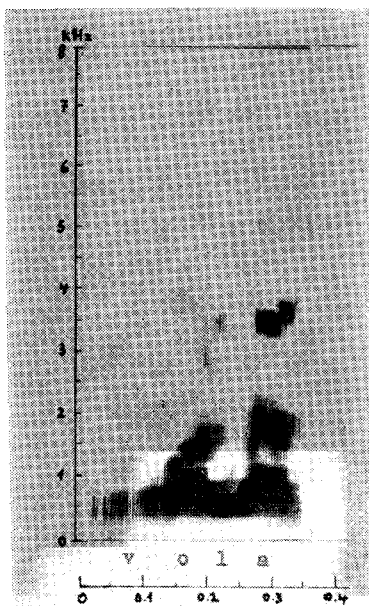
Obr. 26. Sonagram slova *voli* (P).

Obr. 27. Sonagram slova *oddala* (B).

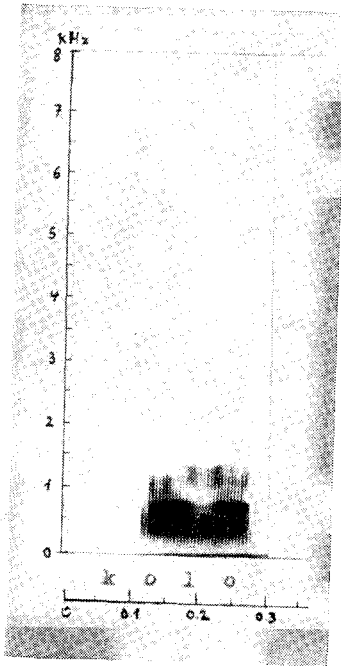
Obr. 28. Sonagram slova *podala* (B).

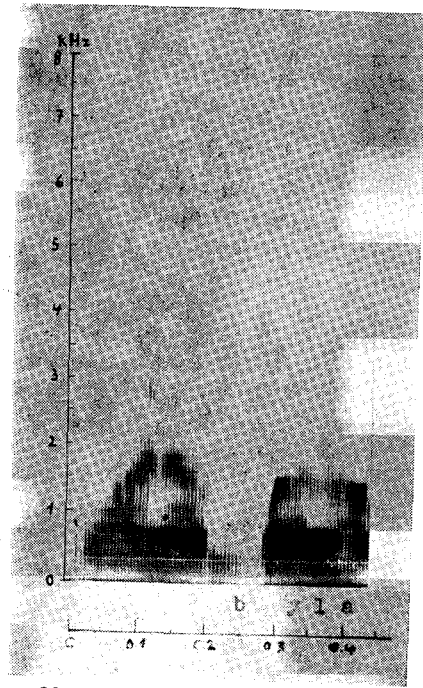
Obr. 29. Sonagram slova *vola* (B).

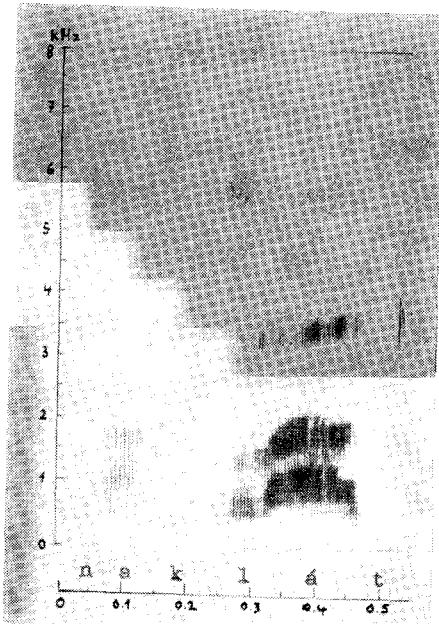
Obr. 30. Sonagram slova *c'alo* (B).

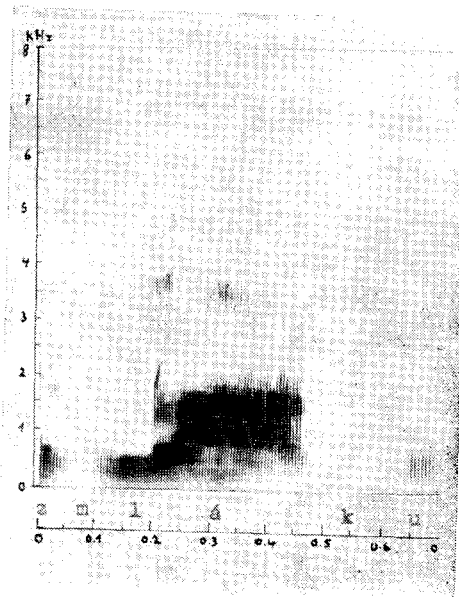
Obr. 31. Sonagram slova *kolo* (B).

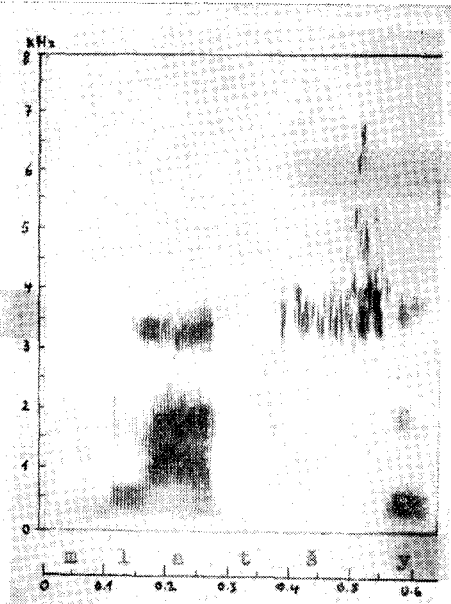
Obr. 32. Sonagram slova *byla* (B).

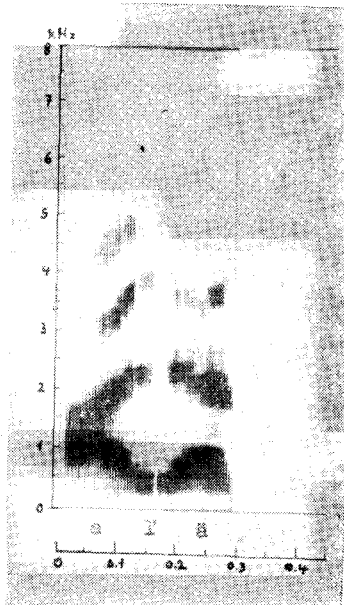
Obr. 33. Sonagram slova *naklát* (B).

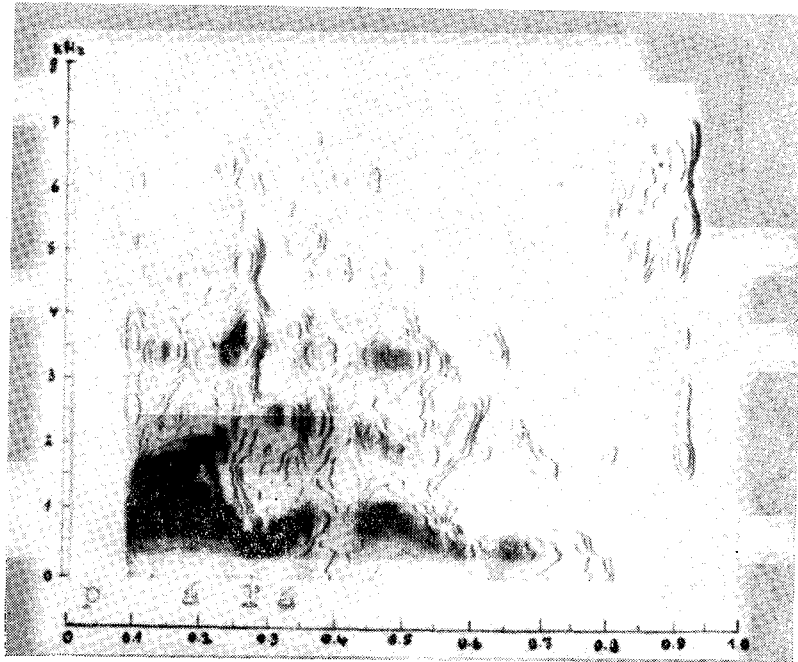
Obr. 34. Sonagram slova *z mláku* (B).

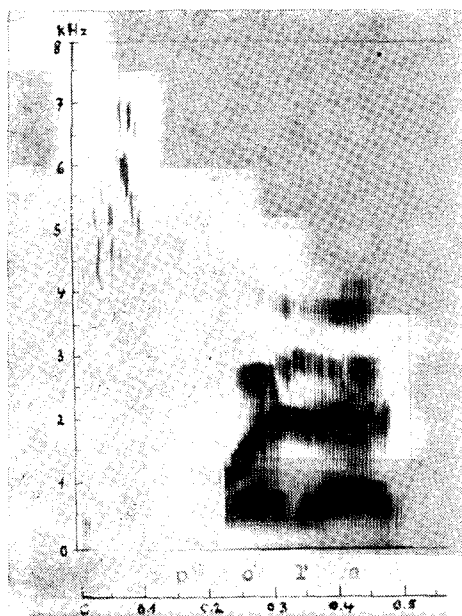
Obr. 35. Sonagram slova *mláťy* (B).

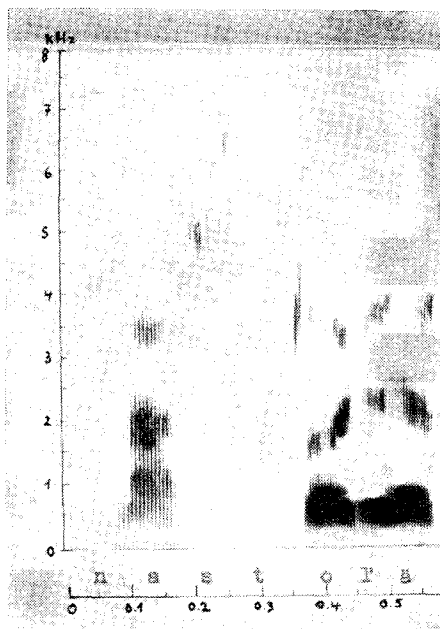
Obr. 36. Sonagram slova *alä* (B).

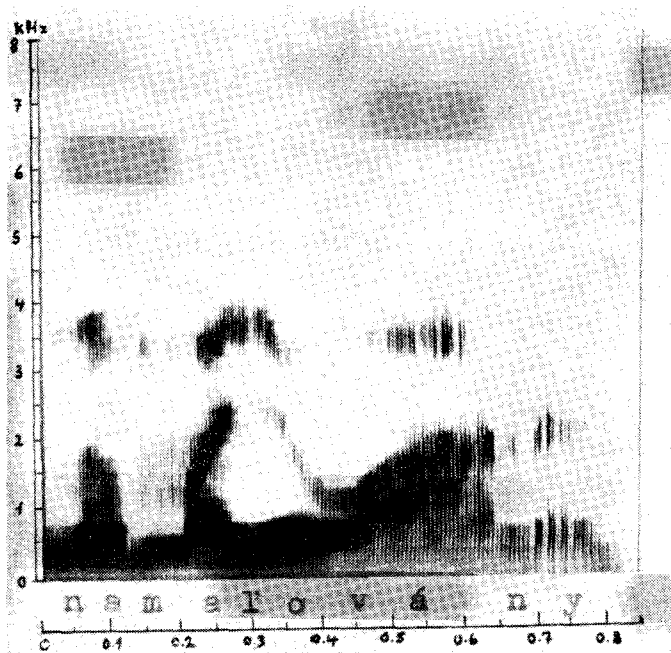
Obr. 37. Sonagram slova *pälä* (B).

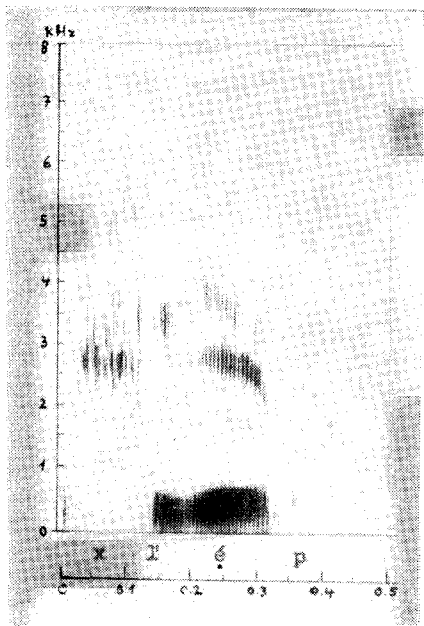
Obr. 38. Sonagram slova *pola* (B).

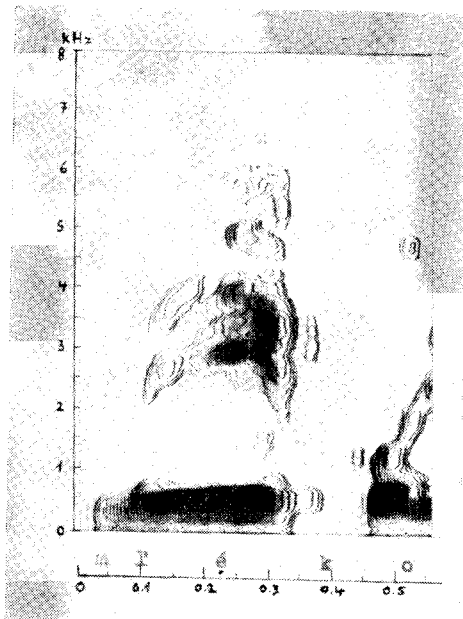
Obr. 39. Sonagram slova *stolä* (B).

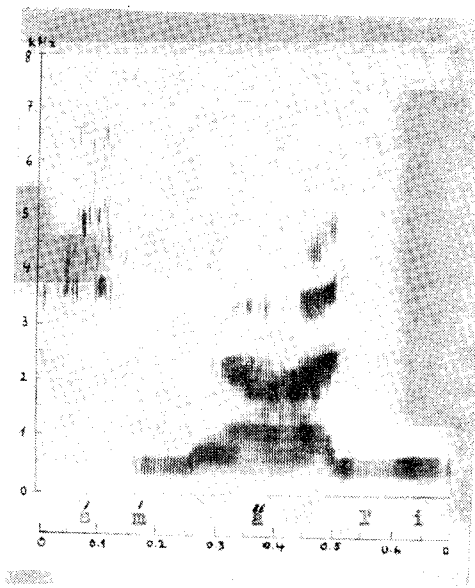
Obr. 40. Sonagram slova *namelovány* (B).

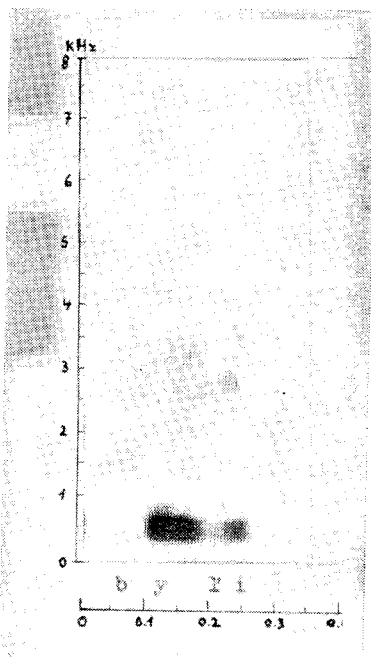
Obr. 41. S nagram slova *chlép* (B).

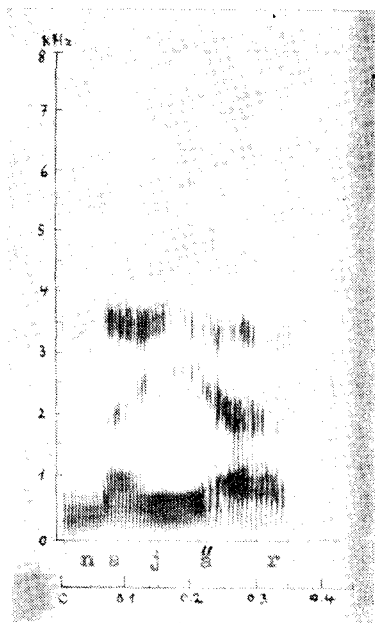
Obr. 42. Sonagram slova *mléko* (B).

Obr. 43. Sonagram slova *šmálí* (B).

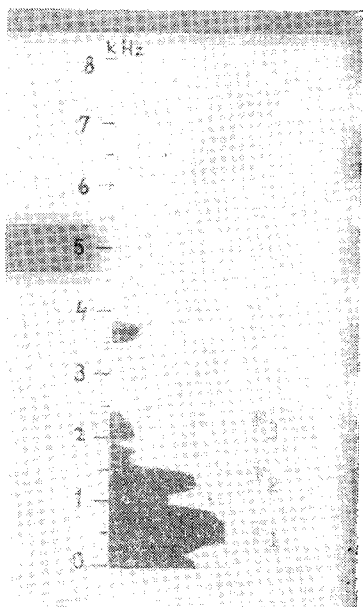
Obr. 44. Sonagram slova *byli* (B).

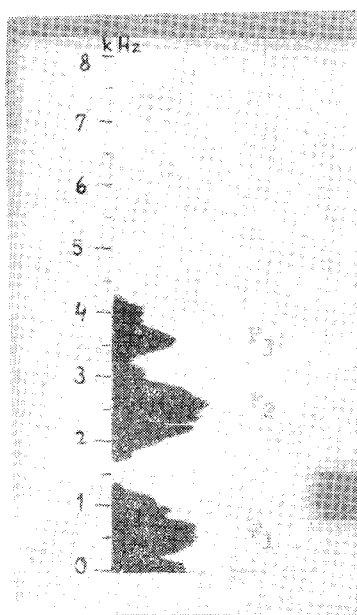
Obr. 45. Sonagram slova *jár* (B).

Obr. 46. Sonagram slova *svojích* (B).

Obr. 47. Prierez (sekcia) sonagramu hlásky *l* (B).

Obr. 48. Prierez (sekcia) sonagramu hlásky *l* (B).

ROZPORY A NESPOLEHLIVOSŤ *ATLASU SLOVENSKÝCH HLÁSOK**

Autor príspevku „Palatálna laterála v slovenčine“ na dvoch miestach spomína *Atlas slovenských hlások*. Zaujíma k nemu odmietavé stanovisko. Z konfrontácie príspevku J. Lišku a *Atlasu slovenských hlások* vychodí, že J. Liška nevhodne cituje *Atlas*. Odvoláva sa naň tam, kde — ako sa domnieva — možno túto prácu odmietnuť a čitateľa uviesť do pochybností o akej-takej spoľahlivosti *Atlasu*. Preto autori *Atlasu* si pokladajú za povinnosť upozorniť na tieto fakty:

I.

„Rozpory“, ktoré sú v *Atlase* medzi verbálnymi opismi artikulácie hlások spisovnej slovenčiny a medzi obrazovou dokumentáciou, nevznikli nedôslednosťou autorov *Atlasu*. Nevyplynuli, ako sa to aj v *Atlase* zdôrazňuje, z ich bádateľskej konfúznosti, ale z cieľavedome zvolenej metodiky. Aby sme nenosili drevo do hory, citujeme z *Atlasu*:

„Pre obrazové dokumentovanie artikulácie slovenských hlások podľa výslovnosti jednej osoby sme sa rozhodli najmä z týchto dôvodov:

1. Chceli sme sa vyhnúť schematickej a vlastne abstraktnej a nerealistickej dokumentácii, ktorá vzniká vtedy, keď sa podávajú tzv. priemerné, zovšeobecnené obrazy artikulácie z väčšieho množstva záznamov (od viacerých osôb). Tento postup sa prieči nášmu pohľadu na princíp a podstatu produkcie rečového signálu a jeho fungovania a odtrháva dokumentáciu od artikuláčného faktu.

2. Chceli sme zachovať čo najväčšiu vnútornú väzbu dokumentácie ako celku...

3. Praktickým používateľom nášho *Atlasu* sme chceli zjednodušiť štúdium artikulácie hlások jednotnosťou základných oporných kontúr obrazu artikuláčnych priestorov a aj artikuláčnych orgánov opakovaním sa artikuláčného obrazu vždy od tej istej osoby. Núka sa totiž aj také kompromisné riešenie, pri ktorom sa v dokumentácii použijú obrazy od viacerých osôb tak, aby sa reprodukováný obraz artikulácie každej jednotlivéj hlásky maximálne približoval k zistenému „priemeru“.

Naše opisy artikulácie hlások, prislúchajúce ku každej dokumentačnej sérii (dvojtabuli) danej hlásky, majú ale na zreteli zistený priemerný stav v artikulácii danej hlásky na základe materiálu vyčleneného pre tento *Atlas* a prihliada sa v nich aj na ostatný materiál, ktorý sme k tejto tematike na našom pracovisku dodnes zhromaždili a ktorý sa neprieči stanoveným kritériám.“ [Neopisujeme teda len reprodukovanosť dokumentáciu.]

„Chceli by sme upozorniť, že štylizácie typu „obyčajne sa vyslovuje“, „býva v postavení“, „konček jazyka sa môže opierať o dno sánky, alebo...“ a pod. nevyplývajú z konfúznosti bádateľskej metodiky, z nejasnosti pracovného cieľa a z neznalosti povahy

* Redakcia umožnila týmto spôsobom odpovedať Á. Kráľovi (ako členovi redakčnej rady JČ) a J. Dvončovej (ako spoluautorke *Atlasu slovenských hlások*), aby sačas zabránilo prípadným nedorozumeniam.

predmetu štúdia, ale práve naopak, z našej interpretácie vzťahu fonetických reprezentantov jazykových jednotiek k faktom produkcie rečového signálu. Pravdaže, svoj podiel na tom majú aj praktické obmedzenia, ktoré sa spomínajú na iných miestach.“ (*Atlas slovenských hlások*, str. 30–31.)

J. Liška neuvažuje o výhodách a nevýhodách tohto metodického postupu. Uspokojuje sa so záverom, v ktorom sa celá metodická problematika *Atlasu*, naše technické a metodické poznámky — ignorujú.

II.

J. Liška sa mylí, keď o našej dokumentácii *l* píše: „kým na röntgenograme aj príslušnej schéme na tab. 47 je konček jazyka na dasne, na fotografickej snímke ústneho otvoru zreteľne vidno konček jazyka za dolnými zubami“.

Keby si bol J. Liška presnejšie prečítal text *Atlasu* a preštudoval obrazovú prílohu, bol by opatrnejšie formuloval svoj súd. Ako skúsený fonetik vie, že artikulačný pohyb končeka jazyka pri *l* je relatívne rýchly a že pri uvedenej frekvencii snímania sa tento pohyb nemôže zachytiť na väčšom počte filmových poličok. To, čo on považuje za chrbát jazyka (lebo nenašiel filmové poličko, na ktorom by bolo vidno hrot dvíhajúceho sa končeka jazyka), je v skutočnosti spodok jazyka. *Konček jazyka je pri tejto artikulácii za hornými zubami a dasnom*. O tom sa J. Liška (ale aj iní záujemci) môžu presvedčiť štúdiom (premietaním) originálneho filmu, z ktorého pochádza reprodukcia v *Atlase*. Tento film je k dispozícii v Ústave fonetiky a matematickej lingvistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Radi ho J. Liškovi kedykoľvek premietneme.

Poznamenávame, že tento labiografický film, ako to tiež vyplýva z poznámok v našom *Atlase*, nemá dokumentovať polohu jazyka, ale postavenie pier. Práve preto, aby sa preukázalo dokumentovalo postavenie končeka jazyka, použili sme v *Atlase* aj tzv. farbiacu metódu — lingvografiu. Omyl J. Lišku svedčí, ako ťažko sa uspokojiť s dokumentáciou z jedinej fonetickej metódy, aká riskantná je izolovaná interpretácia niektorých obrazov, ak im chýba opora v iných údajoch a ak sa nedostatočne prihliada na technickú a metodickú stránku fonetického experimentu.

III.

Hodnotu našich akustických údajov o skladbe hlások spisovnej slovenčiny tiež nemožno posudzovať vytrhnuť z celej práce. Nemožno prehliadať, prečo sme ich do *Atlasu* zaradili a aké ciele sme nimi chceli dosiahnuť. O tom v *Atlase* píšeme:

„Základnému cieľu — zachyteniu a opisu artikulácie hlások — má slúžiť aj priložený materiál z akustických analýz slovenských hlások — oscilografické a spektrografické záznamy. Niektoré artikulačné črty hlások, najmä keď sa sústreďujeme na opis tzv. vrcholových fáz ich artikulácie, vystupujú na nich zvlášť výrazne. Práve tu máme možnosť na malom priestore a na dobre reprodukovateľných obrázkoch sledovať sprostredkované cez akustický efekt aj podstatu artikulácie.“ [Čitateľ si iste všimol, že tu stále hovoríme o artikulácii.] A ďalej: „Zaradenie oscilogramov a spektrogramov do nášho *Atlasu* má teda najmä význam ilustratívny a doplnujúci. Ak sme sa v opisoch hlások neobmedzili vždy len na úzko artikulačný výklad týchto záznamov, urobili sme to preto, aby sme naznačili príčinné spojenie artikulácie a akustiky hlások a potrebu jednoty a komplexnosti ich artikulačnej a akustickej interpretácie.“ (*Atlas slovenských hlások*, str. 25–26.)

Možno teda tvrdiť, ako to robí J. Liška, že ten „jediný“ spektrogram, ktorým dokumentujeme *l* v obrazovej časti *Atlasu*, „nesplňuje ani základné požiadavky“ atď.?

Niet sporu o tom, že naša knižka by bola cennejšia, keby v nej boli aj presné a vy-

čerpávajúce akustické údaje. No bola by ešte cennejšia, keby v nej boli napr. aj rôzne matematické výpočty o podmienkach generovania zvukov reči a analogické schémy elektrických zapojení, keby v nej boli aj údaje o percepcii slovenských hlások i údaje o mnohých iných fenoménoch segmentálnej (alebo aj suprasegmentálnej) fonetiky. Ale možno publikáciu, v ktorej sa zreteľne (a explicitne) formulovali jej ciele, hodnotiť podľa toho, čo sa ňou nesledovalo a nemalo splniť a čo v nej preto nie je?

IV.

Ak si čitateľ láskavo porovná náš opis artikulácie *l* v spisovnej slovenčine s artikuláčnými údajmi v článku J. Lišku, zistí, že sa oboje údaje vo viacerých bodoch prekvapujúco zhodujú. Ak si ďalej čitateľ porovná opis *l* a *l* v *Atlase*, zistí, že aj my konštatujeme podstatné rozdiely medzi týmito hláskami v bočných dotykoch jazyka o podnebie, hoci ich neformulujeme tak ako J. Liška a nezdôrazňujeme ich. Lenže o tom, v čom je medzi *Atlasom* a zisteniami J. Lišku zhoda, sa v článku J. Lišku diskkrétne mlčí.

Osobitne musíme upozorniť na náš záver o výslovnosti *l* v spisovnej slovenčine. Zdá sa nám, že anticipuje viaceré zistenia práce J. Lišku, venovanej špeciálne problematike „jedinej“ hlásky slovenčiny. Znie takto:

„Pretože sa miesto postavenia končeka jazyka pri *l* mení a rovnako je premenlivá aj šírka lingvo-alveolárneho a palatálneho dotyku, za najcharakteristickejšie a najstájšie diferencné znaky [l], [l̥:] — [l̥] považujeme:

1. Zmenšovanie ústnej dutiny dvíhaním celého jazyka pod podnebie oproti jej zväčšovaniu pred apikálnym dotykom i za ním pri nepalatálnych *l*.

2. Zreteľnú dorzálnu jazyčnú artikuláciu [l̥] oproti kolmejšiemu postaveniu končeka jazyka pri [l].

3. Širší lingvo-alveolárny (resp. až palatálny) dotyk jazyka pri [l̥] — čiastočne aj ako dôsledok tendencie zmenšovať rezonančnú dutinu za miestom jazyčného dotyku.

4. Nemožno vylučovať, že pre vznik celkového auditívneho dojmu „mäkkosti“ má význam aj artikuláčná fáza rušenia lingvo-alveolárneho dotyku.“ (*Atlas slovenských hlások*, str. 95.)

V.

Ak konštatujeme istú zhodu (artikuláčnych) údajov o *l* v *Atlase slovenských hlások* a v príspevku J. Lišku, neznamená to, že by sme bez výhrad prijímali aj jeho ďalšie závery, že by sme napr. súhlasili aj s takou teóriou, akú predpokladá nasledujúci text J. Lišku: „Na určenie akustickej analýzy mäkkej laterály *l* v spisovnej slovenčine a na určenie jej ortofonickej (ortoepickej) normy treba veľký počet experimentov a skúmaných osôb. Preto sme si pre akustickú analýzu palatálnej laterály vzali nárečie, a to z východoslovenskej oblasti sotácke nárečie (obce Dlhé n/Cirochou a Papín)...“ (Podč. J. D., Á. K.)

Á. Krát, J. Dcončová

ROZHLADY

KONTRASTÍVNY VÝSKUM JAZYKOV

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

V ostatnom čase možno i u jednotlivých bádateľov i na celých lingvistických pracoviskách badať zvýšený záujem o porovnávanie dvoch alebo viacerých jazykov, ktoré sa popri zisťovaní podobností zameriava predovšetkým na zisťovanie rozdielov, kontrastov v ich stavbe. Hoci pôvodne kontrastívny výskum jazykov vznikol ako súčasť teórie vyučovania cudzích jazykov a bol vyvolaný praktickou potrebou zdôrazniť pri vyučovanom procese tie štruktúry cudzieho jazyka, ktoré sa nezhodujú s materinským jazykom,¹ v súčasnosti pojmy „kontrastívna analýza“, „kontrastívna gramatika“ prekročili úzky aplikatívny zámer a začínajú sa uplatňovať nezávisle od pedagogickej aplikácie. V súvislosti s tým sa vynárajú otázky, aké miesto zaujímajú kontrastívne výskumy v lingvistike, ako možno charakterizovať kontrastívne gramatiky z metodického, metodologického, teoreticko-poznávacieho hľadiska a aká je ich všeobecno-lingvistická hodnota.

Na tieto i ďalšie podobné otázky pokúšajú sa nájsť odpoveď autori zborníka *Probleme der kontrastiven Grammatik*.² Zborník obsahuje referáty prednesené na výročnej schôdzi vedeckej rady Inštitútu pre nemecký jazyk konanej v dňoch 26.—29. marca 1969. Ústrednou témou rokovania bola „kontrastívna gramatika“ so špeciálnym zameraním na problematiku slovesa. Úroveň jednotlivých príspevkov i výber témy (analýza slovesa v rôznych aspektov) ukazujú, že autori zborníka okrem vlastnej kontrastívnej analýzy riešia aj problematiku, ktorá je v súčasnej lingvistike veľmi aktuálna.

Závažné miesto v zborníku majú svojim všeobecným charakterom referáty E. Coseriu (*Über Leistung und Grenzen der kontrastiven Grammatik*) a L. Zabrockého (*Grundfragen der konfrontativen Grammatik*). L. Zabrocki vymedzuje kontrastívnu gramatiku³ vo vzťahu ku konfrontačnej gramatike, k porovná-

¹ Porov. *Contrastive Structure Series*, edited by Charles A. Ferguson, Center for Applied Linguistics, University of Chicago Press (vychádza od r. 1962).

² Sprache der Gegenwart 8, *Probleme der kontrastiven Grammatik*, Jahrbuch 1969 des Instituts für deutsche Sprache.

³ Tu i všade ďalej budeme v zhode s autormi zborníka používať termín „gramatika“ v takom zmysle, aký má v najnovších koncepciách lingvistickej teórie, t. j. ako synonymum kompletného lingvistického opisu jazyka zahrnujúcom nielen gramatiku v užšom slova zmysle, t. j. morfológiu a syntax, ale i fonologický a sémantický opis jazyka.

vacej gramatike, k typológii jazykov i k aplikovanej lingvistiky. Kontrastívnu gramatiku pokladá za súčasť konfrontačnej gramatiky. Kým však konfrontačná gramatika — ako istý druh synchronicko-porovnávacej gramatiky — si všima zhody a rozdiely v stavbe jazykov, kontrastívna gramatika si všima iba rozdiely. Geneticky je kontrastívna gramatika vedľajším produktom modernej teórie vyučovania cudzích jazykov, ale to neznamená, že ju treba zaradiť k aplikovanej jazykovede. Ani konfrontačná, ani kontrastívna gramatika nepatria do aplikovanej jazykovedy — aplikovaná jazykoveda iba využíva ich výsledky. Konfrontačná gramatika je súčasťou typologicko-porovnávacej jazykovedy. Od tradičnej porovnávacej gramatiky (mladogramatici) sa líši tým, že jej nejde o genetické porovnanie a odvodzovanie jazykov z jedného prajazyka, lež o porovnanie čisto synchronne, a to bez ohľadu na to, či sú jazyky geneticky príbuzné alebo nie. Sám termín „konfrontačná gramatika“ pripisuje Zabrocki lipským germanistom a pokladá ho pri opise zhôd a rozdielov skúmaných jazykov za vhodnejší než termín kontrastívna gramatika, ktorý podľa autora by sa mal používať len na označenie tých výskumov, ktoré si všimajú iba rozdiely medzi skúmanými jazykmi. Možno pripomenúť, že v československej lingvistiky sa termín konfrontačný výskum používa už dlhší čas a jeho presnému vymedzeniu proti historicko-porovnávaciemu a typologickému výskumu sa venovalo dosť pozornosti. Azda pregnantnejšie ako Zabrocki formulovali charakteristiku konfrontačného výskumu V. Barnetová a V. Barnet v štúdiu *O konfrontačnom štúdiu príbuzných jazykú*.⁴ Autori rozlišujú (spolu s K. Horálkom) tri druhy porovnávacej jazykovedy: 1. historicko-porovnávaciú, 2. konfrontačnú, 3. typologickú. Podstatný rozdiel medzi nimi nie je len na osi diachronia — synchronia, lebo konfrontačný výskum sa môže uplatniť ako pri synchronnom, tak i pri diachronickom bádání,⁵ ale v tom, že pri historicko-porovnávacom bádání tvorí porovnanie neoddeliteľnú súčasť historicko-porovnávacej metódy, kým pri konfrontácii a typologickom výskume má porovnanie len pomocný charakter, nie je jadrom metódy, a preto možno pri konfrontácii úspešne uplatňovať rozličné metódy. Konfrontačný a typologický výskum sú v tesnom vzťahu tým, že sa neobmedzujú len na porovnanie blízkych jazykov. Obom im ide nielen o zistenie zhôd a rozdielov medzi porovnávanými jazykmi, ale aj o zhodnotenie z hľadiska ich vzájomných súvislostí. Líšia sa navzájom v tom, že konfrontačnú gramatiku zaujímajú tieto súvislosti z hľadiska porovnávaných jazykových systémov, kým typológiu zaujímajú predovšetkým

⁴ V. Barnetová, V. Barnet, *O konfrontačnom štúdiu príbuzných jazykú*, Acta Universitatis Carolinae, Slavica Pragensia IV, 1962, 53—60; tam sú i odkazy na ďalšiu literatúru.

⁵ Napr. v niektorých štúdiách J. Vachka sa uplatňuje konfrontácia pri sústavnejšom diachronickom bádání; porov. *Notes on the Development of Language, seen as a System of Systems*, Zborník PFFBU 7, 1968.

z hľadiska priradenosti porovnávaných jazykov k jazykovým typom. V. Bar-
netová a V. Barnet, rovnako ako Zabrocki, zdôrazňujú potrebu rozlišovať
medzi teoretickým opisom a opisom z hľadiska metodicko-didaktického
(teda aplikatívneho).

Pri vlastnej analýze autori pokladajú za dôležité rozlišovať jazykové pro-
striedky ako súčasť systému od sféry ich fungovania. Je to dôležité najmä
pri konfrontácii blízkych jazykov, lebo zhody istých prostriedkov v systéme
môžu viesť k predpokladaniu zhôd i v ich fungovaní.

E. Coseriu sa dotýka predovšetkým metodickej, metodologickej a všeobec-
no-lingvistickej hodnoty kontrastívnej gramatiky. Pri vlastnej kontrastívnej
analýze venuje pozornosť najmä sémantickým podmienkam porovnávania
dvoch jazykov. Poukazuje na nebezpečenstvo, ktoré môže vyplynúť z nedosta-
točného rešpektovania rozdielu medzi myšlienkovým obsahom a jazykovým
stvárnéním tohto obsahu. Upozorňuje tiež na obmedzenia, vzťahujúce sa na
požiadavku ideálnej identity myšlienkových obsahov, ktorá sa vyslovuje pri
porovnávaní zodpovedajúcich si dvoch viet v kontrastívnej gramatike alebo
pri prekladateľskej praxi. Tvrdenie, že cieľový jazyk hovorí naozaj „to isté“
ako východiskový jazyk, môže byť vedecky i prakticky nebezpečné, lebo
identita môže platiť len pri myšlienkových obsahoch nezávislých a abstraho-
vaných od jednotlivých jazykových stvárnení. Pritom nie všetky myšlienkové
obsahy (Denkinhalte) sa dajú od jazykov vyčleniť. Práve otázka, ktoré myšlien-
kové obsahy súvisia s jazykom ako primárnym stvárnéním sveta a sú od neho
neoddeliteľné, a ktoré myšlienkové obsahy sú od jednotlivých jazykov odde-
liteľné, je jedným z najťažších, dosiaľ nevyriešených problémov jazykovedy.
Z hľadiska dnešného stupňa bádania možno povedať tolko, že principiálne
treba rozlišovať dve vrstvy myšlienkových obsahov: vrstvu, ktorá súvisí
s jazykom ako s primárnym stvárnéním sveta (sem patria obsahy neoddeliteľné
od jednotlivých jazykov) a vrstvu, ktorá patrí bližšie k reči a týka sa jazykovo
už stvárnéného sveta (sem patria obsahy oddeliteľné od jednotlivých jazykov).
Veľmi zjednodušene možno povedať, že obe tieto vrstvy zodpovedajú zhruba
dvom okruhom významov: vetnému, resp. gramatickému významu a lexikál-
nemu významu.⁶ Ak sa hľadá tertium comparationis — identický zmysel
vety pri porovnávaní dvoch jazykov, nie je teda správna formulácia „ako sa
povie to isté v jazyku B“, lež „čo sa vlastne povie v jazyku B v analogickej
situácii“, resp. vo vzťahu k rovnakému vecnému obsahu ako vo východisko-
vom jazyku A.

⁶ Pomer týchto dvoch okruhov významov je vlastne základným problémom vzťahu
medzi syntaxou a sémantikou. Coseriuvo zdôrazňovanie potreby rozlišovať pri riešení
tohto vzťahu lingvistický význam od kognitívneho obsahu kladne hodnotí pri inej
príležitosti P. Sgall v štúdiu *Ze současné teoretické lingvistiky ve světe*, Slovo a slovesnost
XXXI, 1970, 148 n.

Pri kontrastívnej analýze sa obyčajne zistí, že tie isté vetné významy alebo zmysly sa v dvoch kontrastívnych jazykoch vyjadrujú rozličnými kategóriami, ale tieto kategórie sa bližšie nedefinujú a neinterpretujú, lebo si to praktický cieľ kontrastívnych gramatík ani nevyžaduje. Stačí, keď sa na výrazovej rovine jednoznačne ukáže, čo čomu zodpovedá (napr. pri porovnávaní systémov zámen sa tieto explicitne uvedú). Preto ani nezáleží na tom, ktorý druh gramatického opisu sa pri kontrastívnom opise použije. Tradičný, štruktúrny i transformačný opis môžu principiálne rovnako poslúžiť, ak sú len dosť explicitné. Za nedostatok bežných kontrastívnych gramatík E. Coseriu pokladá to, že sa v nich dostatočne nerozlišujú gramatické vrstvy, oblasti a roviny štruktúrovania jazykovej techniky, nie je tu teda dostatočne riešená otázka gramatičnosti. Nedostatočne sa tiež rozlišuje jazykový systém a norma. S doterajšími kontrastívnymi gramatikami sa nemožno uspokojiť ani z hľadiska ich deskriptívnosti, ani z hľadiska praktického účelu, ktorému slúžia. Z deskriptívneho hľadiska sú nedokonalé preto, lebo tým, že zdôrazňujú kontrasty, nie je pre ne zaujímavé to, čo je v dvoch jazykoch rovnaké alebo skoro rovnaké. Súvislosť medzi kontrastujúcimi a nekontrastujúcimi javmi v jednotlivých jazykoch zostáva nepovšimnutá. Tým, že sa mlčky prijíma ako tertium comparationis význam, je kontrastívna gramatika nevyhnutne nekoherentná. Musí rátať aj s nulovými náprotivkami, a musí proti gramaticky stvárnеныm faktom jedného jazyka klásť zodpovedajúce ekvivalenty z iných rovín jazyka (zo slovej zásoby alebo z fonológie). Dôležité je Coseriovo konštatovanie, že ideálna kontrastívna gramatika nemôže mať nijakú samostatnú metodickú hodnotu, na opis a výklad jazykových javov musí už vopred existovať istá metóda, aby sme tieto javy mohli uvádzať do kontrastov zmysluplne, t. j. podľa jednotlivých kritérií. Kontrastívna gramatika nemôže byť teda metódou opisu, lež iba spôsobom použitia toho, čo sa už pomocou iných prostriedkov zobrazilo. Kontrastívna gramatika nemôže mať vzhľadom na interpretáciu kategórií jednotlivých jazykov ani nijakú teoretickú hodnotu. V skutočnosti možno totiž aj pomocou chybných interpretácií dosiahnuť celkom korektné kontrastívne uplatnenie. Skutočná vlastná hodnota kontrastívnej gramatiky je v inej oblasti, a to je porovnávanie jazykov. Pomocou kontrastov sa dajú zistiť dôležité analógie a rozdiely v stavbe jazykov, a tak možno podať dôležité zovšeobecnenia o ich podstate a fungovaní. Kontrastívna gramatika môže prispieť aj k riešeniu tzv. jazykových univerzálií: ale zistenie takýchto rozdielov si doteraz kontrastívne gramatiky nepostavili. Do budúcnosti treba doterajšie modely kontrastívnej gramatiky reformovať tak, aby sa pri porovnávaní jazykov rešpektovali tieto rozdiely: vecná a jazyková podmienenosť reči, štylistické a nárečové rozvrstvenie jazykov, opakovaná a improvizovaná reč, rozličná miera sociálno-kultúrnych a regionálnych rozdielov v jednotlivých jazykoch (rozličný stupeň odlišnosti ľudovej reči od reči vzdelaných vrstiev

v jednotlivých prípadoch). Pri vlastnej gramatickej štruktúre treba presnejšie stanoviť: a) gramatické vrstvy (minimálne jednotky, slovo, slovné spojenie, veta, text); b) vlastnosti týchto vrstiev: nadradenosť, podradenosť, koordinácia, dosadzovanie; c) oblasti gramatiky: konštitučná gramatika (morfológia v širšom zmysle), funkčná gramatika (funkčná paradigmatica rôznych vrstiev), relačná gramatika (vzťahy medzi rôznymi paradigmami vrátane transformácií, ktoré tvoria iba určitý druh vzťahov); d) roviny štruktúrovania jazykovej techniky, a tým objektívne stupne „gramatičnosti“: jazyková norma, systém, typ.

E. Coseriu správne upozorňuje na to, že kontrastívna gramatika nepredstavuje osobitnú metódu. V tom sa zhodujú viacerí bádatelia. Uviedli sme už, že to isté tvrdia v súvislosti s konfrontačnou gramatikou V. Barnetová a V. Barnet. Rovnaké stanovisko k tejto otázke zastáva i R. Růžička,⁷ keď hovorí, že kontrastívna gramatika nepredstavuje nejaký osobitný typ gramatiky, môže byť iba modifikáciou základného pojmu gramatiky. Aj v ďalších kontrastívnych opisoch, o ktorých ešte budeme v tomto príspevku hovoriť (*Jugoslavenski projekt za kontrastivnu analizu srpskohrvatskog i engleskog jezika*⁸ a *Kontrastivna gramatika madjarskog i srpskohrvatskog jezika*⁹), sa kontrastívna analýza pokladá za spôsob uplatnenia istej metódy. Ale i keď sa uznáva možnosť uplatnenia rozličných metód, neznamená to, že sa výberu konkrétnej metódy neprípisuje dôležitosť. Práve naopak. Nedostatky a výhody jednotlivých metód sa starostlivo zvažujú. E. Coseriu má k tejto otázke veľmi vyhranené stanovisko. Z troch alternatív (tradičný, štruktúrno-funkčný a transformačný opis) pokladá za najvhodnejší štruktúrno-funkčný opis, lebo práve tento uľahčuje prechod od rečových významov (Redebedeutungen) k jednotným jazykovým funkciám, a tak vyžaduje vnútorné porozumenie cieľového jazyka. Najmenej je podľa autora vhodná transformačná gramatika, ktorá spomínaný prechod naopak sťažuje. Tradičná gramatika síce odpovedá na otázku kedy, t. j. pre aký vyjadrovačací účel, sa niečo povie, ale zostáva na rovine typov rečových významov (Redebedeutungen); vnútrojazykové zdôvodnenie týchto významov prostredníctvom príslušných jazykových funkcií jej uniká. K trans-

⁷ R. Růžička, *Zur Theorie der kontrastiven Grammatik (Russisch — Deutsch)*, zb. Slawisch — Deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur Herausgegeben von W. Krauss, Z. Stieber, J. Bélič, V. J. Borkovskij, Akademie Verlag Berlin 1969, 169—184.

⁸ *Jugoslavenski projekt za kontrastivnu analizu srpskohrvatskog i engleskog jezika* (direktor prof. dr. Rudolf Filipović), Institut za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1969; *Problems of Contrastive Work* (Zagreb Conference on English Contrastive Projects 7—9 Dec. 1970).

⁹ L. Deže, *Teorijsko-metodološka pitanja kontrastivne analize nominalne sintagme u madjarskom i srpskohrvatskom jeziku* (II. konferencija o kontrastivnoj gramatici madjarskog i srpskohrvatskog jezika — cyklostilované vydanie, jún 1970).

formačnej gramatike a najmä k jej novším verziám rozlišujúcim hĺbkovú a povrchovú štruktúru jazyka sa E. Coseriu stavia veľmi odmietavo.

Ako hlavný dôvod uvádza to, že transformačná gramatika zásadne ignoruje paradigmatickú os jazyka. Transformačná gramatika síce hovorí, či sa niečo povie, resp. môže povedať, t. j. ktoré vety istého jazyka sa javia ako gramaticky správne, ale na rozdiel od tradičnej gramatiky neodpovedá na otázku, kedy, na aké funkcie sa tieto vety majú používať. Podľa Coseria v princípoch transformačnej gramatiky niet pre jazykové paradigmy miesta. Dosadzovanie funkčných symbolov, ako *NP*, *VP*, *Aux* tu nepomôže, a rovnako je neúčinné prevádzanie paradigmatickej osi na syntagmatickú napr. pomocou sémantických obmedzení, lebo tým sa zdôvodňujú kombinácie, ale nie paradigmatická voľba. Odpovie sa napr., či istá kombinácia *x y* je prípustná alebo neprípustná, keď už *x* alebo *y* bolo vybrané, ale nepovie sa, na aký účel alebo na akom základe sa *x*, resp. *y* po prvýkrát zvolilo. Pojem hĺbkovej štruktúry odmieta preto, lebo pomocou neho sa zdôvodňujú vnútrojazykové parafrázy a inojazyčné preklady „rečových významov“, ale jednotlivé funkcie jazyka sa opäť ignorujú (napr. aktívne a pasívne spôsoby vyjadrenia *mit dem Messer, unter Benutzung eines Messers, dafür benutze ich ein Messer* sa uvádzajú ako „rovnoznačné“, majúce v nemčine rovnakú hĺbkovú štruktúru, prípadne sa uvedú ekvivalenty inštrumentálneho vyjadrenia „*mit dem Messer*“ v iných jazykoch (rus. *ноžem* ap.), ale neberie sa do úvahy funkčná jednota konštrukcií s „*mit*“ v nemčine (napr. *mit Honig, mit diesem Punkt, mit Zärtlichkeit* atď.).

Coseriovo stanovisko nemožno prijať bez výhrad. I keď správne postrehol, že základný princíp, na ktorom transformačná gramatika, resp. generatívna gramatika s transformačnou zložkou stojí, je syntagmatický, nezdá sa, že by sa tým úplne vylučovala možnosť uplatniť i aspekt paradigmatický. Zavedenie alternujúcich členov do formačných pravidiel, t. j. systémové alternácie sú takýmto paradigmatickým momentom.¹⁰ Je však pravda, že problém prvej voľby, výberu medzi istými prostriedkami je veľmi závažný.¹¹

Proti Coseriovmu stanovisku možno postaviť názory tých lingvistov, ktorí naopak generatívno-transformačný opis pokladajú za vhodný teoretický predpoklad kontrastívnej analýzy. V zborníku *Probleme der kontrastiven Grammatik* zastupujú tento názor príspevky E. Königa a G. Nickela (*Trans-*

¹⁰ Porov. recenziu Chomského *Syntaktických štruktúr* od F. Mika (Jazykovedný časopis 20, 1969, 186).

¹¹ Pri inej príležitosti sa týmto problémom zaoberá J. Lyons. Za základný pri paradigmatických opozíciách pokladá výber medzi tým, či pôjde o otvorené alebo uzavreté množiny alternatív, teda či pôjde o jednotky s lexikálnym alebo gramatickým významom. V súčasnom stave lingvistickej teórie je rozlíšenie medzi gramatickými a lexikálnymi jednotkami neurčité. Príčina je v tom, že rozlíšenie medzi otvorenými a uzavretými množinami alternatív možno aplikovať iba vzhľadom na pozície „výberu“ v hĺbkovej štruktúre a sú značné nezhody v tom, kde tieto pozície výberu sú (porov. J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press 1968, 435 n.).

formationelle Restriktionen in der Verbalsyntax des Englischen und Deutschen) a E. Oksaarovej. E. König a G. Nickel sú zásadne za rozmanitosť metód, prihovárajú sa za to, aby sa zisťovanie rozdielov v dvoch jazykoch neviazalo veľmi prísne na jednu teóriu, a najmä nie na istý detail tejto teórie. Ale z čisto pragmatických dôvodov si za základ veľkej časti svojho kontrastívneho anglicko-nemeckého výskumu vzali generatívnu transformačnú gramatiku, a to v modifikácii A. J. Fillmora.¹² Preto jazykové rozdiely podľa možnosti formulujú ako rozdiely v systémoch pravidiel a v doménach platnosti týchto pravidiel. Autori sa v príspevku zaoberajú špeciálne rozdielmi, ktorým sa v tradičných gramatikách venovalo málo pozornosti, a to rozdielnym pomerom pri výbere podmetu a **určení predmetu** sémanticky ekvivalentných slovies v angličtine a v nemčine. Zisťujú, že v nemčine platia v porovnaní s angličtinou oveľa väčšie obmedzenia pri výbere neživotného podmetu (v povrchovej štruktúre), ktorému v hĺbkovej štruktúre **zodpovedajú** Fillmorove „hĺbkové pády“ inštrumentál a lokatív. Podobne je oproti angličtine obmedzená v nemčine aj oblasť uplatnenia transformácie, pomocou ktorej sa intransitívne slovesá stávajú tranzitívnymi kauzatívami.

Els Oksaarová (*Zum Passiv im Deutschen und Schwedischen*) si stavia otázku, či sa za východisko konfrontácie má vziať **gramatika kompetencie** alebo **performancie** — systém alebo jeho **realizácia** v reči. Oblasť jazykovej kompetencie sa vymyká priamemu pozorovaniu. Všetky jazykové dáta sa získavajú z performancie, a to stavia i úlohu povrchovej štruktúry do iného svetla, než v akom je v Chomského transformačnej gramatike. Najmä pri konfrontácii dvoch jazykov stojí za úvahu, či sa **pri nej** možno opierať o hĺbkovú štruktúru (s tendenciou mať univerzálny charakter), alebo či nie je vhodnejšie venovať sa viac — pre každý jazyk veľmi dôležitým — vzťahom k povrchovej štruktúre. Tieto vzťahy sa zatiaľ zanedbávajú. Na príklade pasíva vo švédčine a nemčine ukazuje, že nie je vhodné traktovať aktívum a pasívum ako odvoditeľné z jednej hĺbkovej štruktúry pomocou obligatórnych transformácií. Medzi **aktívnym** a **pasívnym** spôsobom vyjadrenia toho istého vecného obsahu sú **závažné** sémantické rozdiely. Oksaarová upozorňuje tiež na dôležitosť aktuálneho použitia v reči (use) ako pragmatickej normy pre lingvistickú **performanciu**. V prípade pasíva je napr. dôležitá nielen lexikálna inkompatibilita, ku ktorej dochádza pri zanedbaní sémantickej kongruencie, ale aj skutočnosť, že isté syntaktické konštrukcie sa zriedkavo vyskytujú. Autorka vyzdvihuje Quirkovu myšlienku,¹³ že lexikálna inkompatibilita vo vete

¹² A. F. Fillmore, *Types of Lexical Information*, Working Papers in Linguistics 2, The Ohio State University, Columbus, Ohio 1968; tenže, *The Case for Case. Universals in Linguistic Theory*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1968, 1—19.

¹³ R. Quirk, *Towards a Description of English Usage*, Transactions of the Philological Society, 1960, 45—49.

Casals is played by the cello má menšie dôsledky než syntaktická inkompatibilita vety *the cello is played by Casals* pri tých výpovediach, pri ktorých podoba *Casals plays the cello* je celkom prípustná. V švédčine sú dôležité sémantické diferencie i medzi dvoma fakultatívnymi variantmi pasíva (vyjadrenými pomocou morfémy —s a pomocou slovíes *bliva/vara = werden/sein + participium II.*), ktoré sa vzťahujú na ten istý vecný (denotatívny) obsah, ale ich konotatívny význam sa líši prítomnosťou a neprítomnosťou príznaku rezultatívnosti, vďaka ktorému daná pasívna konštrukcia má alebo nemá aktuálny význam. Na rôznych sémantických typoch švédskych slovíes a ich nemeckých náprotivkoch ukazuje autorka rozdielnu distribúciu pasíva vo švédčine a nemčine, pričom výber pasíva je často podmienený situáciou, sociolingvistickými a psycholingvistickými faktormi.

Tematicky sa s referátom E. Oksaarovej zhoduje príspevok E. Beneša (*Das deutsche Passiv im Vergleich mit dem tschechischen*). Vlastnú tému uvádza autor užitočnými informáciami o synchrónno-analytickom porovnávaní v klasickej obdobi Pražskej školy, ktorá nielenže dokázala vedeckú hodnotu tohto porovnávania v teoretickom zmysle, ale pripravila základy aj pre prehĺbenie praktického konfrontovania jazykov. E. Beneš cituje predovšetkým literatúru venovanú metodike vyučovania cudzích jazykov.¹⁴ (Bolo by zaiste užitočné informovať na tomto fóre i o československých, a to rusko-českých i rusko-slovenských konfrontačných prácach, rovnako ako aj o práci V. Mathesia,¹⁵ lebo tieto práce celkom spĺňajú štatút kontrastívnych výskumov v takom zmysle, v akom sa v zborníku *Probleme der kontrastiven Grammatik* vymedzuje.) Z vlastnej problematiky pasíva uvádza E. Beneš popri iných rozdieloch zaujímavé rozdiely medzi nemčinou a češtinou prejavujúce sa v krížení kategórií: dvom zvláštnym paradigmatickým formám pasíva v nemčine (pribehové a stavové pasívum) zodpovedajú v češtine rozdiely vo vide: *Das Werk wird beendet* — *Dílo se dokončuje/je dokončováno*; *Das Werk ist beendet* — *Dílo je dokončeno*. Viaceré príklady uvádza autor na ilustráciu toho, že konfrontačná analýza **pomáha** rozlíšiť homonymiu a polysémiu jazykových prostriedkov, **pomáha odhaliť** zložité vzťahy medzi rôznymi prostried-

¹⁴ V. Fried, *The Prague School and Foreign Language Teaching*, Prague Studies in English 11, Praha 1965, 15–32; tenže, *Der analytische Sprachvergleich und die Methodik des Fremdsprachenunterrichts*, Praxis — Sonderheft, Fremdsprachenunterricht in unserer Zeit, Dortmund 1965, 67–74; tenže, „*Contrastive Linguistics*“ und *Analytischer Sprachvergleich*, Linguistische und methodologische Probleme einer spezialsprachlichen Ausbildung, Halle 1967, 24–32; E. Beneš, *Otázky konfrontace češtiny s němčinou*, Časopis pro moderní filologii 49, 1967, 95–104.

¹⁵ *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české*, I. Studie syntaktické, Praha 1956; III. O ruském slovese 1968; A. V. Isačenko, *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v сопоставлении s slovačkim*, Morfologia I, Bratislava 1956, Morfologia II, Bratislava 1960; V. Mathesius, *Obsahový rozbor súčasnej angličtiny na základe obecné lingvistického*, Praha 1961.

kami a pomáha osvetliť asymetrické vzťahy medzi formou a funkciou. **Problematika** slovesného rodu tu poskytuje vhodný materiál.

Dostávame sa k otázke všeobecno-lingvistickej hodnoty kontrastívnej, resp. konfrontačnej gramatiky. Už sme spomenuli mienku E. Coseria, že pomocou kontrastov možno zistiť dôležité analógie a rozdiely v stavbe jazykov. Zároveň však E. Coseriu tvrdí i to, že vzhľadom na interpretáciu kategórií jednotlivých jazykov nemá kontrastívna gramatika nijakú teoretickú hodnotu. Domnievame sa, že toto môže platiť iba v tom zmysle, že na základe kontrastívneho alebo konfrontačného porovnávania dvoch jazykov nemôžeme v jazyku, ktorý skúmame (v cieľovom jazyku) objaviť nejakú novú, dosiaľ nepoznanú gramatickú kategóriu. Môžeme však nájsť a systemizovať v cieľovom jazyku jazykové prostriedky sémanticky ekvivalentné tým prostriedkom, ktoré vo východiskovom jazyku gramatický charakter majú. Často iba konfrontáciou s iným jazykom objavujeme v skúmanom jazyku javy alebo ich vlastnosti, ktoré by sme inak nezbadali, lebo javy, ktoré nepredstavujú v istom jazyku explicitné kategórie, nie sú obyčajne v tomto jazyku preskúmané. Práve takýto výskum bude východiskom pri práci na kontrastívnej maďarsko-slovenskej gramatike:¹⁶ jednou z prvých úloh je skúmanie kategórie určítosti/neurčítosti, na vyjadrenie ktorej má maďarčina člen i určenú a neurčenú konjugáciu slovesa, ale v slovenčine sa kategória určítosti/neurčítosti vyjadruje iba implicitne s inými kategóriami, a to výrazovými prostriedkami, ktoré bude treba nájsť a utriediť. (Dá sa predpokladať, že tu budú zastúpené predovšetkým niektoré druhy zámen.)

Príkladom takéhoto výskumu je vzťah kategórie vidu v slovanských jazykoch k tým jazykom, ktoré vid nerozlišujú. V štúdiu *Prinzipielles zu interlingualen Strukturvergleichen*¹⁷ V. Schwanzer konfrontuje slovanské slovesá tvoriace vidové dvojice so slovnými spojeniami (skupinami slov majúcimi platnosť syntagmy) v nemčine, v ktorých možno vidieť formácie sémanticky ekvivalentné vidovým prostriedkom (napr. *ilot, prichodit: ist im Begriff zu kommen, kommt gerade, kommt soeben* atď.). Zdôrazňuje však, že tým sa v nemčine neodhaľuje existencia kategórie vidu, iba sa isté komplexné jednotky interpretujú v konfrontácii s vidom. V citovanej štúdiu, ktorá má prevažne programový charakter, sa autor zaoberá princípmi a možnosťami aplikácie lingvistickej konfrontácie; nazýva ju porovnávaco-opisnou metódou. Ide v nej najmä o porovnávanie gramatických štruktúr dvoch jazykov (interlingválny

¹⁶ Iniciátorom tohto výskumu je Jazykovedný ústav Maďarskej akadémie vied, ktorý v spolupráci s Hungarologickým ústavom a akademickými a univerzitnými pracoviskami v Juhoslávii i na Slovensku pripravuje kontrastívnu gramatiku maďarčiny a srbochorvátčiny a maďarčiny — slovenčiny, i kontrastívne výskumy maďarčiny s inými, nesusednými jazykmi.

¹⁷ V. Schwanzer, *Prinzipielles zu interlingualen Strukturvergleichen*, Zborník Filologickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica, Bratislava 1966, 5—17.

aspekt). Takéto porovnávanie sa môže podľa autora uskutočňovať konfrontačne i kontrastívne (s obmedzením iba na rozdielne štruktúry), ale ukazuje sa, že v poslednom čase i kontrastívne výskumy museli začať prihliadať i na vhodné štruktúry, aby sa kontrasty mohli vôbec odhaliť, a aby kontrastívne výskumy neboli iba torzom. Práve do zborníka *Probleme der kontrastiven Grammatik* prispel V. Schwanzer štúdiou, ktorá je konkretizovaním vyššie menovaného programového článku. Schwanzerova štúdia *Bemerkungen zur Konfrontation deutscher und slawischer Verbalformen und Verbalstrukturen* poskytuje dobrý príklad na to, že konfrontácia môže nielen doplniť, ale aj rozšíriť naše poznatky o vnútorných zákonitostiach jazyka, môže ukázať v novom svetle vnútornú kauzalitu jazykových systémov a posunúť tak v istých bodoch lingvistickú teóriu dopredu. Autor tu nachádza hlbšie zdôvodnenie pre gramaticky nevyhnutnú dvojčlennú štruktúru nemeckej vety. Vidí v nej dôsledok gramaticky nevyhnutne vyžadovanej dvojčlennosti formy slovesa (osobné zámeno + vlastný flektívny tvar). Túto viazanosť pomohla autorovi odhaliť konfrontácia s ruštinou, slovenčinou a češtinou. V slovenčine a češtine sa osobné zámeno môže voľne kombinovať so slovesom, nie je nevyhnutným doplnením slovesa, lebo čistá slovesná forma je — podobne ako v latinčine — postačujúca. Keďže slovenčina a čeština nevyžadujú pri slovese osobné zámeno (teda dvojčlennú štruktúru), môžu v týchto jazykoch existovať aj jednočlenné vety. Pretože nemecká veta musí mať minimálne dva členy, existuje možnosť syntakticky a intencne využiť postavenie týchto členov. V slovenčine a v češtine tieto možnosti nie sú, postavenie vetných členov nemá determinatívny, lež iba konkomitatívny charakter. Determinatívnu funkciu tu má intonácia. Pre nemčinu možno potom pričinnú súvislosť uvedených javov i obrátiť: pretože v nemčine majú pozičné zákonitosti determinatívnu silu, musia sa vety tvoriť tak, aby sa tieto pozície mohli realizovať. Preto musí nemecká veta pozostávať minimálne z dvoch členov. Na základe tohto možno vysvetliť aj tzv. neosobné spojenia s *es* pri slovesách označujúcich atmosférické javy (*es regnet*) a v naratívnom štýle (*Es war einmal ein...*). Pretože v týchto prípadoch ide o udalosť, stav, a nie činnosť, teda v skutočnosti o bezsubjektovosť, musí byť miesto v nemeckej vete vyplnené „prázdny“ pozičným elementom, ktorý jediný (a sám) má funkciu umožňovať rozlíšenie výpovede od otázky. V takýchto prípadoch teda slovko *es* nie je nijaký „neosobný podmet“, lež zástupka (Platzhalter), signál intencie, vynútený pozičnými zákonitosťami nemeckej vety.¹⁸

¹⁸ Kým v tejto štúdii je cieľovým jazykom nemčina, v štúdii *Agglutinative Elemente in Slowakischen und ihre deutschen Entsprechungen*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 5, 1967, 705—711 je cieľovým jazykom slovenčina. V. Schwanzer tu na základe konfrontácie s nemčinou dospieva k presnejšiemu morfeatickému i obsahovému vymedzeniu „ne-samostatných častíc“ vyjadrujúcej neurčitost (nie-, da-, -si, vola-).

K zaujímavým výsledkom dospel všestranným porovnávaním nemeckých a románskych slovesných štruktúr M. Wandruszka (*Deutsche und romanische Verbalstrukturen*). Porovnáva verbálne perifrázy, slovesá polohy, aspekt a verbálne zloženiny vyjadrujúce pohyb. Pri porovnaní sloves pohybu sa ukazujú rozdiely v tom, že v nemčine je popri vyjadrení smeru a spôsobu relevantný i rozdiel, či ide o pohyb v smere k hovoriacemu alebo od neho (všetky tieto sémantické komponenty sa vyjadrujú explicitne), kým románske jazyky používajú iba čisto smerové slovesá, spôsob pohybu vyplýva pri nich implicitne z kontextu (porov. napr. nem. *ein-, herein-, hineintreten* — proti franc. *entrer*). Takýto rozdiel, ktorý je vlastne rozdielom v konkrétnosti, resp. abstraktnosti vyjadrenia istého významu, vedie bádatela automaticky k úvahám o tom, či možno z toho usudzovať na konkrétny, resp. abstraktný ráz celého jazyka a v dôsledku toho i myslenia tých, ktorí týmito jazykmi hovoria. M. Wandruszka, nazdávame sa, správne poukazuje na nevhodnosť takýchto uzáverov. Pri zistení takýchto rozdielov treba rozlišovať medzi štruktúrami jazykových prostriedkov a štruktúrami ľudského myslenia a zážitkov (zážitky môžu byť rovnaké, lebo ťažko možno napr. predpokladať, že Francúzi chápu istý pohyb abstraktnejšie ako Nemci). Ako na to poukázal i E. Coseriu pri zhrnutí výsledkov konferencie o kontrastívnej gramatike, otázka, čo jednotlivé jazyky explicitne vyjadrujú a koľko ponechávajú kontextu alebo situácii, patrí do oblasti „náhody“, t. j. nemotivovanosti jednotlivých jazykových funkcií.¹⁹

Popri zborníku *Probleme der kontrastiven Grammatik* chceme na tomto mieste upozorniť na kontrastívne výskumy, ktoré zatiaľ existujú vo forme projektov, prípadne čiastkových výsledkov, lebo predstavujú dlhodobejší výskum. Je to koncepcia kontrastívnej gramatiky ruštiny v porovnaní s nemčinou, ktorej základy položil prof. R. Růžička,²⁰ projekt kontrastívnej gramatiky srbochorvátčiny v porovnaní s angličtinou vypracovaný pod vedením prof. R. Filipoviča²¹ a koncepcia kontrastívnej gramatiky maďarčiny a srbochorvátčiny, ktorej teoreticko-metodologické problémy rozpracúva najmä dr. L. Dezső.²²

R. Růžička stavia svoju dôkladne premyslenú koncepciu kontrastívnej gramatiky ruštiny vzhľadom na nemčinu na novších verziách generatívnej transformačnej gramatiky. Kontrastívnu gramatiku nepokladá za osobitný druh gramatiky. Kontrastívna gramatika je iba modifikáciou základného

¹⁹ Iba z ohľadu na rozsah nášho príspevku sme nevenovali pozornosť trom príspevkom: J. Juhász, *Ungarisch — deutsche Interferenzerscheinungen im verbalen Bereich*; E. Erämedsá, *Deutsch — finnische Konfrontation im Bereich des Objekts*; H. L. Kufner, *Lerntheorie, Linguistik und Sprachunterricht*.

²⁰ Porov. prácu citovanú v pozn. 7.

²¹ Porov. pozn. 8.

²² Porov. pozn. 9.

pojmu gramatiky, alebo gramatickej teórie jazyka, ktorá v zmysle Chomského koncepcie je odrazom kompetencie hovoriaceho (jeho schopnosti porozumieť na základe konečného počtu empirických jazykových dát nekonečnému množstvu viet daného jazyka a utvoriť ich). Kontrastívna gramatika je konfrontáciou gramatických opisov dvoch jazykov, ktoré tu už musia existovať ako predpoklad. Kontrastívna gramatika nemôže byť nijakým skrátením úplného opisu každého z konfrontovaných gramatických opisov, a nemôže byť ani vyhnutím sa takémuto opisu. Praktické alebo pragmatické využitie kontrastívnej gramatiky je čosi iné ako jej konštruovanie. Pri tomto konštruovaní je dôležité si uvedomiť, že za vzťahový systém a východiskový bod systému, ktorý je zameraný na kontrasty medzi gramatickými systémami, a teda gramatickými pravidlami dvoch jazykov, môže slúžiť iba systém pravidiel jedného z týchto dvoch jazykov. Praktická úloha spočíva v tomto: modifikovať, vybrať alebo rozšíriť systém gramatických pravidiel jazyka *A* tak, aby vznikla kontrastívna gramatika jazyka *A* vzhľadom na jazyk *B*. Ak sa konštruuje kontrastívna gramatika na podklade generatívnej gramatiky, treba mať na pamäti, že mechanizmus generatívnej gramatiky je nečleniteľný a môže fungovať iba ako organizovaný celok. Ak sa kontrastívna gramatika nemá stať nepoužívateľným torzom, musia kontrastívno-konfrontačné opisy prinášať aj redundantné informácie. Pri konštruovaní kontrastívnej gramatiky sa nezískavajú ani pre východiskový, ani pre vzťahový jazyk nové gramatické informácie. V tomto zmysle kontrastívne gramatiky nemajú nijakú vlastnú lingvisticko-teoretickú hodnotu, sú iba minimálnymi elementami typologických interpretácií a systematizácií.

Pri vlastnom konfrontačnom postupe treba ponajprv abstrahovať od tých gramatických črt, ktoré patria jazykovým univerzáliám a ktoré možno vysvetliť ako súčasť všeobecnej gramatickej teórie zahrňujúcej to, čo je spoločné všetkým prirodzeným jazykom. Keď sú univerzálie vylúčené, študujú sa postupne v každom z konfrontovaných jazykov formačné pravidlá bázevého komponentu, vzťahy medzi jeho čiastkovými podsystémami, potom sa prejde k transformačnej rovine a nakoniec k povrchovej štruktúre. V bázevom komponente sú pri konfrontovaní stredobodom pozornosti vzťahy striktných subkategorizačných pravidiel, teda zhody a rozdiely syntaktickej valencie pri slovesách so zhodnými sémantickými príznakmi. Táto konfrontácia prebieha v slovníkoch konfrontovaných gramatík. Systém kategórií a zložková štruktúra sa budujú prevažne z univerzálnych hypotéz. V oblasti tzv. morfológických kategórií (pád, číslo, čas, modus, genus atď.) sú medzi akýmikoľvek konfrontovanými dvojicami jazykov zreteľné hlboké divergencie. Pravdepodobne by sa dal vybudovať univerzálny systém príznakov, ktoré by mohli byť v rozličných kombináciách a v rôznej hierarchii vyjadrené v jednotlivých jazykoch pomocou morfológických kategórií. Pri systéme príznakov sa kon-

frontácia zameriava prevažne na rozdielne hierarchie. Najmarkantnejšie sa individualita prirodzených jazykov prejavuje bezpochyby v povrchovej štruktúre, ktorá pozostáva predovšetkým z viacbázových a zapúšťacích transformácií.²³ Svojský charakter vtlačajú syntaktickej rovine predovšetkým štruktúry internej a externej periférnej predikácie, participia a gerundia,²⁴ infinitívne konštrukcie, hypotaxa, nominalizácie a vlastnosti štruktúry textu.

Svoje abstraktné úvahy ilustruje R. Růžička na konkrétnom konfrontačnom opise kategórie času v ruštine a nemčine. Proti kategórii času v nemčine kladie v ruštine dve kategórie: kategóriu času i kategóriu vidu a ich vzájomné vzťahy vyjadruje pomocou odlišnej hierarchie príznakov (ne)iteratívnosť, (ne)procesuálnosť a konštatovanie faktu. Popri indikatíve sa sústreďuje najmä na vzťahy v gerundiálnych transformáciách.

Kým koncepcia kontrastívnej gramatiky ruštiny a nemčiny je zameraná predovšetkým teoreticky, v projekte kontrastívnej analýzy srbochorvátskeho a anglického jazyka sa popri teoretickom význame kontrastívnej gramatiky počíta aj s jej praktickým uplatnením pri vyučovaní angličtiny v Juhoslávii a pri vyučovaní srbochorvátčiny na amerických a anglických školách. Spoločná práca juhoslovanských a amerických odborníkov na tomto projekte sa začala r. 1967, ale už niekoľko rokov predtým skupina záhrebských lingvistov zhromažďovala prípravný materiál najmä formou študentských diplomových prác. Na prvom pracovnom seminári (1.—2. 4. 1967 v Záhrebe) sa prerokovali metodologické problémy. Po úvahách nad rôznymi metódami a metodologickými postupmi sa dospelo k záveru, že pri kontrastívnej analýze existuje silná závislosť medzi teóriou a praxou, a preto najvhodnejšia metóda bude taká, ktorá spája prax s teóriou, ktorá sa bude dať aplikovať pri vyučovacích metódach a bude prístupná priemernému čitateľovi. Prijala sa tzv. metóda prekladu, založená na súbore príkladov (korpus). Súbor (500 000 slov) obsahuje úryvky z textov, vybraných z publikácie *Standard Sample of Present-Day Edited American English*, pripravenej na spracovanie na počítači. Obsahuje tzv. informatívnu a imaginatívnu prózu. Pri imaginatívnej (umeleckej) próze sú zastúpené aj westerny, kriminálne poviedky a fantastická literatúra. Súbor bol preložený do troch najrozšírenejších variantov srbochorvátčiny a bol spracovaný na počítači tak, aby sa dostali „kontrastívne konkordancie“, v ktorých sa pre každý jazyk získali oddelene vyznačené heslové slová v príslušných vetných kontextoch a príslušné pasáže z preloženej verzie. Súbor

²³ O týchto typoch transformácií a vôbec o novej verzii generatívneho transformačného modelu jazyka informuje stručne a prehľadne J. Horecký, *Úvod do matematickej jazykovedy* (skriptum), Bratislava 1969, 29—39.

²⁴ Porov. R. Růžička, *Zur syntaktischen Typologie moderner slawischer Literatursprachen*, *Zeitschrift für Slawistik* 8, 1963, 833—860.

je zakódovaný takým spôsobom, aby poskytoval informácie o morfológických a syntaktických vlastnostiach skúmaných slov.

Pri kontrastívnej analýze srbochorvátčiny a angličtiny sa ráta so štyrmi jazykovými rovinami: 1) fonológia; 2) morfológia vrátane tvorenia slov; 3) syntax; 4) lexika. Na každej zo skúmaných rovín sú presne stanovené a očíslované úlohy. Na juhoslovanskej strane sa výskum uskutočňuje v dvoch centrách (Belehrad a Záhreb). Partnerom v USA je Centrum aplikovanej lingvistiky vo Washingtone. Konečným cieľom projektu je syntetická práca s názvom *Kontrastívna analýza srbochorvátskeho a anglického jazyka*. Čiastkové výsledky sa publikujú priebežne v troch typoch publikácií: A. *Reports* (predbežné štúdie, v ktorých sa prediskutujú problémy, týkajúce sa jednotlivých bodov programu); B. *Studies* (obsahujúce definitívne výsledné štúdie o istých bodoch); C. *Pedagogical Materials* (pedagogické aplikácie príslušných úloh).

Zameranie maďarsko-srbochorvátskej gramatiky je podobné ako pri srbochorvátsko-anglickej gramatike — ráta sa v nej s teoretickým i praktickým uplatnením. Autor všeobecnometodologicky zameranej štúdie L. Dezső sa najviac kloní k Fillmorevej koncepcii generatívneho opisu, že za rozličnými jazykovými javmi stoja zákonitosti univerzálneho charakteru. Podľa Fillmora hĺbková štruktúra obsahuje univerzálne sémantické kategórie (napr. predikát, agens, objekt, experiens, lokálny komponent atď.), ktoré sa v každom jazyku istým spôsobom odrážajú. Na hĺbkovú štruktúru sa treba odvolávať v tých prípadoch, keď sa povrchové štruktúry nezhodujú, keď istý komponent vety je iným vetným členom v jednom jazyku ako v druhom. Kontrastívny výskum srbochorvátčiny a maďarčiny sa začal od skúmania mennej skupiny, rozličných typov determinátorov mena (druhy prívlastkov) a predovšetkým skúmaním kategórie určitosti/neurčitosti, lebo jedným zo základných determinátorov substantíva je člen.

Ukazuje sa teda, že o kontrastívny výskum jazykov je vo svete značný záujem. Kontrastívne a konfrontačné pohľady na jazyky môžu značne rozšíriť poznatky o skúmaných jazykoch. I keď sa povedalo, že kontrastívne analýzy nemôžu objaviť v skúmaných jazykoch nijaké nové gramatické kategórie, o to viac treba, nazdávame sa, zdôrazniť fakt, že kontrastívne gramatiky môžu veľmi prispieť k presnejšiemu a úplnejšiemu obrazu o uplatňovaní sémantických kategórií v rôznych jazykoch, môžu teda prispieť k rozvoju sémantiky vôbec. Pripomeňme si v tejto súvislosti, že impulzom pozoruhodného lingvistického opisu A. K. Žolkovského a I. A. Meľčuka s cieľom generovať pre vopred zadaný zmysel všetky texty, ktoré tento zmysel majú,²⁵ bola práca na strojo-

²⁵ Porov. A. K. Žolkovskij, I. A. Meľčuk, *O vozmožnom metode i instrumentach semantičeskogo sinteza*, Naučno-techničeskaja informacija 1965, (6), 23—28; tí istí, *O sisteme semantičeskogo sinteza I.*, Strojenije slovarja, NTI 1966, (11), 48—55; tí istí, *O sisteme semantičeskogo sinteza II.*, Pravila perifrazirovanija, NTI 1967, (2), 17—27.

vom preklade z angličtiny do ruštiny, teda vlastne kontrastívna analýza jazykov, aj keď autori tento výskum takto nenazvali a i keď **vlastným cieľom** je syntetický opis ruštiny. Všestranná konfrontácia ruštiny s inými jazykmi však stojí pri tejto práci v pozadí. Tento opis hodno pripomenúť i preto, že teória lexikálnych funkcií (lexikálnych parametrov), ktorú autori pri tomto opise rozpracovali, poskytuje do značnej miery univerzálny aparát na opis lexikálnej spájateľnosti slov, teda oblasti, ktorá pri učení cudzieho jazyka patrí k najťažším úlohám.²⁶

Vo vzťahu k slovenčine možno o kontrastívnom a konfrontačnom výskume konštatovať, že isté výsledky tu existujú, ale okrem Isačenkovho diela *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavleniji s slovackim* nemajú syntetickú podobu (porov. tu uvedené nemecko-slovenské výskumy alebo konfrontačné práce rusko-slovenské). V súčasnosti je aktuálny kontrastívny výskum slovenčiny a maďarčiny, ktorého iniciátorom sú pracovníci Jazykovedného ústavu Maďarskej akadémie vied. Pôjde tu o vzťah dvoch typologicky vzdialených, i keď susedných jazykov. Azda ešte aktuálnejší je však všestranný konfrontačný, a môžeme povedať, i kontrastívny výskum slovenčiny a češtiny. **I keď** sa všeobecne traduje, že ide o dva veľmi blízke jazyky, zdá sa nám, že plánovaný konfrontačný výskum možno aspoň v istých zložkách nazvať i kontrastívnym, lebo dva jazyky, ktoré majú značné zhody v inventári jazykových prostriedkov a v inventári gramatických kategórií, sa môžu značne líšiť vo využívaní (fungovaní) týchto prostriedkov. Konfrontačným opisom českej a slovenskej slovnej zásoby zacieleným primárne na rozdiely bude pripravovaný česko-slovenský slovník.

²⁶ O teoretickom a aplikatívnom dosahu tejto teórie hovoria autori v štúdií *K postrojeniju dejstvjuščej modeli jazyka „smysl — tekst“*, Mašinnyj perovod i prikladnaja lingvistika 11, 1969, 5—34.

K NIEKTORÝM PRÁCAM Z DEJÍN JAZYKOVEDY

ŠIMON ONDRUŠ

Jazykoveda od svojho konštituovania ako samostatného vedného odboru v prvých desaťročiach devätnásteho storočia až po najnovšiu súčasnosť prešla dlhým a zložitým vývinom, v ktorom je zastúpených neobyčajne veľké množstvo názorov, metód, autorov a diel. Ak zoberieme do úvahy fakt, že aj pred devätnástym storočím, a to nielen v novoveku, ale aj v stredoveku a v staroveku, nielen v Európe, ale aj v kultúrach iných kontinentov sa vyslovilo o jazyku mnoho závažných a zaujímavých filozofických, psychologických i filologických názorov, rozrastie sa nám celková panoráma vývinu myslenia o jazyku do nedoziernej šírky a hĺbky. Preto nečudo, že ešte niet dokonalého syntetického obrazu o tejto veľkej panoráme doterajšieho vývinu jazykovedy, že niet všestranne uspokojujúcich dejín jazykovedy.

Prírodzene, že prvé pokusy o čiastkové alebo syntetické zachytenie vývinu jazykovedy vznikali až po konštituovaní lingvistiky ako svojského vedného odboru na univerzitnej a akademickej úrovni. Roku 1840, teda 24 rokov po vyjdení Boppovho inauguračného diela porovnávacej jazykovedy vydal L. Lersch prácu o filozofii jazyka v staroveku *Sprachphilosophie der Alten*. Trinásť rokov po Lerschovej práci vydal známy psycholingvista H. Steinthal (1823—1899) dodnes cenné dielo o jazykovede u Grékov a Rimanov *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* (Berlín 1863, druhé vydanie 1891).

Prvé syntetické dejiny európskej jazykovedy do poslednej tretiny devätnásteho storočia predstavuje práca dánskeho lingvistu W. Thomsena (1842—1927) *Sprogvidenskabens Historie* z roku 1902, ktorá vyšla v nemeckom preklade roku 1927 pod názvom *Geschichte der Sprachwissenschaft bis zum Ausgang des XIX Jahrhunderts* v Halle a v španielskom preklade roku 1945 pod názvom *Historia de la linguística* v Barcelone.

Druhý známy dánsky lingvista H. Pedersen (1867—1953) vydal roku 1924 v Kodani syntetické dejiny jazykovedy do začiatku 20. storočia *Sprogvidenskabens i det nittende aarhundrede*, ktoré vyšli r. 1931 v anglickom preklade *The Discovery of Language* (reedícia anglického vydania r. 1962 Bloomington-Indiana).

Popri uvedených starších syntetických prácach o dejinách jazykovedy obsahujú širšie alebo stručnejšie informácie o vývine jazykovedného bádania aj syntetické príručky všeobecnej teoretickej alebo komparatívnej jazykovedy. Zakladateľ modernej európskej jazykovedy Ferdinand de Saussure (1857—1913) v svojom známom, posmrtno vydanom diele *Cours de linguistique générale* z roku 1916 venoval dejinám jazykovedy 7 strán pod názvom „Coup d’oeil sur l’histoire de la linguistique“. Ešte pred Saussurom jeho žiak, najväčší francúzsky komparatista Antoine Meillet (1866—1936) v svojom hlavnom diele *Introduction à l’étude comparative des langues indo-européennes* informoval o dejinách jazykovedy na 35 stranách (Paríž 1903, str. 407—441).

Z autorov syntetických všeobecnojazykovedných prác venoval najviac pozornosti vývinu lingvistiky Otto Jespersen (1886—1943) v knihe *Language, its Nature, Development and Origin* (Londýn 1922), v ktorej sú dejiny jazykovedy obsiahnuté v prvých štyroch kapitolách na 100 stranách.

Kým zakladateľ antropologického, resp. mentalistického smeru v americkej jazykovede Edward Sapir (1884—1939) v svojom diele *Language. An Introduction to the Study of Speech* (New York 1921) dejiny jazykovedy úplne vynechal, zatiaľ zakladateľ fyzikalisticko-behavioristického smeru americkej jazykovedy Leonard Bloomfield (1887—1949) v známej biblii amerického lingvistického neopozitivismu *Language* z roku 1933 venoval dejinám jazykovedy 18 strán v prvej kapitole „The Study of Language“ (str. 3—20). Ako deskriptivistický neopozitivistický zameriava Bloomfield pozornosť najmä na kritiku starého historického pozitivismu, a to v tej podobe, ako bol teoreticky podaný v knihe H. Paula (1846—1921) *Prinzipien der Sprachgeschichte* z roku 1880. Starému pozitivismu vyčíta najmä jeho jednostranný historizmus, nedostatok deskriptívneho štúdia jazyka („neglect of descriptive language study“), mentalistický psychologizmus („he accompanies his statements about language with a paraphrase in terms of mental processes... they add nothing to the discussion, only obscure it“) a obmedzenosť na indoeurópsku jazykovú rodinu („Paul and most of his contemporaries dealt only with Indo-European languages... This limitation cut them off from a knowledge of foreign types of grammatical structure“). Zaujímavé je, že sa Bloomfield v svojej stručnej informácii o dejinách jazykovedy zmieňuje aj o vzniku porovnávacieho štúdia ugro-fínskych jazykov (str. 19), čo sa obyčajne aj v monografických dejinách jazykovedy zanedbáva. Záver Bloomfieldovej kritickej informácie o vývine jazykovedy obsahuje vetu, ktorá lapidárne vyjadruje metodologické krédo nielen deskriptivistického, ako si myslel Bloomfield, ale aj historického, resp. každého pozitivismu. Táto Bloomfieldova veta znie: „The only useful generalizations about language are inductive generalizations“ (str. 20). Prijímanie alebo odmietanie, či už explicitné alebo tiché, tejto Bloomfieldovej axiomy je dobrým indikátorom na rozlišovanie empirizmu a racionalizmu v jazyko-

vede. Ani jeden prívrženec Chomského generatívnej gramatiky sa k tejto Bloomfieldovej axióme nepriznáva. Pre generatívcoov je totiž indukcia červenným súknom.

Publikačne najplodnejší Bloomfieldov žiak Charles F. Hockett (1916) v príručke všeobecnej jazykovedy *A Course in Modern Linguistics*, ktorá od prvého vydania roku 1958 vyšla za desať rokov dvanásťkrát, hovorí síce v úvode, že „... the influence of Leonard Bloomfield will be apparent on every page...“, ale ani v tematike ani v proporcionalite svojho majstra nenásledoval. Nezaradil do knihy ani kapitolu o dejinách jazykovedy.

Podobne ani Zellig S. Harris (1909), školením semitológ, metodologicky predstavujúci akýsi spojovací most medzi bloomfieldovským empirizmom a racionalizmom generatívnej gramatiky, v svojej knihe *Methods in Structural Linguistics* z r. 1951 (v neskorších vydaniach pod skráteným názvom *Structural Linguistics*) nevenoval dejinám jazykovedy osobitnú pozornosť, pretože sa koncentruje výlučne na opis metódy synchronnej deskriptívnej analýzy jazyka („This volume presents methods of research used in descriptive, or, more exactly, structural linguistics“; 1. strana vydania z roku 1963).

O štyri roky po vyjdení Harrisovej „logistiky štruktúrneho opisu jazyka“ vyšla oveľa populárnejšia kniha H. A. Gleasona *An Introduction to Descriptive Linguistics* (New York 1955), ktorá nebola koncipovaná pre čistých špecialistov, profesionálnych lingvistov ako dielo Harrisovo, ale skôr pre „laikov“, najmä mníchov, ako návod, ako sa púšťať do analýzy a opisu jazyka exotických etníc. Preto Gleasonova kniha na rozdiel od Harrisova obsahuje aj kapitolu o klasifikácii jazykov a jednotlivých jazykových rodinách a skupinách. No ani ona neobsahuje informácie o dejinách jazykovedy (dielo vyšlo aj v ruskom preklade Kubriakovej a Murata r. 1959 s cenným úvodným slovom Zveginceva).

Na rozdiel od americkej jazykovedy začleňujú anglické kompendiá všeobecnej teoretickej jazykovedy informácie o dejinách lingvistiky ako imanentnú súčasť. Po spomínanej Jespersenovej klasickej knihe z roku 1922 má anglická jazykoveda opäť klasicke dielo tohto druhu zodpovedajúce súčasnému stavu svetovej lingvistiky. Je to kniha profesora všeobecnej jazykovedy na univerzite v Edinburghu Johna Lyonsa *Introduction to Theoretical Linguistics* z r. 1968. Autor informuje o vývine jazykovedného myslenia od Grékov až po Saussura na 52 stranách s titulom *Linguistics: the Scientific Study of Language* (str. 1—52). O tom, že sme v recenzii pred dvoma rokmi (*Jazykovedný časopis XX*, 1969, 111—112) správne vystihli hodnotu Lyonsovej knihy, svedčí okrem iného aj skutočnosť, že v tohtoročnom letnom americkom lingvistickom seminári Linguistic Institute (5. VII. — 27. VIII. 1971) na univerzite New York Buffalo pod vedením Davida G. Haysa sa bude táto Lyonsova kniha používať ako základná povinná príručka pri štúdiu všeobecnej jazykovedy.

V slovanských krajinách má všeobecná jazykoveda najdlhšiu a najbohatšiu tradíciu v Poľsku a v Rusku, resp. v Sovietskom zväze.

Veľký jazykovedec konca 19. a začiatku 20. storočia, Saussurov súčasník Baudouin de Courtenay (1845—1929), profesor jazykovedy v Krakove, v Petrohrade a v Kazani, popri iných závažných priekopníckych dielach napísal aj cennú štúdiu „Zarys historii językoznawstwa czyli lingwistyki (glottologii)“, ktorá vyšla r. 1909 v druhom zväzku encyklopédie *Dzeje myśli* (str. 85—302).

Roku 1935 vydal ináč v jazykovede menej známy Jakub Handeľ prácu *Dzeje językoznawstwa* vo Lvove.

Krátko po druhej svetovej vojne vydal známy poľský lingvista Tadeusz Milewski (1906—1966), pôsobiaci na univerzite vo Lvove a v Krakove, trojzväzkové dielo *Zarys językoznawstwa ogólnego*. Prvý zväzok, ktorý vyšiel r. 1947, obsahuje dve tretiny (str. 1—133) dejín jazykovedy od indických gramatikov až po K. Bühlera (1879—1963).

Počiatky všeobecnej teoretickej jazykovedy a tým aj dejín jazykovedy u východných Slovanov sú späté s veľkým ukrajinským lingvistom-mysliteľom O. Potebňom (1835—1891), profesorom v Charkove, autorom diela *Mysl i jazyk* a dodnes živých lingvistických úvah *Iz zapisok po ruskoj grammatike I—III* (1888—1889). Krátko po jeho smrti zhodnotil Potebňov jazykovedný prínos D. N. Ovsjaniko-Kulikovskij v štúdiu „A. A. Potebňa kak jazykoved-mysliteľ“ (Kijevskaja starina VII, 1893). Ten istý autor v periodiku Žizň, XI, 1900 venoval pozornosť dvom pilierom porovnávacej jazykovedy XIX. storočia — Boppovi a Schleicherovi.

Roku 1904 vyšiel ruský preklad mladogramatickej jazykovednej príručky K. Delbrücka *Vvedenije v izučenije jazyka*, v ktorom uverejnil S. Bulič prehľad dejín ruskej jazykovedy „Očerki istorii jazykoznanija v Rossii“.

Popri Charkove, kde pôsobil Potebňa, bola druhým významným centrom Kazaň, kde popri B. de Courtenay pôsobil jeho mimoriadne nadaný žiak N. V. Kruševskij (1851—1887), autor prác *Očerki nauki o jazyke* (1883) a *Očerki po jazykoznaniju* (1893). Charakteristiku kazanskej školy podal V. A. Bogorodickij v spise *Kazanskaja lingvističeskaja škola* (Moskva 1939).

V preklade diela V. Thomsena do ruštiny *Istorija jazykoznanija do konca XIX veka* (Moskva 1938) uverejnil R. Šor štúdiu „Kratkij očerk istorii lingvističeskich učeníj s epochi vozroždenija do konca XIX veka“.

Dielu hlavných predstaviteľov jazykovedného myslenia v Rusku v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia je venovaný zborník *Roľ ruskoj nauki v razvitii mirovoj nauki i kultury*, III. časť, Moskva 1946.

Saussurovo jazykovedné učenie kriticky zhodnotil R. A. Budagov v spise *Iz istorii jazykoznanija* (Moskva 1954).

O smeroch štruktúrálnej lingvistiky zasvätené informuje publikácia O. S. Achmanovej *Osnovnyje napravlenija strukturalizma* (Moskva 1955).

Mnoho cenných informácií o vývine indoeurópskej porovnávacej jazykovedy obsahuje kniha A. V. Desnickej *Voprosy izučeniija rodstva indoevropskich jazykov* (Moskva 1955).

Kniha A. S. Čikobavu *Problema jazyka kak predmeta jazykoznanija* (Moskva 1959) je koncipovaná historicky, takže podáva dobrý prierez vývinom jazykovedného myslenia v Európe.

V Sovietskom zväze v ostatných dvoch desaťročiach vykonal pre poznanie vývinu jazykovedy najzasluhnejšiu prácu profesor MGU v Moskve V. A. Zvegincev. Roku 1956 vydal tri diela týkajúce sa dejín jazykovedy. Je to jeho samostatná práca *Estetičeskij idealizm v jazykoznanii* a dva zborníky-chrestomatie najzávažnejších lingvistických prác. V zborníku *Obščee i indoevropskoje jazykoznanije* okrem svojej úvodnej štúdie (str. 3—14) uverejnil preklad štúdie F. Spechta „Indoevropskoje jazykoznanije ot mladogramatikov do pervoj mirovoj vojny“ (str. 15—54), H. Müllera „Jazykoznanije na novych puľach. Deskriptivnaja lingvistika“ (str. 55—82) a V. Pisanoho „Obščee i indoevropskoje jazykoznanije“ (str. 83—199).

V tom istom roku (1956) vyšla Zvegincevom pripravená *Chrestomatija po istorii jazykoznanija XIX—XX vekov*. Okrem jeho úvodnej štúdie „Očerki istorii jazykoznanija do XIX veka“ (5—24) obsahuje zborník preklad najzávažnejších textov jazykovedcov od Boppa až po tézy Pražského lingvistikého krúžku, pričom v závere sú reprodukované aj hlavné myšlienky **Marxa**, **Engelsa** a **Lenina** o jazyku.

Po štyroch rokoch (1960) vydal Zvegincev druhé vydanie tohto veľmi užitočného zborníka s názvom *Istorija jazykoznanija XIX i XX vekov v očerkach i izvolečenijach*, a to už v dvoch zväzkoch. Prvý zväzok okrem Zvegincevovej informácie o jazykovede do 19. storočia podáva ukážky z jazykovedných diel od Boppa až po predstaviteľov francúzskej sociologickej školy (Meillet, Vendryes). Druhý zväzok sa začína psychologickými teóriami jazyka v 20. storočí (Marty, Gardiner, Bühler), pokračuje glossematikou, funkčnou lingvistikou (Pražská škola), americkým deskriptivizmom, etnolingvistikou (Sapir, Whorf) až po sovietsku jazykovedu 20. storočia (Peškovskij, Vinokur, Polivanov, Marr, Meščaninov, Ščerba) a myšlienky **Marxa**, **Engelsa** a **Lenina** o jazyku.

Tretie, opäť rozšírené vydanie tohto dvojzväzkového zborníka vyšlo r. 1964 a 1965.

Súčasne s druhým vydaním tohto zborníka začal Zvegincev vydávať novú sériu panorámy súčasnej svetovej jazykovedy pod názvom *Novoje v lingvistike*.

Prvý zväzok z roku 1960 predstavuje na 462 stranách glottochronologickú štatistickú metódu Swadesha (23—108), etnolingvistickú hypotézu Sapira-

-Whorfa (111—212) a glossematiku (244—462). Pred každou „školou“ je zasvätená štúdia autora zborníka Zveginceva.

Druhý zväzok z r. 1962 predstavuje v prvej kapitole **súčasnú semaziológiu** (Zvegincev, Ullmann, Nida, Firth, Fries, Hjelmslev), v druhej kapitole princíp binárnosti vo fonológii (Ivanov, Jakobson-Fant-Halle, Jakobson-Halle, **Cherry-Halle-Jakobson**, Halle, Malmberg), v tretej kapitole transformačnú gramatiku (Šaumjan, Chomsky, Harris, Worth).

Tretí zväzok z r. 1963 prezentuje v prvej časti typologické skúmanie jazykov (Skalička, Benveniste, Greenberg, Jakobson, Isačenko), v druhej časti je dielo E. Coseriu *Sincronia, diacronia e historia* (Montevideo 1958) v ruskom preklade, tretia časť je venovaná dielu A. Martineta *Éléments de linguistique générale* (Paríž 1960).

Štvrtý zväzok z r. 1965 prináša štúdie z matematickej jazykovedy (Chomsky, Putnam, Curry, Halle, Yngve, Hockett, Wells), štúdie západných lingvistov o súčasných smeroch a školách v jazykovede (Plath o matematickej jazykovede, Fries o Bloomfieldovej škole, Hoijer o antropologickej lingvistiky, Spang-Hanssen o glossematike, Sommerfelt o francúzskej lingvistickej škole, Jakobson o funkčnom modeli jazyka v európskej lingvistiky) a reprodukciu hlavných prednášok na IX. lingvisticom kongrese v Cambridgi (USA) v roku 1962 (Kuryłowicz o vnútornej rekonštrukcii, Benveniste o rovinách jazykovej analýzy, Martinet o štruktúrnych variáciách v jazyku, Chomsky o logických základoch lingvistickej teórie, Jakobson o výsledkoch IX. kongresu).

Pre dejiny jazykovedy má rovnako veľký význam séria *Current Trends in Linguistics*, ktorá z iniciatívy T. A. Sebeoka začala vychádzať r. 1963 u Moutona. Prvý zväzok na 606 stranách predstavuje jazykovedu sovietsku a jazykovedu východnej Európy. Druhý zväzok z r. 1967 na 979 stranách spracúva jazykovedu východnej a juhovýchodnej Ázie. Tretí zväzok z r. 1966 je venovaný teoretickým základom jazykovedy (Chomsky o generatívnej gramatike, Greenberg o jazykových univerzáliách, M. R. Haas o historickej lingvistiky a genetických vzťahoch medzi jazykmi, Ch. F. Hockett o jazyku, matematike a lingvistiky, Y. Malkiel o genetickej analýze slov, K. L. Pike o tagmemickej teórii, U. Weinreich o teórii sémantiky, R. Godel o Saussurovej teórii jazyka, E. Stankiewicz o slovanskej morfonemike (t. j. morfonológii) z typologického a diachronického hľadiska. Štvrtý zväzok z r. 1968 (659 strán) prezentuje jazykovedu iberoamerickej a karibskej oblasti. Piaty zväzok z r. 1969 (814 strán) predstavuje jazykovedu južnej Ázie.

V európskej aj americkej jazykovede ostatných rokov sa okrem prác zborníkového charakteru začínajú častejšie objavovať aj syntetické práce o vývine jazykovedy od najstarších čias po najmodernejšie prúdy v jazykovede. V poslednom desaťročí vyšli napr. tieto práce:

1. R. A. Robins: *Ancient and Medieval Grammatical Theory in Europe*, London 1961
2. A. Graur—L. Wald: *Scurtă istoria a lingvisticii*, Bucuresti 1961
3. C. Tagliavini: *Storia della linguistica*, Bologna 1963
4. M. Ivičová: *Pravci u lingvistici*, Lubljana 1963, (2. rozšírené vydanie 1970)
5. T. Bolelli: *Per una storia della ricerca linguistica*, Napoli 1965
6. Th. A. Sebeok: *Portraits of Linguists. A Biographical Source Book for the History of Western Linguistics 1746—1963*. Bloomington — London 1966 (2 zväzky)
7. G. C. Lepschy: *La linguistica strutturale*, Torino 1966, (francúzsky preklad 1968)
8. G. Mounin: *Histoire de la linguistique des origines aux XXe siècle*, Paris 1967
9. M. Leroy: *Les grands courants de la linguistique moderne*, Bruxelles — Paris 1967 (šieste vydanie).

Z uvedených prác majú na európskom lingvistickom trhu najväčší ohlas kniha M. Ivičovej a G. C. Lepschyho. Ich hodnotou, kritériami a metódou sa budeme zaoberať v osobitnom príspevku.

PRAVOPIS, VÝSLOVNOSŤ A ORTOEPICKÁ KODIFIKÁCIA

ÁBEL KRÁČ

I.

Je viac dôvodov, prečo práce na ortoepickej príručke slovenčiny postupujú pomaly. Jeden z nich je asi teoretického rázu: Slovenská ortoepická komisia sa len pomaly zjednocuje na teoretickom základe pre ortoepickú kodifikáciu slovenčiny. Preto je vítané, ak sa o ortoepických otázkach diskutuje.

Príspevkom do tejto diskusie je článok Š. Peciara *Výslovnosť a pravopis*.¹ Autor v ňom uvažuje o vzťahu výslovnosti a pravopisu. Ukazuje, že závislosť medzi písmom a výslovnosťou nie je jednostranná, lebo aj ortografická sústava spisovných jazykov vo väčšej alebo menšej miere (v závislosti od typu ortografickej sústavy) pôsobí na výslovnosť.

Tento problematiku sme sa dotkli aj my v jednom odseku článku *Problémy slovenskej ortoepie*.² Domnievame sa, že diskusia, ktorá vznikla príspevkom Š. Peciara, je založená na nedorozumení. Pretože ortoepická kodifikácia je vážna a aktuálna problematika, považujeme za potrebné zaujať stanovisko aj k detailom a rozviesť pritom niektoré otázky z okruhu vzťahov písma a výslovnosti.

V citovanom článku sme uvažovali o zásadách, podľa ktorých by sme sa mohli (alebo mali) riadiť pri ortoepickej kodifikácii slovenčiny. Pokúsili sme sa ich vsadiť do širšieho rámca jazykovej teórie. Uviedli sme tieto zásady:³

1. Kodifikovať možno iba to, čo v danom jazyku skutočne existuje.
2. Pravidlá výslovnosti sú nezávislé od toho, ako sa v prijatej grafickej sústave postihuje zvuková podoba daného jazyka.
3. Pri ortoepickej kodifikácii sa musí rešpektovať zákonitosť stability jazyka.
4. Ortoepické otázky treba posudzovať aj z hľadiska štylistickej diferenciacie jazyka.
5. V niektorých prípadoch treba aplikovať kritérium komunikatívnosti (zrozumiteľnosti).
6. Ortoepické pravidlá majú vyhovovať zásade systémovosti.
7. Zásady orto-

¹ Slovenská reč 35, 1970, 285—291.

² Slovenská reč 31, 1966, 325—335.

³ Z praktických dôvodov ich uvádzame v tom poradí, ako nasledujú v citovanom článku — bez ohľadu na zreteľnú nesústavnosť, keď sú vytrhnuté z pôvodného kontextu.

epickej kodifikácie treba aplikovať ako celostný jazykovedný pohľad na jazykovú prax.

Ďalej sme uviedli, že naša ortoepická kodifikácia musí rešpektovať tradíciu a zachovať kontinuitu v spisovnej výslovnosti (8) a že musí byť v zhode s jazykovou sústavou toho celku, z ktorého vyrastá náš spisovný jazyk (a ktorá sa ďalej rozvinula v explicitnej forme výslovnosti spisovnej slovenčiny) (9).

Ako prameň jazykového materiálu, ktorý sa má posúdiť podľa týchto zásad, sme pre našu terajšiu ortoepickú kodifikáciu uviedli „úzus dobrého autora (autorov)“ a jazykové vedomie jazykovedca (10). Určili sme ho po posúdení stavu slovenskej spisovnej výslovnosti v ostatných rokoch jej vývinu.

Názorové diferencie na vzťah písma a výslovnosti (resp. písma a ortoepickej kodifikácie) vyplývajú v spomenutých článkoch z terminologických nezhôd. Termíny „výslovnosť“, „spisovná výslovnosť“, „ortoepická kodifikácia“ a „pravopis“ majú u nás zrejme iný obsah ako vychádza z článku Š. Peciaru. V našom citovanom článku sa táto problematika explicitne nevykladá, ale spomenuté termíny sa používajú tak, ako ich definujeme ďalej.

II.

Výslovnosť istého jazyka (napr. slovenská výslovnosť) existuje ako nezavretý súbor komunikačných aktov (prehovorov) v tomto jazyku. Tieto akty majú stránku fyziologickú (artikulačnú a perцепnú) a akustickú. Možno tvrdiť, že niet dvoch artikulačne a akusticky absolútne totožných prehovorov. To je dané vlastnosťami vysielateľa (hovoriaceho) a umožnené vlastnosťami prijímateľa (počúvajúceho).

Jednotlivé prehovory sú však foneticky viac alebo menej podobné. Majú také spoločné črty, ktoré umožňujú vnímať ich spontánne ako prejavy toho istého jazyka. Inými kvalitami sa zasa líšia (fonetické variácie zapríčinené súborom fyziologických, jazykovo-geografických, štýlových a iných faktorov), a to aj napriek inak úplnej jazykovej zhode dvoch alebo viacerých prehovorov.

Ako pri štúdiu všetkých opakujúcich sa javov, môžeme aj tu abstrahovať od niektorých individuálnych, krajových, sociálnych a iných zvláštností prehovorov a podľa stupňa abstrakcie a miery „odhliadnutia“ od zvláštneho definovať permanentne sa opakujúce „všeobecné“ s rôznou mierou všeobecnosti. Ako je zrejmé, vytvárame tak protiklad jedinečnosti prehovoru a všeobecnosti jazykovej normy.⁴ Pritom možno definovať rozličné normy: normu nárečovej oblasti alebo jedného nárečia, normu sociálnej vrstvy a pod.⁵

⁴ K tomu porov. výklad normy u E. Coseriu, *Sistema, norma y habla*, Montevideo 1952; skrátené v článku *System, Norm und „Rede“*, *Tübinger Beiträge zur Linguistik* 2, Tübingen 1970, 193–212.

Konečne pri najvyššej miere abstrakcie v rámci istého jazyka, t. j. pri abstrakcii od všetkých krajových, sociálnych a iných variácií možno vytvoriť pojem výslovnosti tohto jazyka vôbec. Do takejto výslovnostnej „normy“ by patrili najvšeobecnejšie fonetické črty manifestujúce sa vo všetkých fonických prejavoch tohto jazyka (t. j. v prejavoch zvukovou rečou). Tu sa už pojem výslovnosti prekrýva so známym (a nedoriešeným) pojmom artikulačnej bázy.⁶

Zhrnújúco môžeme v pojme výslovnosti oddeliť tieto **obsahy**:

1. Na rovine jedinečného faktu:

a) „Proces článkovania (artikulácia)“, t. j. produkcia rečového signálu činnosťou rečových orgánov.⁷

b) V prenesenom význame „efekt artikulačnej činnosti“, t. j. výsledok článkovania, zvuky reči.

Oba ich spájame v širšom pojme fonetickej formy jedinečného prehovoru v istom jazyku.⁸

2. Na rovine abstrakcie:

a) „Zvuková forma komunikácie v istom jazyku“, t. j. výsledok rečových procesov.

b) „Artikulačná forma komunikácie v istom jazyku“, t. j. isté črty článkovačích procesov.

Spoločne tvoria **fonetickú formu** (normu) komunikácie (prehovorov) v danom jazyku. Z jedinečných fonetických javov patria sem len tie, ktoré sú relevantné pre zvolený stupeň abstrakcie, a ktoré potom **definujú** príslušnú normu.

V termíne „výslovnosť“ je sémanticky prvotný význam odvodený od slovesa „vyslovovať“. Vzťahuje sa na proces článkovania. Je to užší význam termínu „výslovnosť“.

Spisovná výslovnosť je istý typ (vrstva, forma) výslovnosti národného jazyka, a to výslovnosť jeho spisovnej podoby. Táto výslovnosť je v celom jazykovom spoločenstve všeobecne uznávaná a prijímaná (obyčajne aj kodifikovaná) ako výslovnosť štýlu verejného styku.

Aj spisovná výslovnosť je fyziologicky a akusticky reprezentovaná súborom

⁶ Porov. pojem výslovnosti krajovej, ľudovej, mestskej, scénickej, spisovnej atď. Platnosť normy by sme mohli merať platnosťou typického fonetického variantu.

⁷ Upúšťame od ďalšej diskusie o reálnom obsahu tohto pojmu. Z teoretického hľadiska, o ktoré nám na tomto mieste ide, nie je táto otázka relevantná. Rovnako ponechávame stranou problematiku artikulačnej bázy. V súvislosti s ňou napr. **to, či sa má** vzťahovať len na artikulačný stupeň signálu, či aj na stupeň akustický.

⁸ Pod pojem „artikulačné orgány“ sa tu zahŕňa z praktických dôvodov aj fonácia, tvorenie hlasu. V slovenčine sa pre tento význam môže použiť termín „rečové orgány“.

⁹ Z praktických dôvodov používame túto terminológiu: zvuková forma = akustická štruktúra rečového signálu; artikulačná forma = fyziologická štruktúra rečového signálu; fonetická forma = artikulačná a akustická štruktúra rečového signálu; fonický = „nie písomný“.

jedinečných prehovorov, ktoré sa istými prvkami objektívne líšia. Lenže diferenčné prvky nesmú vybočovať z normy spisovnosti — nesmú mať takú podobu, ktorá sa považuje za nespisovnú. Relevantné je to, čím nie je kontra-indikovaná spisovná výslovnosť. Napriek tomu spisovná výslovnosť nemusí byť zastúpená jediným typom výslovnosti. Vo vyspelých a bohato vypracovaných spisovných jazykoch s väčšou jazykovou (aj zvukovou) kultúrou sa obyčajne rozlišuje viacero štýlových vrstiev. Napr. v spisovnej češtine sa uvádzajú tri štýlové vrstvy: výslovnosť základná (neutrálna), bežná a starostlivá „(zvlášť pečlivá“).⁹

Pretože je spisovná výslovnosť abstrakcia (norma), obsahové určenie pojmu „spisovná výslovnosť“ sa **prekrýva** s druhým okruhom významov pojmu „výslovnosť“ s tým obmedzením, že stupeň abstrakcie je jednoznačne určený definíciou spisovnosti.

Ortoepická kodifikácia je naproti tomu v užšom zmysle jedinečný akt uzákonenia spisovnej výslovnosti v reprezentačnej jazykovednej práci, v širšom zmysle je to súbor pravidiel a **príkazov pre** fonetickú jazykovú prax. Ortoepická kodifikácia nie je výslovnosť, ale **predpis** (návod) pre výslovnosť, resp. aj argumentácia tohto predpisu. Pre niektoré prípady je to povýšenie istej formy zvukovej komunikácie na predlohu, vzor alebo príklad pre jazykovú prax. Pravda, tento vzor je ako celok potenciálne známy iba kodifikátorovi, kým k adresátovi kodifikácie sa dostáva len ako sieť a výber (najmä kritických) bodov a prvkov, lebo práve tie **kontraindikujú** spisovnosť. Vyhľadanie a opis týchto bodov a takýchto prvkov je z praktického hľadiska najnaliehavejšia, hoci nie jediná úloha kodifikácie.

Ortoepická kodifikácia nie je, pravdaže, apriorná (foneticky kreatívna). Predpokladá komunikovanie zvukovou rečou, ktorého výsledkom sú jedinečné prehovory. Ortoepická kodifikácia určuje, akú formu musia mať prehovory, aby vyhovovali požiadavke spisovnosti (ortoepie). Do nekonečného a nezavretého súboru artikulačno-akustických variácií prehovorov istého jazyka kladie určité hranice a vyberá z neho tú podskupinu (aj potenciálnych prehovorov), ktorá sa môže (a musí) považovať za ortoepickú. Kam sa položia tieto hranice, aké vzťahy sa vytvoria medzi spisovnou výslovnosťou a ostatnými štýlovými vrstvami a ako bude ďalej vyzeráť „podsúbor“ všetkých spisovných prehovorov z fonetického hľadiska, to závisí od ortoepickej teórie. Zásadne však platí, že kodifikovať možno iba to, čo v jazyku skutočne existuje — nemožno predpísať výslovnosť, ktorá by nebola zastúpená v celom súbore prehovorov národného jazyka.¹⁰ Kodifikačný akt teda spočíva v posúdení

⁹ Porov. *Výslovnosť spisovné češtiny I*, Praha 1967, 12.

¹⁰ Túto skutočnosť formuluje aj ortoepická teória. Porov. našu prvú zásadu ortoepickej kodifikácie.

objektívne sa vyskytujúcich variácií istých fonetických segmentov, vo výbere určitých foriem pre isté funkcie.

Pôsobnosť teórie nespočíva ani v tom, že by sa hranice mohli položiť na ktorékoľvek miesto. To postihujú také zložky teórie, ktoré žiadajú rešpektovať existujúce spontánne (prírodné) štylistické vrstvenie výslovnosti (v našej formulácii to boli zásady 4., 8., 9.) ešte pred kodifikačným aktom. Kodifikácia obyčajne iba dotvára a usústavňuje (doplňuje) črtajúcu sa alebo už existujúcu štylistickú diferenciaciu výberom najadekvátnejších prostriedkov pre vybrané komunikačné situácie a ciele.¹¹ Kvalifikácia zvukových prostriedkov jazyka (porov. „spisovné — nespisovné“, „vyšší — nižší štýl“, výslovnosť „scénická“, „vzorná“, „volná“ atď.) závisí však aj od iných zložiek teórie. My sme sa v citovanom článku pokúsili formulovať viaceré (azda najdôležitejšie) zásady pre ortoepickú kodifikáciu slovenčiny, ktoré by ako celok mohli viesť k správnym kodifikačným rozhodnutiam a uľahčiť „výber“ zvukových prostriedkov pre spisovnú slovenčinu.

Napokon nemožno zabudnúť na jednu citlivú a dôležitú (podľa niektorých názorov aj diskutabilnú) vlastnosť ortoepickej kodifikácie: Ortoepická kodifikácia môže byť aj normotvorná. Normotvornosť ortoepickej kodifikácie vidíme v tom, že môže podporiť a upevniť niektoré zvukové prvky jazyka.¹² Nijako však nemožno vytvoriť a zaviesť také zvukové prvky, ktoré by sa s väčšou alebo menšou frekvenciou, s väčším či menším spoločenským alebo geografickým rozšírením nevyskytovali v nekonečnom súbore prehovorov daného jazyka. Ak je vôbec možné hovoriť o normotvornej funkcii kodifikácie, tak len v tom zmysle, že eventuálnym preskupením existujúcich prvkov, ktoré vyhovujú artikulačnej báze jazyka (presnejšie: artikulačnej báze kodifikovanej normy), podporí skryté tendencie ďalšieho vývoja, spoluúčinkuje na jeho orientovaní tak, že v konečnom dôsledku neoslabí, ale upevní stabilitu jazyka.

Písmo a výslovnosť. Ako je známe, fonetickú formu jazykových jednotiek môžu ovplyvňovať mnohé faktory. Tie môžu mať interne-jazykový pôvod (artikulačné zákonitosti), ale môžu byť odvodené aj zo sociálnych, psychických a iných okolností. Určiť rozhodujúce činitele, ktoré spolupôsobili pri historickom vytváraní, ustáľovaní a rozšírení istej fonetickej formy, nie je ľahké. Tu sa zväčša vyslovujú iba hypotézy a konštruujú teórie.

K činiteľom tohto druhu patrí aj písmo — ortografická sústava, ktorá sa používa ako transformant a suplent fonetickej formy istého jazyka. Š. Peciar správne hovorí, že vzájomné pôsobenie týchto dvoch podôb existencie spisov-

¹¹ Porov. definíciu ortoepickej výslovnosti u B. Hálu, v citovanej ortoepickej príručke češtiny (pozn. 9), 10.

¹² Z iného hľadiska to môže znamenať geografické rozšírenie a zvýšenie frekventovanosti.

ného jazyka je tým silnejšie, čím priamejšia a priehľadnejšia je korešpondencia medzi zvukovou a grafickou podobou jazykových jednotiek. Je tiež evidentné, že niektoré fonetické formy sú priamou výslednicou vplyvu písma na výslovnosť (porov. tzv. litierkovú, písmenkovú výslovnosť). Lenže tieto formy sú v súbore prehovorov ojedinelé a zreteľne sa priecia ortoepickým pravidlám.

Inokedy je vplyv písma na výslovnosť menej preukazný, ba vo väčšine prípadov iba nepriamy: Ortografia natoľko vplýva na výslovnosť, nakoľko podporuje a udržiava vedomie o fonematickom (hláskovom) a morfológickom zložení slova, alebo o zložení väčšieho celku. Komunikant sa okrem prípadu, keď číta napísaný text, neopiera o grafické transformanty fonetických komplexov, ktorými komunikuje.

Tieto komplexy sa na fyziologickom stupni fixujú ako tzv. artikulačné stereotypy. Rozhodujúca úloha stereotypov nie je len v článkovaní jednotlivých (oddelených) hlások, ale aj v normovanom spôsobe ich spojenia — ak už vychádzame od hlások — vo vyšších jazykových jednotkách, napr. v slabikách, v slovách a slovných spojeniach. Časť tejto problematiky sa vysvetľuje ako tzv. koartikulácia.¹³ Individuálne sa artikulačné stereotypy vypracúvajú (hoci úplne nestabilizujú) skôr, ako prichádza znalosť písma. Z aspektu časovej závislosti nemožno teda urobiť jednoznačný záver o vplyve písma na vypracúvanie artikulačných stereotypov.

Artikulačné stereotypy sa vypracúvajú pomaly a ťažko sa menia. Preto je učenie a preučenie výslovnosti namáhavé a vyžaduje vytrvalé sústredenie. Príklady môžeme uviesť aj zo slovenčiny. Azda najzaujímavejším (a aktuálnym) je výslovnosť [l.] v spisovnej slovenčine. Dnes sa zdá, že o mieste a osude tzv. mäkkého *l* v spisovnej výslovnosti niet diskusie. Ale jeho výslovnosť nemožno ani dnes pokladať za ustálenú.¹⁴ Je to však taký ortoepický prvok, na ktorom sa prejavuje aj normotvorná funkcia kodifikácie, lebo účinkuje podpora jazykového „zázemia“ spisovnej slovenčiny (najmä stredoslovenská, ale aj východoslovenská nárečová oblasť), vzrastá súhlas v hodnotení tohto prvku medzi používateľmi spisovného jazyka a kodifikátorom, pozitívne sa prejavuje vzor vynikajúcich interpretov a významným činiteľom je aj systematickosť a funkčnosť *l* v spisovnej slovenčine. Pravda, dali by sa uviesť aj iné okolnosti. Práve takáto priaznivá konštelácia okolností sa neobjavila pri samohláske *ä*, takže tu sám kodifikačný akt zostal bez účinku. Zdá sa, že je len otázka času, kedy sa tejto slovenskej samohláske definitívne prisúdi

¹³ Nie je jasné, aký je vzťah medzi koartikuláciou a kódovaním. V domácej literatúre k tomu pozri A. V. Isačenko, *Spektrografická analýza slovenských hlások*, Bratislava 1968, 58—60.

¹⁴ Porov. opis [l.] v knižke J. Dvončová — G. Jenča — Á. Král, *Atlas slovenských hlások*, Bratislava 1970, 94—95.

príznaková výrazová funkcia. Tieto fakty by sa mali objektívne zhodnotiť aj v pripravovanej ortoepickej kodifikácii slovenčiny.

O artikulačnom stereotype alebo o koartikulačnom spojení dvoch funkčných segmentov do vyššej jednotky nenesie hláskové (fonematické) písmo priamu informáciu. Informuje len o počte a druhu funkčných jednotiek, ktoré sprostredkujú sémantickú jednotku a ktoré v nej možno rekonštruovať. „Príznakovou“ sa táto informácia písma môže stať najmä pri niektorých hláskových kombináciách — pri tých, kde sa účinkom artikulačných zákonitostí objavuje isté napätie medzi artikulačnými tendenciami (možnosťami) a predpokladaným kódom. V týchto prípadoch sa totiž v slovenčine k jazykovému konštraktu viac približuje ortografická sústava ako identifikovateľná fonetická štruktúra signálu. Vtedy, ak sa komunikant priamo oprie len o grafiku, vzniká litierková výslovnosť. Bolo by zaujímavé a užitočné preskúmať z psychologického (psycholingvistického) hľadiska, akými štádiami prechádza spracovanie optického obrazu písma v subjekte a aké sú najbežnejšie formy čítania, aby sme mohli posúdiť skutočný vplyv písma na výslovnosť. Domnievame sa, že tento vplyv, ako sme už uviedli, je nepriamy.

Aby sme lepšie posúdili eventuality rozsah vplyvu písma na výslovnosť, musíme si uvedomiť ešte jednu skutočnosť: Písmo nenesie nijakú informáciu o reálnej fonetickej podobe (artikulačnej a akustickej štruktúre) funkčných jednotiek, ktoré graficky reprodukuje ako bezrozmerové a diskrétné elementy. Ani kurzívne spojenie písmen v slove nemá, samozrejme, z tohto hľadiska nijakú hodnotu, neobsahuje nijakú fonetickú informáciu o spôsobe spojenia fonetických elementov. Zjednodušene povedané: Celá oblasť fonetickej štruktúry hlások, ako ju môžeme konvenčne určiť a ako sa aj určuje v definovateľných (napr. neutrálnych)¹⁵ postaveniach, vôbec nepodlieha vplyvu písma. (Podobne aj tzv. prozodické vlastnosti.) Písmo reprodukuje funkčné jednotky len ako „totožné so sebou a netotožné s nijakou inou jednotkou“, len ako skutočné algebraické (prázdne) jednotky.

Zhodnotením týchto faktov dochádzame k záveru, že písmo len nepodstatne vplýva na výslovnosť. Preto sa nám vidí odôvodneným aj ďalej zotrvať na formulácii o „principiálnej nezávislosti výslovnosti od písma“. Vplyv slovenského pravopisu na slovenskú výslovnosť je obmedzený na veľmi ohraničenú časť fonetiky slovenčiny.

Písmo a ortoepická kodifikácia. K iným záverom dochádzame pri posúdení vzájomných vzťahov ortoepickej kodifikácie a písma. Podľa nášho úsudku ortografia nemá nijaký vplyv na ortoepickú kodifikáciu. Nemôže vplývať na sám akt kodifikácie (v užšom význame), ale ani na výber a triedenie zvukových foriem, na ich prisúdenie k istým funkciám, na súbor pravidiel

¹⁵ Porov. J. Dvončová -- G. Jenča -- Á. Král, c. d., 53--54.

a príkazov, na predpis pre výslovnosť (v širšom význame). Nenachádzame prípady, že by ortoepická kodifikácia musela vychádzať z pravopisu (istých fonetických komplexov alebo javov), že by sa kodifikačný akt opieral o pravopis a že by sa pri kodifikačných rozhodnutiach argumentovalo ortografiou. Bolo by nesprávne, keby sa ortoepická kodifikácia akokoľvek obzerala na ortografiu, lebo zákonitosti týchto dvoch javových oblastí nie sú toho istého druhu a pri ortoepickej kodifikácii nám nejde ani o vyšší stupeň abstrakcie, ktorý by bol rovnako nad oboma a ktorý by oprávňoval jednotnú argumentáciu oboch. Medzi písmom a ortoepickou kodifikáciou stojí výslovnosť. Aj obhajca tézy o priamom vplyve pravopisu na výslovnosť by nanajvýš mohol argumentovať takými ojedinelými výnimkami, ako je v slovenčine pravopis a vyskytujúca sa výslovnosť slova *dcéra*. Ale táto výnimka neodvodňuje pravidlo o vplyve ortografie na kodifikáciu výslovnosti.

Preto aj ďalej zotrávame pri téze o „absolútnej nezávislosti ortoepickej kodifikácie od ortografie“, ako sme to napísali v citovanom článku. Usudzujeme, že sa táto téza hodí nielen na angličtinu, francúzštinu a nemčinu, ale aj na súčasnú spisovnú slovenčinu. Napriek tomu nepovažujeme naše stanovisko za protirečivé k formulácii redakcie časopisu *Slovo a slovesnosť*,¹⁶ podľa ktorej „... grafický obraz jazykového vyjádrení v dnešnom spisovnom jazyce dávno už není jen zápisem mluvené řeči, ale je systémovou složkou spisovného jazyka“. Aj preto, že grafický obraz jazykového vyjadrenia v dnešnej spisovnej slovenčine už dávno nie je len zápisom hovorenej reči, má vlastné zákonitosti a reprezentuje vlastný systém, ktorý špecifickým spôsobom odráža istý čiastkový systém jazyka, ako ho zasa špecifickým spôsobom realizuje hovorená reč.

Zo vzťahov výslovnosti a pravopisu v slovenčine. Je správne, že Š. Peciar polemizuje s jednostranným chápaním vplyvu výslovnosti na pravopis. Ale aj on jednostranne hodnotí význam našej poslednej pravopisnej úpravy pre výslovnosť. Tu nejde o pozitívny vplyv grafiky na výslovnosť, ale o pozitívny vplyv úpravy pravopisu, ktorá iba zrušila eventuálny negatívny vplyv predchádzajúceho pravopisu na výslovnosť. Sama spisovná výslovnosť sa touto úpravou badateľne nezmenila, znižuje sa iba počet prípadov nespisovnej výslovnosti, ktorú pred úpravou zapríčiňovala aj ortografia (interferencie pravopisu a výslovnosti), no najmä neznalosť ortoepie.

Domnievame sa, že aj vplyv grafiky na výslovnosť [1,] sa preceňuje. Rozkolísanosť výslovnosti [1,] v slabikách s *i*-ovým a *e*-ovým segmentom má aj iné príčiny. Napr. sú tu isté koartikulačné ťažkosti a bolo by treba zhodnotiť aj skutočnosť, že sa pri osvojovaní [1,] obyčajne vychádza zo spôsobu a miesta

¹⁶ Pozri citát v uvádzanom príspevku Š. Peciara, c. d. v pozn. 1, 291.

artikulácie tzv. tvrdého *l*. Nepopierame však akýkoľvek vplyv slovenskej grafiky na výslovnosť [l].

Výklad vplyvu písma na výslovnosť [ä] považujem za chybný. Výslovnosť [ä] existovala a existuje v niektorých nárečiach bez ohľadu na slovenský pravopis. V diachronickom aspekte náš dnešný pravopis vyšiel z tejto skutočnosti, pravda, mieru závislosti určila jazykovedná teória. Aj zo synchronického hľadiska má pravopis len taký vplyv na „výslovnosť“ [ä], že určuje jeho frekvenciu v spisovnej slovenčine. Sám fakt, že ortoepická kodifikácia pripúšťa výslovnosť [e] alebo [ä] na mieste grafémy *ä*, závisí od iných činiteľov, nie od písma. Keby v slovenskom jazyku neexistovala hláska [ä], pravopis by ju nepomohol vytvoriť. To dokazuje — ak dôkaz treba — naša grafika hlásky [i]. Nie je správny postoj, ktorý vedie k argumentácii: „Vyslovuj [ä]. lebo sa píše *ä*“ a ani pravidlo „[ä] vyslovujeme tam, kde sa píše *ä*“ tieto skutočnosti nemění. V slovenčine sa aj [a] vyslovuje tam, kde stojí graféma *a* atď.

Obrátená je aj argumentácia, že „bez grafickej opory by ťažko bolo možné postihnúť a tobôž kodifikovať súčasný stav kvantity v spisovnej slovenčine“. Výslovnosť dlhých samohlások v cudzích slovách nemáme a nežiadame preto, lebo píšeme dĺžne na príslušné grafémy. Pravopis s dĺžkou sa mohol zaviesť preto, lebo v slovenčine existuje táto výslovnosť alebo aspoň výslovnostná tendencia pri cudzích slovách. Dôslednejším písaním dĺžok sme sa azda len vyhli možným výslovnostným interferenciám v kvantite niektorých cudzích slov. Výslovnosť s dĺžkou sa presadzovala aj pred touto pravopisnou úpravou a aj napriek staršiemu pravopisu. Motor, ktorý nás ženie do týchto zmien v slovenskej ortografii, je obvyčajne vo výslovnosti. „Postihnutie“ stavu súčasnej výslovnosti nezávisí od ortografie, ale od poznania fonetiky slovenčiny a od ortoepickej teórie.

Od písma nezávisí ani výslovnosť variantov *n*. Nezávisí od neho ani explóziívna výslovnosť *n* pred afrikátami. Výslovnosť tohto *n* s explóziou neodvodzujú hovoriaci z písma — väčšina tých, ktorí ho takto vyslovujú, si vôbec nevedomuje fonetickú podstatu tohto javu, totiž to, že je to explóziíva a že teda k jej podstate patrí explóziívne zrušenie lingvo-alveolárneho záveru (samozrejme v istých pozíciách). Je to prehnaná snaha hovoriť „dobré“, „pekne“ a „zrozumiteľne“. Vplyv písma sa v podobných prípadoch môže objaviť vtedy, ak si hovoriaci v istom okamihu sebaopozorovania uvedomí, že napr. pred velármi artikuluje iné *n* ako v iných pozíciách. Zväčša je to vtedy, keď je výslovnostný variant „komunikatívny“, to znamená početelný aj pre priemerného hovoriaceho.

Prístup Š. Peciara k tejto problematike považujeme za obrátený. Bol by prijateľný, keby základným, najautonómnejším a neodvodeným komunikačným prostriedkom ľudskej spoločnosti bolo písmo, nie zvuková reč.

III.

Z článku Š. Peciara mohol čitateľ nadobudnúť dojem, že som vo svojom predchádzajúcom príspevku k ortoepickej problematike popieral akýkoľvek vplyv písma na výslovnosť.¹⁷ Preto vidím potrebu citovať z môjho predchádzajúceho príspevku nasledujúce ukážky. V odseku o vzťahu písma a výslovnosti som napísal, že ťažkosti v ortoepii „môžu vzniknúť pod spätným tlakom pravopisu na výslovnosť“ (str. 328) a že „pravidlá pravopisu v tej miere, ako sa v nich odráža aj štruktúra slov (morfologický princíp pravopisu), pôsobia konzervačne na reč tým, že u čítajúceho podporujú a upevňujú vedomie o morfematickej stavbe slov. Tendencia zjednodušať napr. niektoré spoluhláskové skupiny má tu protitlak, ktorý môže byť pozitívny vtedy, keď podporuje komunikatívnu funkciu reči“ (str. 329). Na inom mieste: „Tak sa usudzuje, že snaha o zachovanie neporušeného rozsahu morfému v slovenskej spisovnej výslovnosti by mohla byť ovplyvnená aj vizuálnym obrazom slova v písme. (Tu som sa odvolával na J. Lišku.) Preto, aj keď trvám na téze o principiálnej nezávislosti výslovnosti od pravopisu a absolútnej nezávislosti ortoepickej kodifikácie od ortografie, poznanie skutočných vzťahov medzi nimi nám môže pri riešení niektorých problémov spisovnej výslovnosti len pomáhať“ (str. 329).¹⁸

¹⁷ Porov. záver cit. článku Š. Peciara, ale k inej problematike aj jeho poznámku 10 na str. 289.

¹⁸ K problematike vzťahov písma a výslovnosti (resp. výslovnosti a písma) by bolo možné nájsť mnoho úvah aj v našej staršej gramatickej literatúre. Spomenieme len stanovisko A. Bernoláka, ktoré už naznačuje bezpečnú ortoepickú orientáciu aj pri východisku z písaného textu. Podľa neho bude dokonale čítať ten, kto okrem iného „bude počúvať dobre hovoriacich ľudí a bude ich čítaním napodobňovať“. *Grammatica Slavica; Gramatické dielo Antona Bernoláka*, Bratislava 1964, 145.

SPRÁVY A POSUDKY

ZA DOCENTOM JOZEFOM VAVROM

Rok po smrti prof. Štefana Tóbika — v tom istom veku — dňa 15. septembra 1970 odišiel navždy spomedzi členov Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove ďalší pracovník v oblasti dejín spisovnej slovenčiny a slavistiky — doc. dr. Jozef Vavro.

J. Vavro, prievidský rodák (2. I. 1910), po absolvovaní Filozofickej fakulty UK v Bratislave (študoval slovenčinu, ruštinu, češtinu a čiastočne nemčinu) pôsobil ako gymnaziálny profesor a riaditeľ na viacerých miestach. Od r. 1952 pracoval na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filologickej fakulty VŠP, neskôr Filozofickej fakulty UPJŠ až do svojej smrti. Prednášal úvod do štúdia slavistiky a staroslovenčiny, český jazyk a dejiny spisovnej slovenčiny.

Doc. J. Vavro svoje prvé vedeckovýskumné práce, zamerané predovšetkým na niektoré gramatické problémy spisovnej slovenčiny (porov. súpis jeho prác, ktorý vychádza v Nových obzoroch 13, 1971), publikoval v časopise Slovenská reč. Slavistické vzdelanie a vynikajúca praktická znalosť najmä východoslovanských jazykov ho predurčovali na kvalitné preklady z ruskej a ukrajinskej literatúry; tejto problematike venoval aj niekoľko odborných článkov.

Zameranie vysokoškolských prednášok presúva aj jeho záujem postupne na výskum dejín spisovnej slovenčiny a slovenskej dialektológie. Z tejto problematiky publikoval niekoľko štúdií aj v Jazykovednom časopise (*Pravidlá slovenského písania z roku 1775*, JČ 12, 1961, 150—158; *Príspevok ku charakteristike prievidského nárečia*, JČ 13, 1962, 50—59; *Miestne mená typu Prievidza, Nevidzany, Lazany*, JČ 14, 1963, 65—68).

V doc. dr. Jozefovi Vavrovi strácame nenápadného, skromného, ale obetavého jazykovedca a pedagogického pracovníka so širokým slavistickým vzdelaním a rozhľadom. Bude chýbať prešovskej i slovenskej slavistike.

J. Sabol

K ŠEŠŤDESIATPÄŤKE PROFESORA K. OHNESORGA

Životné jubileum našlo prof. K. Ohnesorga na vrchole tej práce, ktorej zasvätil celý svoj život. Jeho vedecká, pedagogická a organizátorská práca je taká bohatá, že nevdojak máme dojem, akoby výsledky patrili dvom osobám.

Univerzitný profesor dr. Karel Ohnesorg, DrSc., sa narodil 11. marca 1906 v Prahe, kde absolvoval všetky štúdiá — najprv na gymnáziu, a potom na Filozofickej fakulte KU odbor latinčina a francúzština. Tu sa dostáva po prvý raz do styku s fonetikou (u prof. J. Chlumského), ktorú už neopustí počas celého životného pôsobenia.

Roku 1928 obhájil dizertačnú prácu na tému *Škola jednotná*, a po nej začína pôsobiť

ako stredoškolský profesor na pražských gymnáziách. No popri pedagogickej činnosti sa stále viac zaujíma o vedeckú prácu, a preto sa zapisuje ako externý poslucháč FF KU (odbor fonetika) a zároveň pracuje ako nehonorovaný asistent vo fonetickom laboratóriu, ktoré neskoršie viedol prof. B. Hála. Štúdium fonetiky spája čoskoro s pedolinguistikou; výsledkom tohto úsilia je habilitačná práca *Fonetická studie o dětské řeči* (1948). Od 1. januára 1951 prešiel prof. K. Ohnesorg natrvalo na pražskú filozofickú fakultu, odbor fonetika románskych jazykov.

Po smrti profesora E. Šrámka odchádza na Filozofickú fakultu UJEP v Brne; tu pomáha dobudovať fonetické laboratórium. Na novom pôsobisku sa rýchlo aklimatizuje, úspešne pokračuje vo svojej vedecko-pedagogickej práci a súčasne vedie katedru romanistiky a fonetiky. Roku 1957 bol vymenovaný za profesora a o rok nato získal hodnosť doktora vied.

Už počas svojich vysokoškolských štúdií sa prof. K. Ohnesorg zaujíma o experimentálnu fonetiku a začína publikovať menšie štúdie. Jeho vedeckú prácu charakterizujú dve oblasti bádania: experimentálna fonetika a pedofonetika. Výsledkom experimentálneho štúdia je viacero odborných článkov v našich aj zahraničných časopisoch (napr. *Une contribution à l'étude de la nature acoustique des voyelles* v *Archives Néerlandaises de la phonétique expérimentale* 20, 1947; v spolupráci so sinológom O. Švarným vydáva v r. 1955 spis *Études expérimentales des articulations chinoises*, v ktorom charakterizuje artikuláciu čínskych foném. — Druhý okruh jeho práce zahŕňa štúdium detskej reči. Výsledkom tohto bádania okrem mnohých článkov a populárno-vedeckých príručiek sú aj významné monografie *O mluvním vývoji dítěte* (1948), *Druhá fonetická studie o dětské řeči* (1959), ktoré sa stali známe nielen u nás, ale aj v zahraničí. Tým vzbudil prof. K. Ohnesorg väčší záujem o prácu v logopedickej sekcii, kde prednáša takmer každý rok. Aj jeho zásluhou máme dnes u nás vyše tri tisíce odborníkov-logopédov. — I. medzinárodné sympóziu o detskej reči, ktoré bolo pod záštitou UNESCO v Brne (r. 1970), ocenilo záslužnú prácu prof. K. Ohnesorga (hlavný organizátor a predseda) a vyhlásilo brnenské fonetické pracovisko za centrum bádania v pedofonetike.

Popri svojej vedeckej práci nezabúda jubilant ani na pedagogickú činnosť. Pod jeho vedením odchovala brnenská fakulta mnoho odborníkov vo fonetike a logopédii, lebo vedel vzbudiť záujem o oba odbory nielen u poslucháčov, ale aj u nevedného aspiranta. Aj na Slovensku mu vďačíme za solídnu fonetickú prípravu a za vedenie a posudzovanie našich prác.

Rovnako záslužná je práca prof. K. Ohnesorga v brnenskom rozhlase, na Janáčkovej akadémii múzických umení, ako aj školenie brnenských hercov v českej ortoepii.

Takáto bohatá vedecko-pedagogická činnosť prináša prof. K. Ohnesorgovi členstvo vo viacerých vedeckých spoločnostiach a inštitúciách, redakciách časopisov a komisiách pre vedecké hodnosti (na Slovensku je napr. členom vedeckej rady Fonetického kabinetu FF UK, predsedom logopedickej sekcie v Košiciach).

Životné dielo prof. K. Ohnesorga vysoko ocenili nielen u nás, ale aj v zahraničí. Prajeme mu, aby sa aj naďalej mohol venovať v dobrom zdraví svojej vedecko-pedagogickej a organizačnej práci a aby aj naďalej svojim espritom vlieval optimizmus všetkým, čo s ním prichádzajú kedykoľvek do styku.

G. Podolcová

V súčasnej teórii jazykovedy sa prejavuje veľmi živý ruch: objavujú sa nové a nové teórie a metódy, propagujú sa, a každá z nich sa tvári, ako by bola jedinou vedeckou a najsprávnejšou. V tomto teoretickom kvase nemôžu stáť bokom ani marxisticky orientovaní jazykovedci. Ich úlohou je jednak poukazovať na filozofické nedostatky propagovaných teórií, jednak budovať marxistickú teóriu jazyka.

Veľmi dobrým príspevkom k odhaľovaniu idealistického filozofického základu mnohých jazykovedných teórií je zborník Jazykovedného ústavu Akadémie vied ZSSR. Jednotlivé štúdie sú zamerané na základné otázky dnešnej teoretickej jazykovedy, t. j. na úlohu jazyka v poznaní, v spoločnosti, na teóriu znaku i na všeobecné metodologické otázky.

Je prirodzené, že vo všetkých štúdiách recenzovaného zborníka sa venuje zvýšená pozornosť štrukturalizmu, a to ako smeru, ktorým sa vlastne začalo spomínané metodologické a teoretické kvasenie. Základné otázky systému a štruktúry v jazyku rieši A. S. Melničuk v široko dokumentovanej štúdii *Poňatije sistemy i struktury jazyka v svete dialektičeskogo materializma* (38—69). Vychádza z tézy, že systémovo-štruktúrne chápanie jazykových javov je iba osobitným prípadom všeobecného princípu dialektického materializmu, totiž zásady skúmať vzťahy medzi javmi skutočnosti. Systém a štruktúra sú vnútorné vlastnosti jazyka, zakotvené v jeho materiálnej podstate a jeho spoločenských funkciách (56). Nie je teda správne obmedzovať sa iba na výskum formálnej štruktúry, schémy abstraktných vzťahov. Ale nie je správne ani redukovať filozofické základy štrukturalizmu na neopozitivismus. I keď v základnej téze F. de Saussura, že v jazyku niet ničoho okrem rozdielností, sa výrazne prejavuje idealistická koncepcia jazykovej štruktúry a priznáva priorita vzťahov pred materiálnymi zložkami, predsa to nemôže znamenať popieranie štruktúry a štruktúrovanosti vôbec.

Osobitná pozornosť sa v zborníku venuje metodologickým otázkam, najmä riešeniu sporu medzi stúpecami indukčívnej a deduktívnej metódy; štúdie sú často polemicky vyostrené, predovšetkým proti teórii generatívnej gramatiky. V štúdii O. S. Achmanovej *Leninskaja teorija poznaňija i lingvističeskaja abstrakcija* (146—152) vidieť jasné úsilie ukázať, že jazykoveda nemôže patriť inam než do oblasti empirických vied. Opierajúc sa o známy výrok V. I. Lenina *Od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi — taká je dialektická cesta poznania pravdy, poznania objektívnej reality* (Filozofické sešity, Praha 1957, 140), vyžaduje pri skúmaní jazykových javov postupné abstrahovanie a zovšeobecňovanie. Ale pri tomto postupe navrhuje zastať na tzv. émickej úrovni a varuje pred vyššími abstrakciami, ako je napr. hĺbková štruktúra jazykových javov, lebo to už je vraj čisto špekulatívna abstrakcia. Pritom, pravda, uznáva nedostatocnosť taxonomickej metódy opisovania a triedenia skúmaných javov a chce vybudovať metataxonómiu, ktorej základom má byť konfrontovanie totožných alebo podobných pojmov.

Proti deduktívnej metóde sa stavia aj T. P. Filin v úvodnej štúdii tohto zborníka, *O nekotorych filosofskich voprosach jazykoznaňija* (7—24). Tvrdí, že každé vedecké poznanie musí vychádzať z reálne jestvujúcich jazykových faktov (19) a deduktívne, abstraktné schémy nemôžu byť prameňom poznania jazyka. Ak by sa z jazykovedy vylúčil výskum materiálnej stránky, prestala by jazykoveda existovať. Pritom však Filin nedáva odpoveď na otázku, čo je materiálne napr. v celej oblasti významu.

Iní bádatelia sú vo svojich úvahách o metóde obozretnejší. Napr. P. V. Česnokov v príspevku *Sootnošenie čuvstvennogo i racionalnogo (abstraktnogo) poznaňija pri issledovanii jazyka. sootnošenie dedukcii i indukcii* (128—145) vychádza z marxistickej tézy,

že základom ľudského poznania je prvotná skúsenosť, ale zároveň ukazuje, že bez formulovania skúsenostných faktov vyšších stupňov, teda nie viazaných priamo na empirické pozorovanie, nie je možný rozvoj poznania (132). Často uvádzaný výrok V. I. Lenina o živom nazeraní treba interpretovať práve tak, že ide o spojenie skúsenostného poznania s racionálnym (t. j. overeným v praxi!). Ba Česnokov ide, pochopiteľne, ešte ďalej a ukazuje, že možnosť dvoch protikladných postojov ku skúmanému predmetu vyplýva z dialektiky samého skúmaného predmetu. Induktívna a deduktívna metóda sa nevyučuje, ale vzájomne dopĺňa, lebo správne zhodnotenie bezprostredne pozorovaných údajov nie je možné bez spoluúčasti odvodzovacieho poznania. Pre hodnotenie štrukturalizmu Česnokovovi z týchto zásad vyplýva, že síce štrukturalizmus nemôže byť jediným jazykovedným smerom (bola by to relativistická koncepcia jazykovej skutočnosti), ale tvorí teoretickú nadstavbu nad tradičnou jazykovedou.

Z celkovo nepriaznivého postoja niekoľkých autorov recenzovaného zborníka k deduktívnym metódam vyplýva aj dosť odmietavý postoj k aplikácii matematických metód v jazykovede a k metóde modelovania. Pritom sa dá ukázať, že miestami preniká nie celkom správne chápanie matematických metód. Napr. Filin uznáva, že matematickými metódami možno skúmať iba to, čo sa dá v jazyku merať, vyčísliť, teda fakty zistené empiricky. Preto aj označuje matematickú jazykovedu (ako ju predstavujú napr. sovietski bádatelia Gladkij a Meľčuk) za čisto matematickú disciplínu. Skúsenosť však ukazuje, že matematické metódy v jazykovede nemožno obmedzovať iba na matematickú štatistiku, ale že pomocou postupov používaných v matematike sa dajú presnejšie formulovať a definovať aj vzťahy zistené empiricky (teda nielen čísla); aj sovietski a rumunskí bádatelia dosahujú v tomto smere vynikajúce výsledky. No matematické metódy sú vyskúšaným nástrojom aj na poznávanie abstraktnejších javov, i na overovanie hypotéz. Konštruovanie modelov nemožno pokladať len za výraz subjektívneho chápania základných gnozeologických problémov, ktoré vedie k zámene fragmentov skutočnosti za konštruované modely, ako sa usiluje imputovať čitateľom M. M. Guchmanová v štúdiu *O roli modelirovanija i obščich poňatijach v lingvističeskom analize* (153—167, najmä však 155). Máloktoľtorý bádatel totiž pokladá model za konečný objekt svojho výskumu. Iná je otázka, ktorú Guchmanová právom označuje ako základnú, či stačí gramatické pojmy vymedziť iba ako termíny pre opis objektu pri konštruovaní modelu, alebo či takto vymedzovať také pojmy, ktoré odrážajú isté vlastnosti a vzťahy (160). Tu treba súhlasiť s druhým riešením.

Pozoruhodné je hodnotenie generatívnej teórie v štúdiu V. A. Zveginceva *Jazyk i obščestvennyj opyt, k metodologii generativnoj lingvistikii* (281—306). Ukazuje, že teória generatívnej gramatiky má význam aj pre teóriu poznania (aj keď nerieši všetky otázky uspokojivo), pričom jej formálny aparát je z tohto hľadiska druhotnou vecou. Osobitnú pozornosť venuje Zvegincev rozboru takých pojmov, ako je vrozenosť štruktúry, jazyková tvorivosť a dvojica *competence* — *performance* (resp. novšie *use*). Sotva však budeme bez výhrad súhlasiť so Zveginceovou teóriou, že pojem jazykovej kompetencie má vlastne obranársky ráz, lebo má vymedzovať tú časť jazyka, kde možno aplikovať formálny aparát. Sú predsa známe pokusy aplikovať formálny aparát aj na rečovú činnosť.

Je zaujímavé, že ani v jednej štúdiu recenzovaného zborníka sa nepoukazuje na fakt, že generatívna fonológia vôbec nie je fonológia, lebo nepokladá fonému za reálnu jednotku jazyka. Nenaráža na tento problém ani I. R. Zinder v jednej fonologickej štúdiu tohto zborníka, *Materialnaja storona jazyka i fonema* (372—381).

Dôležitý teoretický problém, otázku jazykového znaku, osvetľuje vo svojej štúdiu *Znakovost jazyka i marksitsko-leninskaja teorija poznaniija* (208—231) V. M. Solncev. Vychádza zo základnej tézy, že znak je kúsok matérie, ktorý označuje niečo mimo seba

a pritom nie je spätý s označovaným (predmetom) prirodzeným alebo kauzálnym vzťahom. Preto každý znak má znakovú funkciu (poukazuje na niečo) a vlastnosť konvencie. Z takéhoto vymedzenia však nevyhnutne vyplýva, že pri skúmaní jazyka pokladá za znak iba materiálny obal slova alebo morfémy, ale nie samotnú fonému. Slovo ako celok (spolu s významovou stránkou) pokladá teda Solncev nie za znak, hoci opačná mienka sa traduje od F. de Saussura až po Abramiana. Význam slova chápe Solncev ako označované, ktoré spoločnosť pripisuje danému znaku. Takto význam, súc sám označovaným, sprostredkuje vzťah znaku (ako kúska matérie) k označeným predmetom, resp. triede predmetov. Prirodzene, pri takomto riešení vzniká istá ťažkosť: význam slova sa stáva kategóriou odrazu a prestáva byť kategóriou jazykovou. Ak potom Solncev sám ukazuje, že znak a „ideálna“ časť označovaného sú v protiklade k „vecnej“ časti označovaného, vnáša do zorného poľa jazykovedy aj čosi neznakové. Skutočnosti by azda lepšie vyhovovalo, keby sa jazyk pokladal za osobitný sémiotický systém, v ktorom znak nie je iba kuskom matérie, ale takým prvkom, ktorého neoddeliteľnou časťou je aj význam.

Rozličné mienky, ktoré sa prejavujú v spomínaných štúdiách, ale aj v ďalších, ktoré tu osobitne nespomíname a v ktorých sa rozoberajú otázky národnostnej leninskej politiky, teoretické problémy slova, protirečenia v jazyku atd., ukazujú, že v sovietskej jazykovede sa venuje zvýšená pozornosť teoretickým otázkam a že sa ich usilujú všestranne osvetliť z marxisticko-leninských pozícií. Ak zatiaľ nevidieť jednotné riešenie všetkých otázok, treba vidieť príčinu predovšetkým v zložitosti samého predmetu bádania, v zložitosti jazyka.

J. Horecký

J. RUŽIČKA, *SLOVENČINA. SPISOVNÁ SLOVENČINA V ČESKOSLOVENSKU*, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1970, 250 strán, ruské a nemecké resumé.

Knižka Jozefa Ružičku *Slovenčina* vznikla rozšírením a prehĺbeným rozpracovaním autorovho základného referátu, ktorý predniesol v decembri 1968 na konferencii o vývine spisovnej slovenčiny od vzniku Československej republiky po súčasnosť. Autor vo svojej práci vedome nadväzuje na výsledky konferencie o kultúre spisovnej slovenčiny z decembra 1966, na ktorej predniesol referát o problémoch jazykovej kultúry a sformuloval *Tézy o slovenčine*. Táto genéza mala rozhodujúci vplyv na celkovú koncepciu a na základné tézy Ružičkovej knižky *Slovenčina*. Odráža sa v nej atmosféra kultúrno-politického a celkového politického života na Slovensku v tých rokoch, ako sa prejavila aj vo vývine slovenskej jazykovedy, konkrétne v orientácii slovakistiky. Boli to roky vypätého národného sebauvedomovania Slovákov, vyvolaného najmä nedoriešením štátoprávných vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi a vedúceho k otupeniu triedneho aspektu v posudzovaní politických a kultúrno-politických problémov, k opúšťaniu marxisticko-leninských pozícií v chápaní vývinu a vzťahov socialistických národov.

Odras spomenutej spoločenskej situácie možno zistiť aj v Ružičkovej knižke *Slovenčina*. Je to práca vo vysokom stupni spoločensky zaangažovaná. Podáva svedectvo o tom, ako jej autor intenzívne prežíval spoločenské dianie u nás v minulých rokoch a zaujímal k nemu stanovisko vedúceho vedeckého pracovníka, spoluzodpovedného za istý úsek kultúrnej politiky v našom štáte. V tom je sila i zraniteľnosť Ružičkovej práce.

Autor si vytýčil za cieľ opísať osudy a vývin spisovnej slovenčiny za posledných päťdesiat rokov, od r. 1918 do r. 1968. Uvedomuje si, že ide o úlohu v istom zmysle prekopy-

nícku, spojenú s rizikom skreslenia a jednostrannosti, keďže toto najnovšie obdobie vývinu spisovnej slovenčiny nie je dosiaľ vedecky dostatočne preskúmané a všestranne osvetlené. Preto sa autor často musel uspokojiť skratkou aj tam, kde by sa žiadalo hlbšie analyzovať problémy. Vo zvýšenej miere to platí o súčasnom období päťdesiatych a šesťdesiatych rokov. Ale aj pri tomto skratkovom podaní sa autorovi podarilo formulovať mnoho nových a výstižných konštatácií o osudoch spisovnej slovenčiny a významne prispieť k hlbšiemu vedeckému poznaniu vývinu nášho národného jazyka za posledných päťdesiat rokov.

J. Ružička rozvrhol svoju knižku do piatich kapitol. Prvá kapitola s názvom *Spoločenské podmienky pre rozvoj spisovnej slovenčiny* (str. 13–29), nasledujúca po krátkom *Úvode*, obsahuje teoretické východiská práce. Autor v nej uvažuje o vývine štátoprávneho postavenia Slovákov v Československu, o základných medzníkoch vo vývine spisovnej slovenčiny, o usmerňovaní jazykovej praxe, o úlohe nositeľov spisovnej slovenčiny a napokon o spoločenských predpokladoch pre rozvoj odborného štýlu. Všetky tieto úvahy sa premietajú do celkovej autorovej koncepcie. Mnohé formulácie, ktoré sa opierajú o predchádzajúce vedecké diskusie i o vlastný autorov výskum, sú vedecky podložené, vecne výstižné a stanú sa trvalým východiskom ďalšieho výskumu.

Ružičkova knižka *Slovenčina* obsahuje však aj diskutabilné a sporné teoretické tézy. Takou sa nám vidí napríklad autorova periodizácia vývinu súčasnej spisovnej slovenčiny. Vychádzajúc zo správnej, dejinami overenej konštatácie „istej paralelnosti v periodizácii politických dejín národa a v periodizácii vývinu spisovného jazyka“ (str. 17), autor rozlišuje v najnovších päťdesiatročných dejinách spisovnej slovenčiny dve etapy: dvadsiate a tridsiate roky (tzv. medzivojnovú etapu) a štyridsiate, päťdesiate a šesťdesiate roky (súčasnú etapu). Spoločenské predpoklady pre začiatok nového obdobia vidí v „komplexe udalostí okolo r. 1940..., ktoré súvisia s uznaním osobitosti slovenského národa v etnickom, kultúrnom i politickom zmysle“ (str. 19). Toto stanovisko nie je však v súlade s teoretickým východiskom samého autora, ktorý správne zdôrazňuje, že za uzlové body vo vývine jazyka možno uznať iba také významné historické udalosti v živote danej spoločnosti, ktoré utvárajú predpoklady pre viditeľné zmeny vo vývine jazyka. Autor v tomto prípade preceňuje význam takých z hľadiska vývinu jazyka vonkajších udalostí, ako bolo vyhlásenie autonómie Slovenska buržoáznymi politickými stranami v októbri 1938 (píše o tom v pozn. 5, str. 189) a neskôr vyhlásenie tzv. slovenského štátu. Tieto politické udalosti nemali však na vývin novodobej spisovnej slovenčiny nijaký pozitívny vplyv, pretože sa nezmenila triedna štruktúra spoločnosti, ani triedne zloženie nositeľov spisovného jazyka a v podstate ani jeho spoločenské funkcie. Isté zmeny, najmä v hláskovej a grafickej podobe niektorých typov slov a tvarov a v hodnotení istého počtu výrazových prostriedkov, priniesla kodifikácia spisovnej slovenčiny z r. 1940. Ale táto kodifikácia v podstate iba sankcionovala tzv. martinský úzus, ktorý už v tridsiatych rokoch presadzovala Slovenská reč a iné matičné časopisy a vydania. A ak uvažujeme o vývine slovenského národa „v československom štátnom a civilizačnom kontexte“ (str. 19), bolo násilné roztrhnutie ČSR v r. 1939 retardačným momentom, pretože porušilo prirodzené súvislosti, v ktorých sa slovenský národ vyvíjal. Vo vývine spisovnej slovenčiny sa tento retardačný moment prejavil najmä v spomalení štýlovej diferenciácie výrazových prostriedkov pod vplyvom folklorizačných tendencií puristov.

Periodizáciu vývinu novodobej spisovnej slovenčiny treba oprieť o marxistické chápanie vývinu jazyka vo vzťahu k vývinu spoločnosti. Z tohto hľadiska pokladáme víťazstvo robotníckej triedy v r. 1948 za významný spoločenský medzník, utvárajúci mimoriadne priaznivé podmienky pre nebývalý rozvoj spisovnej slovenčiny vo všetkých jazykových rovinách. Presvedčivé dôkazy o oprávnenosti tohto stanoviska poskytuje ne-

priamo aj Ružičkova práca, najmä jej tretia kapitola (*Súčasnité obdobie*), hoci jej autor takýto názor polemicky popiera. Podloženie faktami vyžaduje tvrdenie, že „päťdesiate roky priniesli pre rozvoj spisovnej slovenčiny pomernú stagnáciu a až šesťdesiate roky umožnili badateľný obrat k lepšiemu“ (str. 21). Sám autor oslabuje jeho platnosť, keď hovorí, že „naznačené vlny [t. j. striedanie rozvoja s relatívnou stagnáciou — Š. P.] sa markantnejšie prejavili v jazykovej praxi (v úrovni jednotlivých konkrétnych textov), prípadne aj v teórii jazykovej kultúry, menej výrazne v rozvoji prostriedkov a celého systému spisovného jazyka“ (str. 21).

Problematické je zaradiť národnoreprezentatívnu funkciu medzi základné funkcie spisovného jazyka a klásť ju dokonca pred komunikatívnu funkciu (str. 23). V istom rozpore s tým je tvrdenie, že „vzťah používateľov spisovnej reči k slovenčine je na rozdiel od predchádzajúcej etapy nasrzk vený a praktický: hodnoty spisovnej reči sa merajú mierou funkčnej adekvátnosti“ (str. 26). Je známe, že nemáme rovnaký vzťah k spisovnému jazyku. Aj dnes u mnohých ľudí prevláda citový vzťah, ktorý nie je vyvážený ani snahou o dobré ovládanie spisovného jazyka.

Sústredili sme pozornosť na niektoré diskutabilné teoretické tézy z prvej kapitoly knižky J. Ružičku o slovenčine. Opakujeme, že prevažná väčšina autorových teoretických formulácií je výstižná a bude mať trvalú platnosť.

V druhej kapitole (*Vývin spisovnej slovenčiny medzi vojnami*, str. 31—97) sa osvetľujú hybné sily a rozhodujúce spoločenské faktory, ktoré pôsobili na vývin novodobej spisovnej slovenčiny v staršej etape, v dvadsiatych a tridsiatych rokoch. Vývinovým východiskom bol martinský úzus, zachytený v kodifikáciách S. Czambela a J. Škultétyho. Po celkovej charakteristike dvadsiatych rokov s dvoma výraznými postavami, Štefanom Krčmérym a Jozefom Škultéty, autor podáva podrobnejší obraz jazyka a štýlu beletrie a potom odborného štýlu v dvadsiatych rokoch so starostlivo vybratými ukázkami.

Dôležitým faktorom v tomto období bol vzťah slovenčiny a češtiny, ovplyvnený dvoma protichodnými politickými koncepciami, ktoré sa uplatňovali v národnostnej politike buržoáznej ČSR (autor hovorí o „československých unifikáčnych“ a „slovenských diferenciacných“ tendenciách, str. 20 a 101 — p. kapitoly *Česko-slovenská otázka a Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931*). Výstižne sa charakterizuje teória spisovného jazyka, uplatňovaná v časopise Slovenská reč, celková úloha tohto časopisu v tridsiatych rokoch ako i príčiny, úloha a výstrelky slovenského jazykového purizmu (p. kapitoly *Spoločenský záujem o spisovnú slovenčinu v tridsiatych rokoch. Ustáľovanie slovného zásoby a Folklorizácia spisovnej slovenčiny a beletria tridsiatych rokov*). Za prínos treba pokladať rozlíšenie puristických výstrelkov od cielavedomého úsilia časopisu Slovenská reč o zvýšenie jazykovej kultúry, pričom autor má kritické výhrady aj k niektorým teoretickým východiskám tohto úsilia, najmä k tendencii o folklorizáciu spisovného jazyka.

Veľa nových zistení, opretých opäť o konkrétne texty, prinášajú kapitoly o vývine terminológie a odborného štýlu v tridsiatych rokoch (podľa autora ho charakterizuje celkovo neistota v terminológii, puristické požiadavky v lexikálnej sfére a archaizujúce tendencie v syntaxi, str. 71). Zaujímavá a veľmi konkrétna je kapitola o jazykovom úze v tridsiatych rokoch, ktorý bol dosť nejednotný (str. 77—85).

Pohľad na súčasné obdobie spisovnej slovenčiny, ktoré je predmetom úvah tretej kapitoly (str. 99—162), je — ako sme sa už zmienili — skreslený tým, že sa začiatok tohto obdobia kladie na koniec tridsiatych, resp. na začiatok štyridsiatych rokov. Autor vidí východisko tejto etapy v odstránení výstrelkov predchádzajúcej etapy, no najmä v priaznivejších spoločenských podmienkach „rozvoja v suverénnej národnej pospolitosti“ (str. 101). Za dôležitú okolnosť pokladá, „že sa už počas druhej svetovej vojny stlmili spoločenské podmienky československých unifikáčnych i slovenských diferen-

ciačných tendencií“ (ib.). Odhladiadnuc od skutočnosti, že suverenita slovenského národa za „slovenského štátu“ bola formálna a iluzórna (bol „pod ochranou“ veľkonemeckej ríše), sotva možno hovoriť o priaznivých spoločenských podmienkach rozvoja spisovnej slovenčiny v prvej polovici štyridsiatych rokov. Spoločenské podmienky sa radikálne zmenili až po vojne v priebehu rokov 1945—1948. Až po tomto spoločenskom zlome nastal skutočne búrlivý rozvoj spisovnej slovenčiny, manifestujúci sa nielen mnohonásobným rastom aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny z nových spoločenských tried a sociálnych skupín, ale aj vnútorným rozvojom spisovného jazyka, najmä jeho slovnej zásoby a osobitne národnej terminológie všetkých vedných a technických odborov, rozvojom súčasného odborného, publicistického a do veľkej miery aj hovorového štýlu. S tým súvisí štýlová diferenciacia výrazových prostriedkov, ktorá je charakteristickou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny. Nie sú zanedbateľné ani niektoré nové spájacie prostriedky v stavbe vety a súvetia, súvisiace s rozvojom logického myslenia. Inou výraznou črtou súčasnej spisovnej slovenčiny je pevnejšia stabilizácia zvukovej a morfolologickej stavby. O všetkých spomenutých vývinových tendenciách súčasnej spisovnej slovenčiny sa píše v III. kapitole recenzovanej knižky veľmi názorne, so znalosťou problémov i konkrétnych jazykových faktov.

Osobitne treba oceniť zhustené monografické črty *Próza štyridsiatych rokov* (122—129), *Hovorová reč a slangy* (129—133), *Funkčné využívanie nárečia* (133—136), *Súčasný odborný štýl* (140—144) a *Z vývinu publicistického štýlu* (144—155), dokumentované primeranými ukázkami. V kapitolke o vývine publicistického štýlu autor však neprimerane hodnotí niektoré výrazy terminologickej povahy, ako *obdobie budovania socializmu, robotnícka trieda a jej predvoj, ideologická a politická jednota strany, boj za mier* a i., ako „prostriedky funkcionárskeho slangu (žargónu)“ (str. 140—141). Kapitolka *Jazyková kultúra* (155—160) obsahuje okrem viacerých správnych postrehov aj niektoré preexponované a nie celkom objektívne tvrdenia, ako je napríklad vonkoncom záporná *charakteristika práce v oblasti jazykovej kultúry v päťdesiatych rokoch* a na druhej strane *hodnotenie Téz o slovenčine* ako „osobitnej teórie jazykovej kultúry a vôbec spisovného jazyka slovenského, teórie, v ktorej sa prihliada na všetky podmienky nášho národného života“ (str. 157 a 159). V tejto recenzii niet miesta na diskusiu o uvedených autorových hodnoteniach. Preto iba pripomenieme niektoré veci. Pojem „priemerného úzu“, prevzatý z teórie Pražskej školy, nie je hodnotiaci, ako ho interpretuje Ružička. Požiadavka „nehateného rozvoja“ (nie „vývinu“) spisovnej slovenčiny sa nastoľovala až v polovici šesťdesiatych rokov, nie v päťdesiatych rokoch. Kritika purizmu nie je totožná s kritikou „cielavedomej starostlivosti o spisovnú reč ako prejavu buržoázneho nacionalizmu“, ako to podáva autor knižky *Slovenčina*.

Štvrtá kapitola *Výhľady do budúcnosti* je veľmi stručná a príliš všeobecná.

Tézy o slovenčine, ktoré tvoria prílohu knižky ako jej piata kapitola, zohrali nesporne pozitívnu úlohu v oživení záujmu našej verejnosti o spisovný jazyk i v orientácii slovenských jazykovedcov na problémy jazykovej kultúry. Obsahujú isté teoretické východiská pre vypracovanie ucelenej teórie spisovného jazyka. Takúto ucelenú teóriu spisovného jazyka z hľadiska potrieb rozvinutej socialistickej spoločnosti slovenskí jazykovedci dosiaľ nevypracovali. To je jedna z našich úloh v najbližšom období. Niektoré formulácie a teoretické východiská *Téz o slovenčine* bude treba prediskutovať (širšia diskusia o *Tézach* sa dosiaľ neuskutočnila). Za jeden z diskutabilných bodov pokladáme preценenie tzv. národnoreprezentatívnej funkcie spisovného jazyka. Nie celkom jasný je pojem „explicitného spisovného úzu“.

Napriek viacerým výhradám, ktoré sme vyslovili v tejto recenzii, pokladáme knižku Jozefa Ružičku *Slovenčina* za hodnotné a spoločensky aktuálne vedecké dielo a sme zaň

autorovi povdační. Zapíňa citelnú medzeru v odbornej literatúre o najnovšom období dejín spisovnej slovenčiny a nájde si trvalé miesto medzi slovakistickými i širšie slavistickými jazykovými príručkami.

Š. Peciar

J. DVONČOVÁ – G. JENČA – Á. KRÁL, *ATLAS SLOVENSKÝCH HLÁSOK*, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1969, 105 strán textu, 116 strán obrazových príloh.

Roku 1929 vyšlo dielo B. Hálu *Základy spisovné výslovnosti slovenské*, ktoré podávalo prvý opis artikulácie slovenských samohlások a spoluhlások založený na experimentálnom výskume. *Atlas slovenských hlások* je po vyše 40 rokoch prvé dielo, ktoré prináša nový a novými metódami experimentálneho výskumu získaný obraz o výslovnosti slovenských hlások. *Atlas slovenských hlások*, (ďalej *Atlas*) sa publikuje ako materiálová práca, ktorá podáva základný obraz o artikulácii slovenských hlások a ktorá bude východiskom ďalšieho štúdia.

Základný materiál sa získaval röntgenograficky, palatograficky, lingvograficky a labiograficky.

Pri röntgenografii sa robili najprv stacionárne záznamy. Ale zásada, že artikulácia sa má zaznamenávať v súvislej reči, viedla k aplikácii kinoröntgenového záznamu. Vrcholová fáza artikulácie príslušnej hlásky sa zisťovala konfrontáciou obidvoch záznamov. Pri tomto postupe je nebezpečenstvo v tom, že nemusí byť vždy isté, či na stacionárnom zázname je zachytené postavenie artikulačných orgánov naozaj vo vrcholovej fáze. Sotva možno totiž vylúčiť pochybnosť o tom, že moment expozície zodpovedá naozaj momentu vrcholovej artikulácie. Táto neistota, resp. pochybnosť sa dá odstrániť porovnaním kinoröntgenografického záznamu s oscilografickým a sonografickým záznamom. Ideálne by totiž bolo, keby pri tej istej artikulačnej realizácii istého celku sa robili súčasne všetky príslušné záznamy. Nezdá sa však, že by nedostatok tejto možnosti mohlo uviesť do pochybnosti určenie vrcholovej fázy artikulácie, ak uvážime, že táto fáza je do istej miery u rozmanitých osôb vždy nejako posunutá.

Palatografia a lingvografia podáva doplňujúce údaje o mieste dotyku jazyka s podnebí, o šírke a priebehu dotyku a o šírke úžiny medzi bočnými dotykmi. Použila sa metóda priamej palatografie farbivou metódou. Text pri vyslovovaní sa nahrával na magnetofónový pás.

Labiograficky získaný obraz o činnosti perí pri artikulácii je paralelou k röntgenovým záznamom a filmovým záberom, na ktorých vidno pohyb perí z boku i spredu.

Pri zisťovaní činnosti artikulačných orgánov sa postupovalo veľmi opatrne a dbalo sa na všetko, čo pri realizácii jednotlivých hlások prichádza do úvahy. Opis artikulácie hlások sa stavia do popredia ako hlavná úloha. Jednako v kapitole pomenovanej *Doplňujúce akustické záznamy* sa venuje pozornosť aj akustickej analýze slovenských hlások. To je nówum, ktoré v tejto publikácii treba veľmi privítať preto, že obraz o akustickej povahe slovenských hlások a ich akustický opis je pričlenený k artikulačnému obrazu a opisu a podáva sa paralelne s ním. Taktó spĺňajú autori snahu naznačiť „príčinné spojenie artikulácie a akustiky hlások a potrebu jednoty a komplexnosti ich artikulačnej a akustickej interpretácie.“ Majú na mysli obidva pospolu existujúce stupne rečového úkonu: artikuláciu zvukov na jednej strane a aperepciu zvukov cez ich artikulačnú analýzu na druhej strane.]

Akustický charakter slovenských hlások sa zisťoval pomocou oscilografického a spektrografického záznamu. Dobré je, že sa podáva stručná informácia o obidvoch metódach.

Nemožno však pokladať túto informáciu za dostatočné uvedenie do komplikovanej metodiky akustického výskumu reči.

Snaha vyhnúť sa abstraktnej, tzv. priemernej a pozitívne na konkrétnej osobe nezávislej výslovnosti viedla k tomu, že celá obrazová dokumentácia sa podáva na materiáli získanom od jednej osoby. Tak sa zachováva jednotný ráz materiálu podmienený tým istým spôsobením a zložením aktívnych i pasívnych artikulačných ústrojov. Na konci obrazovej časti (tab. 55—62) sa uvádzajú záznamy od iných osôb. V textovej časti sa uvádza materiál od piatich osôb.

Röntgenografická dokumentácia je založená na realizácii danej hlásky jednej osoby. Dokumentácia palatografická, lingvografická, labiografická, oscilografická a spektrografická sa zakladá na inej realizácii danej hlásky tej istej osoby, pretože nebolo možné pri tej istej realizácii zachytiť všetky záznamy naraz. Uvádza sa, že rozdielnosť týchto dvoch realizácií je malá.

Pri opise artikulácie jednotlivých hlások sa berie do úvahy aj iný materiál, ktorý sa v Ústave fonetiky a matematickej lingvistiky FF UK zhromaždil a ktorý zodpovedá všetkým požiadavkám.

Poslanie *Atlasu* nie je čisto teoretické. Má slúžiť aj praxi, a to preto, že dlhý čas nebolo vhodnej príručky, ktorá by bola v stave konštruktívne a naozaj účinne zapôsobiť na rozvoj spisovnej výslovnosti. Tým sa odvodňuje používanie staršej zaužívanej terminológie. Myslím, že postup v *Atlase* je dostatočne odôvodnený a že nemožno v ňom vidieť nejasnosti v bádateľskej metodike. Je fakt, že realizácia dorozumievacieho aktu sa začína artikulačným procesom. Od neho závisí akustická charakteristika zvukového prúdu, ktorý sa apercipuje v opačnom poradí.

Z hľadiska praktickej potreby, jazykovej výchovy a ortoepie jediným adekvátnym východiskom je opis artikulácie aj s príslušnou terminológiou, ktorá sa viaže na činnosť artikulačných orgánov. Je otázka, či poznatky získané spektrálnou analýzou reči bude možno volakedy aplikovať v jazykovej výchove, pri pestovaní spisovnej výslovnosti, pri štylistickom vrstvení výslovnosti alebo pri náprave rečových chýb. Používanie fonetickej terminológie z tohto hľadiska je v *Atlase* na svojom mieste.

Predmetom *Atlasu* je opis slovenskej spisovnej výslovnosti, opis tvorenia rečových zvukov, ich artikulácie. Jeho ťažisko je v pôvodnom materiáli a jeho interpretácii. Prirodzene, že sa vychádza zo súčasného stavu názorov na rečový signál ako plynulý zvukový celok a na jeho členenie na menšie jednotky. Základná zvuková jednotka je fonéma. Analýzou vzájomného vzťahu fonémy a hlásky sa zaklučuje definícia hlásky ako základnej, ďalej nedeliteľnej a vzájomne dostatočne diferencovanej artikulačno-akustickej jednotky daného jazyka atď.

V odseku o problematike hlásky sa rozoberá otázka fonetických kombinatórných variantov, ktoré za istých okolností vznikajú ako dôsledok modifikácie artikulačných orgánov. Zaujíma sa — právom — negatívne stanovisko k absolutizovaniu fonetického prístupu pri hodnotení hlásky, ktoré by viedlo k rozpadu hlásky ako artikulačnej a akustickej jednotky a ako základnej jednotky komunikačného signálu. Po bystrej úvahe o tom, čo je hláska a čo je variant, dochádza sa k rozdeleniu hlások na komunikatívne a nekomunikatívne, t. j. tie, ktoré sa nevedomujú ako odlišné. Obidvoje môžu byť kombinačné alebo voľné. Varianty hlások sú perцепně nesignifikantné, nemajú komunikatívnu funkciu. Komunikatívne variácie sú nespisovné (neortoepické) a spisovné (ortoepické), ktoré sa pokladajú za varianty hlások. Za hlásky v tomto slova zmysle sa pokladajú: dasnové záverové nosové *n*, dasnové úžinové *n*, mäkkopodobné záverové nosové *n*, znelé hrtanové *h*, neznelé velárne trené *x*, znelé velárne trené *ɣ*.

Predmetom fonetického skúmania môže byť len jedinečná realizácia hlásky „v konkrét-

nom individuálnom stvárnení“. Jednako však cieľom je zistiť nadindividuálny, spoločensky všeobecný fonetický charakter hlásky. Rečová komunikácia má spoločenský charakter, i keď existujú invarianty. Existuje teda spoločensky platná norma, z ktorej sa vylučujú neortoepické variácie.

Skúmala sa artikulácia hlások v spojení s hláskami, ktoré sú od seba artikulácie hodne odlišné, aby sa vylúčila anticípácia alebo perseverácia skúmanej hlásky, čiže hlásky v neutrálnom postavení.

Zo všetkého toho vidno, že pri výskume sa postupovalo obozretne, starostlivo a s hlbokou znalosťou materiálu, jeho vnútorných závislostí a s dobrou teoretickou rozvahou.

Fonetická klasifikácia slovenských hlások je dobrá. Hlavnú časť knihy tvorí vlastne obrazová časť, obsahujúca 54 tabuliek a príslušný text k jednotlivým tabuľkám zhrnutý pod spoločný názov *Opis slovenských hlások* (str. 60–100).

Na pravej strane každej tabuľky je na okraji kinoröntgenová snímka siedmich záberov s vyznačením vrcholovej fázy artikulácie, vľavo je zväčšenina vrcholovej fázy a pod ňou jej schematický prepis. Na ľavej strane tabuľky je kinematografická snímka perí v siedmich záberoch spredu i z boku s vyznačením vrcholovej artikulácie fázy. Vpravo je zväčšenina postavenia perí vo vrcholovej fáze spredu i z boku, pod tým vpravo je obrázok palatogramu a lingvogramu. Vľavo je spektrografický záznam a pod tým oscilogram. Obrázky sú reprodukované na kriedovom papieri, sú primerane zreteľné. Dobré sa dajú na nich sledovať príslušné foneticky dôležité momenty. Ich inštruktívna hodnota je veľká.

Spravený text k tabuľkám je starostlivo vypracovaný a má (s primeranými obmenami) jednotnú štruktúru pri všetkých hláskach: vymedzenie artikulačného miesta, účasť jazyka, čelustový uhol, pery, účasť pasívnych rečových ústrojov (zuby, podnebie, dutiny, čapík), hlasivky, poukaz na oscilogram a jeho vyhodnotenie a napokon spektrogram, jeho porovnanie s oscilogramom a uvedenie formantov s číselným údajom v Hz.

O tejto časti práce nemožno sa vyjadriť kriticky. Predpokladom pre kritický postoj by mohlo byť iba podobne experimentálnou metódou nadobudnutý materiál. Jednako možno konštatovať, že aj táto materiálová časť je spracovaná s náležitou precíznosťou a s dodržiavaním v teoretickej časti vytyčených zásad. Možno však spomenúť niekoľko jednotlivostí.

Pri dvojhláskach (str. 68–69) sa zaujíma zdržanlivé stanovisko, pokiaľ ide o ich charakteristiku z fonetického hľadiska. Predbežne sa o nich z funkčného hľadiska hovorí ako o dvojhláskach. Konštatuje sa, že nie sú to spojenia dvoch samohlások, teda dvoch sonórne (a slabične) rovnocenných elementov, pretože vrchol slabičnosti je iba jeden. Treba ich pokladať za osobitné a samostatné artikulácie jednotky, nie ako spojenia dvoch hlások v jednej slabike. Poukazujú na to experimentálne získané záznamy. To je dôležité zistenie.

Obojperná spoluhláska *m* sa pred pernozubnou vyslovuje ako labiodentálna nosovka *m* pred pernozubnými spoluhláskami *v*, *f* (str. 77). Modifikáciu spoluhlások *m*, *n* pred záverovými obojpernými, zubodasnými a mäkkopodnebnými spoluhláskami a pred úžinovými pernozubnými, zubodasnými, palatálnymi a mätko podnebnými spoluhláskami som veľmi starostlivo sledoval v južných stredoslovenských a západoslovenských nárečiach na súvislom území i na Dolnej zemi. Vypozoroval som toto: $m, n, \tilde{n} + p, b > m + p, b; m, n, \tilde{n} + t, d, c, dz > n + t, d, c, dz; m, n, \tilde{n} + t, d, \check{s}, \check{z}, \check{c}, d\check{z} > \tilde{n} + t, d; m, n, \tilde{n} + k, g > \tilde{n}, k, g; m, n, \tilde{n} + v, f, s, z, j, ch, h > N$, t. j. úžinové nosové *n* bez záverového prehradenia ústneho rezonátora. Akokoľvek pozerám na oscilogram a spektrogram na tab. 27, vždy sa mi pozdáva, že vrcholová artikulácia fáza pernozubného *m* (*amfit*-) má veľmi podobný záznam ako vrcholová artikulácia fáza predodasnej úžinovej zvúčnej nosovej spoluhlásky zobrazený na tab. 35. Moja pochybnosť o „záverovosti“

tohto *m* sa stupňuje ešte tým, že na tab. 25 pri *f* sa vyznačuje zreteľná pernozubná úžina a na tab. 26 pri *v* ešte zreteľnejšia pernozubná úžina. Bude treba znovu prešetriť, akým spôsobom môžu pernozubné úžinové spoluhlásky modifikovať predchádzajúcu nazálu (*m*) na záverovú nosovú spoluhlásku (*m*). Chyba nie je v interpretácii obrazového záznamu, ale bude podľa všetkého v obraze samom alebo azda v myšľom vyznačení postavenia perí v momente vrcholovej artikulačnej fázy.

Nie som presvedčený celkom o tom, že artikulačné úsilie pri *t*, *d* smeruje k prednému dasnu. Mne sa tak vidí, že artikulačný tlak je na rozhraní dasna a horných zubov, pretože pri *t*, *d* sa jazyk tisne medzi zubmi von; dotyk na dasne je potom asi mimovoľný. Takéto postavenie jazyka má podľa môjho pozorovania aj *n*.

Do radu spoluhlások *t*, *d*, *n* patrí aj *l*. Na tab. 38 je apikálny záver pri *l* omnoho vyššie ako na tab. 47 pri *l*. Pochybujem, že by toto *l* so záverom vysoko na dasne i napriek zníženiu strednej časti jazyka bolo ozaj reprezentatívne.

Atlas slovenských hlások je v každom prípade dielo veľkej hodnoty. Na jeho vypracovanie sa vynaložilo veľa umu, snahy a sebazaprenia autorov i značný náklad na zariadenie a vecné potreby. Treba povedať, že všetky investície sa dobre rentovali. Je to dielo východiskové, po dlhom čase pevný odrazový podklad pre ďalší výskum i pre kodifikáciu spisovnej výslovnosti.

V krátkom čase vyšli za sebou dve diela venované výskumu zvukovej stavby slovenského jazyka. V r. 1968 vyšlo dielo A. V. Isačenka *Spektografická analýza slovenských hlások*. V tom čase bol už hotový rukopis *Atlasu slovenských hlások*. Jeho vydanie sa síce oneskorilo, ale neprišlo neskoro. *Atlas slovenských hlások* je spracovaný v inom smere ako Isačenkovo dielo. Nenastala tu teda konkurencia, ale užitočné vzájomné doplnenie.

J. Štolc

L. N. SMIRNOV, *GLAGOLNOJE VIDOOBRAZOVANIE V SOVREMENNOM SLOVACKOM LITERATURNOM JAZYKE*, Moskva 1970, 216 strán.

Otázky slovanského slovesného vidu tvoria zaujímavé pole výskumu pre svoju zložitú a mnohotvárnosť. Problematike slovesného vidu venujú veľkú pozornosť staršie aj novšie súborné gramatické práce, monografie a štúdiá. Aspektológovia sa znovu a znovu vracajú k mnohým, ešte stále nerozriešeným oblastiam problematiky vidu.

Rad monografií o vide rozširuje nová práca L. N. Smirnova o tvorení slovesného vidu v súčasnej spisovnej slovenčine. Práca obsahuje okrem úvodu tri hlavné kapitoly, z ktorých prvá je venovaná typom vidových korelácií bezpredponových sloves, druhá dvojvidovým bezpredponovým slovesám a tretia jednovidovým (nepárym) bezpredponovým slovesám.

V úvode autor nadväzuje na staršie práce a osobitne uvádza prehľad prác slovenských autorov, venovaných kategórii slovesného vidu. Z tohto prehľadu vidno, že slovenská jazykoveda venovala a venuje otázkam slovesného vidu náležitú pozornosť, je teda z čoho vychádzať a na čo nadväzovať.

L. N. Smirnov skúma v monografii len bezpredponové slovesá. Takýto výber odôvodňuje skutočnosťou, že táto oblasť vidového systému slovenčiny je najmenej preskúmaná, ako aj tým, že z hľadiska celkovej koncepcie vidu, predkladanej v jeho práci, má uvedená oblasť zásadný význam. V súvisi s tým si kladie autor za úlohu preskúmať a opísať slovenské bezpredponové slovesá podľa ich patričnosti k určitému vidu a vidovej súvzťažnosti a poukázať na vplyv rozličných morfológických a sémantických faktorov, pôsobiacich na vidovú charakteristiku slovesa.

Autor vychádza z teoretických úvah nadväzujúcich na rozličné chápania kategórie vidu a rozličné ponímania vidového protikladu. Väčšina aspektológov priznáva kategórii vidu gramatický charakter (V. V. Vinogradov, I. P. Mučnik, J. S. Maslov, A. V. Bondarko, A. N. Tichonov, A. Dostál, A. V. Isačenko, F. Kopečný, J. Poldauf, A. Boguslawski), iní však pokladajú vid za lexikálno-gramatickú kategóriu (L. A. Bykova, J. Horecký, autori *Morfologie slovenského jazyka*). L. Smirnov sa prikláňa k druhému z uvedených náhľadov a charakterizuje kategóriu slovesného vidu v slovenčine ako špecifickú lexikálno-gramatickú kategóriu „prechodného“ rázu. Prechodný ráz danej kategórie sa podľa neho prejavuje predovšetkým v pláne formálnom, a to tým, že vid nemožno vyjadriť jednotným univerzálnym morfológickým prostriedkom.

Podstata kategórie vidu v sémantickom pláne spočíva v protiklade gramatických významov dokonavosti a nedokonavosti. Na vyjadrenie sémantického príznaku, ktorý tvorí podstatu binárneho vidového protikladu, autor používa už ustálené termíny „celosťnosť“ alebo „komplexnosť“ deja. Členy binárnej vidovej opozície v sémantickom vzťahu chápe ako nerovnoprávne: sloveso dokonavého vidu signalizuje prítomnosť príznaku celosťnosti, a sloveso nedokonavého vidu jeho neprítomnosť.

Rozličné typy vidových opozícií zaujímajú rozličné miesto v oblasti, tiahnucej sa od tvorenia tvarov po tvorenie slov. Typy *zapsat* — *zapisovat*, *okrútit* — *okručat*, v ruštine *obgoret* — *obgorat*, *pogibnut* — *pogibat* predstavujú časť, v ktorej slovesá rozličného vidu vytvárajú súvzťažné korelácie na báze totožnosti lexikálneho významu. V koreláciách uvedeného typu sa súvzťažné slovesá protikladného vidu môžu chápať ako gramatické tvary jednej slovesnej lexémy. Druhú časť tvoria vidové protiklady, v ktorých sa súvzťažné slovesá rozlišujú nielen podľa vidu, ale aj podľa svojho lexikálneho významu, napr. *hrať* — *zahrať*, *písať* — *prepísať*, *behať* — *pobehať*. V uvedených typoch sa slovesné tvorenie vidu zblížuje s oblasťou tvorenia slov. Určujúcim je tu proces vytvorenia nového slova pridaním lexikálnej predpony.

Prechodné postavenie medzi spomínanými javmi zaujímajú tie vidové protiklady, ktoré, ako uvádza autor, sa nedajú bezo zvyšku zaradiť ani k prvému ani k druhému typu. Ide o vidové protiklady ako: *robiť* — *urobiť*, *písať* — *napísať*, *kopať* — *kopnúť*. Je to „prechodná“ oblasť slovesného vidového tvorenia, ktorá vyvoláva neustále diskusie medzi aspektológmi. Autor venuje protikladom uvedeného typu náležitú pozornosť. Navrhuje zaviesť nový pojem a termín „funkčný vidový ukazovateľ“, ktorý by mal pomôcť pri opise a rozlišovaní rozličných typov vidových korelácií. Považuje ho za potrebný najmä pri párných súvzťažných vidových koreláciách v oblasti bezpredponových sloviess. V tejto oblasti nemajú slovesá protikladného vidu špeciálne „vidové morfémy“ (sufixy druhej imperfektivizácie).

Najväčšiu časť práce predstavuje prvá kapitola, venovaná typom vidových korelácií bez predponových sloviess. Hovorí sa v nej o sufixálnych vidových koreláciách typu *chytit* — *chytat*, *padnit* — *padat*, *kúpit* — *kupovat*, *obliect* — *obliekat*, *dat* — *davat* a *stopnit* — *stopovat*.

Vcelku tieto typy nie sú problémové, sú roztriedené podľa morfológických príznakov a doložené bohatým dokladovým materiálom. Niekedy však skúmané slovesá, vybrané jednak zo *Slovníka slovenského jazyka*, kde sú slová štylisticky hodnotené a jednak z pôvodných textov, kde sú *zasa* zasadené do určitého štylistického kontextu, v práci bez štylistického rozlíšenia pôsobia ako nesúrodé. Ide o málo prípadov, no niektoré štylisticky príznakové slovesá mohli byť azda istým spôsobom označené, aj keď ich tvorenie je totožné s ostatnými slovesami danej skupiny. Napr. slovesá *capit* — *cápat*, *čerknit* — *čerkať*, *cofnit* — *cofať*, *rachnit* — *ráchať*, *obiešať*, *obiešať sa* ako nedokonavé k *obesit*, *obesit sa* (bežnú dvojicu tvoria slovesá *vešať*, *vešať sa* — *obesit*, *obesit sa*), ako aj slovesá

tvoriace samostatnú poslednú skupinu (*pumpnúť — pumpovať, šiknúť sa — šikovať sa, kiksnúť — kiksovať*).

V súvisе s typom *padnúť — padat* píše autor o „jednokrátnosti“ a „mnohokrátnosti“ deja, čiže o slovesách jednorazových a opakovacích. Nachádza pre slovenčinu špecifickú črtu v tom, že slovenské bezpredponové slovesá dokonavého vidu na *-nú-* (*-nu-*), s významom jednorazovosti, môžu v určitých podmienkach vyjadrovať opakovanosť deja. Toto tvrdenie dokladá príkladmi: *Medzi čítaním hmkol zo dva razy* (Jégé). *Zasmiala sa a mykla niekoľko ráz plecami* (Jes.) ..., *aspoň kývla hlavou, a to až dva razy* (Heč.). *Vytiahol meč a dva razy do nej rubol* (Felix). Vo všetkých týchto prípadoch tvary minulého času sloves dokonavého vidu *hmknúť, myknúť, kývnuť, rubnúť* vyjadrujú podľa autora opakovanosť deja.

Podľa nášho náhľadu ide o nepresnú formuláciu. Nemôžeme o týchto izolovaných tvaroch tvrdiť, že vyjadrujú opakovanosť, ony vyjadrujú vždy jednorazovosť. Na vyjadrenie opakovania tejto jednorazovosti musíme práve použiť lexikálne prostriedky, ako ukazujú citované doklady, napr. *hmkol zo dva razy, mykla niekoľko ráz, kývla dva razy* a pod. To znamená, že jednorazovú činnosť *myknúť* zopakovala niekoľko ráz tak, ako jednorazové *kývnutie* zopakovala dva razy.

V druhej časti prvej kapitoly venuje autor pozornosť prefixálnym vidovým koreláciám, a teda perfektivizujúcej funkcii slovesných predpón. V skratke podáva históriu problematiky a rozbor súčasných náhľadov. Pokladá otázku o úlohe perfektivizácie v slovesnom vidovom tvorení za otvorenú. Súčasne vyslovuje myšlienku, že nateraz niet dostatočne presvedčivých argumentov proti priznaniu možnosti tvoriť párne súvzťažné korelácie pomocou predpón. S týmto stanoviskom súhlasíme, ako aj s tvrdením, že existencia tvaru sekundárneho imperfektíva (alebo potenciálna možnosť tvorenia takého tvaru) nie vždy môže slúžiť ako dostatočný argument na odmietanie párnej vidovej súvzťažnosti bezpredponového slovesa nedokonavého vidu a predponového slovesa dokonavého vidu. Pri jestvovaní takého tvaru je dôležitou okolnosťou jeho synonymita s predponovým základom. Takýto pohľad na skúmané javy je výsledkom dôkladného štúdia materiálu a do istej miery konfrontačný prístup k danej problematike. Za podstatné pri určovaní vidových dvojíc pomocou prefixácie pokladá autor kritérium sémantickej totožnosti. Formálne kritérium nejestvovania sekundárneho imperfektíva nepovažuje za relevantné.

Po takomto teoretickom ujasnení východiskových pozícií L. Smirnov vymenúva príklady na dvojice tvorené predponami *u-*, *po-*, *na-*, *o-*, a *s-/z-/zo-* (ako najviac frekventované) a predponami *vy-* a *roz-* (ako menej časté). Zaujímavé z konfrontačného hľadiska sú ruské preklady uvedených dvojíc, ktoré ukazujú, aké odlišné predpony využíva v jednotlivých prípadoch ruština.

Druhá kapitola recenzovanej monografie je venovaná dvojvidovým bezpredponovým slovesám. Pri charakterizovaní dvojvidovosti sa prikláňa autor k tým bádateľom, ktorí považujú dvojvidovosť za „vidový synkretizmus“, a nie za „vidovú homonymitu“. To znamená, že napr. slovesá *venovať* (dok.) a *venovať* (nedok.) netvorí dve homonymné slovesá, ale *venovať* (nedok. i dok.) vyjadruje dva vidové významy jedným tvarom. Dvojvidovosť sa môže určovať buď podľa formálno-morfologickej charakteristiky slovesa, alebo na podklade kritérií zo syntaktickej roviny (napr. spájanie slovesa nedokonavého vidu s fázovými slovesami).

Slovenčina má dvojvidové slovesá slovanského pôvodu (*venovať, obetovať, menovať, pokutovať, darovať, varovať, stačiť, počuť, tľmočiť, dediť, hlásiť* a pod.) a cudzieho pôvodu (*absorbovať, aplikovať, disponovať, kapitulovať, charakterizovať, publikovať, realizovať* a pod.). Prvá skupina je málo početná a neproduktívna, druhá obsahuje podľa autora asi 700 sloves. Dvojvidové slovesá cudzieho pôvodu neustále vznikajú, no prejavuje sa tendencia

odstraňovať dvojvidovosť predponovým tvorením analogicky podľa iných prípadov. Túto skutočnosť autor správne vystihol podľa dnešného stavu jazyka.

V tretej kapitole sa hovorí o jednovidových (nepárnych) bezpredponových slovesách. Perfectiva tantum a imperfectiva tantum sa vyskytujú v slovenčine ako aj v iných slovanských jazykoch. V monografii sa poukazuje na ich sémantické a formálne zvláštnosti. Za jednovidové sa považujú iba „absolútne defektívne“ slovesá. Autor vydeľuje skupiny na základe sémantických príznakov. Osobitnú skupinu tvoria pohybové slovesá. Podľa morfolologickej štruktúry sa spomedzi slovenských imperfektív tantum vydeľujú dve skupiny: prvé tvoria bezpredponové slovesá cudzieho pôvodu s sufixami *-ova-*, *-izova-*, *-irova-*, (napr. *administrovať*, *inklinovať*, *kolidovať*, *sabotovať*) a druhé, tzv. „zmenšujúce“ slovesá so sufixom *-k-* (napr. *bavkať sa*, *capkať*, *chytkať*, *robkať* atď.).

V súčasnej slovenčine, tak ako aj v iných slovanských jazykoch, základ jednovidových perfektívnych sloves tvorí predponové slovesá, ktorým autor nevenuje pozornosť, lebo si takéto cieľ ani nestavia.

Monografia L. N. Smirnova o slovesnom vide v slovenčine predstavuje prácu, ktorá je výsledkom seriózneho štúdia a znalosti literatúry, no najmä dôkladnou analýzou skúmaného materiálu. Autor nehľadá vlastné teórie, vyslovuje sa však jednoznačne, ku ktorým stanoviskám sa hlási a na ktoré nadväzuje. Cieľom práce nie je konfrontácia slovenských javov s ruskými, avšak autorovo jazykové povedomie a ruské preklady skúmaných sloves prinášajú podnety aj z tejto stránky. Kniha *Glagolnoje videoobrazovanie v sovremennom slovackom literaturnom jazyke* je prvou ucelenou monografiou o vide v slovenčine, ktorú úprimne vítame. E. Sekaninová

WANDA POMIANOWSKA, ZRÓŻNICOWANIE GWAŃ POLUDNIOWOSŁOWIAŃSKICH W ŚWIETLE FAKTÓW SŁOWOTWÓRCZYCH, Wyd. PAN, Wrocław — Warszawa — Kraków 1970, 263 strán.

Záujem poľských jazykovedcov o slovotvorné otázky je všeobecne známy a doložený mnohými vydanými monografiami, ktoré sa najmä v poslednom čase čoraz častejšie objavujú na knižnom trhu. Nespornú zásluhu má na tom prof. Witold Doroszewski, ktorý tejto jazykovednej oblasti venoval od začiatku svojho vedeckého vystúpenia veľa tvorivých síl. Už v r. 1928—1931 publikoval v Pracach Filologicznych veľmi podnetné *Monografie słowotwórcze* a odvtedy zostal tejto oblasti verný dodnes, pričom tento svoj plodný záujem o slovotvorné problémy prenášal aj na svojich početných žiakov. Jedným z veľmi nadaných jeho nasledovníkov je aj doc. Wanda Pomianowska, ktorá úspešne aplikuje a ďalej rozvíja metodologický prínos prof. W. Doroszewského pri výskume slovotvornej stránky nárečí. Okrem viacerých závažných článkov vydala väčšiu knižnú prácu *Klasyfikacja rzeczowników odrzeczownikowych* (1964) materiálovo opretú o poľské nárečia a teraz prikrčila k vydávaniu slovotvorných štúdií týkajúcich sa nárečí južných Slovanov. Recenzovaná knižná práca je súborom takýchto štúdií.

V úvodnej časti tejto práce autorka hovorí o spôsobe jej spracovania a o jej štruktúre. Tu sa dozvedáme, že autorka priamym výskumom v teréne väčšinou sama získala v r. 1960—1966 pomocou špeciálnych dotazníkov materiál s 92 starostlivo vybraných lokalít na území Juhoslávie a Bulharska: 11 v Slovinsku, 54 v oblasti srbochovratskeho jazyka, 11 v Macedónii a 16 v Bulharsku (charakteristika jednotlivých lokalít, informátorov i výskumu, ako aj stručné historické informácie skúmaných oblastí sú na s. 9—33).

Jadro práce tvorí väčšia štúdia o slovotvornej diferenciacii názvov týkajúcich sa sveta zvierat. Väčšinu miesta v nej zaberajú mapy s komentármi. Symbolové mapy (je ich 60) veľmi výrazne predstavujú zemepisnú situáciu pri jednotlivých heslách, pričom sa na nich zachytávajú aj lexikálne a nesyntémové fonetické, príp. i morfologické zvláštnosti

mapovaného slova. Komentáre k mapám sú vlastne drobné štúdie, v ktorých autorka aj vysvetľuje komentované javy. V nasledujúcej stati je abecedný prehľad sufixov tvoriacich názvy **týkajúce sa sveta zvierat**, pričom sa vždy uvádza aj ich geografická charakteristika. Poslednou kapitolou tejto štúdie je **zhrnújúca stať**, v ktorej sa autorka na základe predstaveného materiálu (v oblasti názvov týkajúcich sa zvierat) pokúša o postihnutie vzájomných (príbuzenských) vzťahov jednotlivých nárečí južných Slovanov. Štatistickou metódou skúmala uvedené vzťahy na základe častosti výskytu spoločných slov (z čoho vyvodzuje príbuznosť prvého stupňa) a na základe výskytu spoločných slovotvorných základov (príbuznosť druhého stupňa). Taktó autorka získala a na prehľadných mapách aj vyjadrila stupne príbuznosti jednotlivých jazykov južných Slovanov. Pozoruhodné sú tu však aj názvy vyskytujúce sa sporadicky (tvoria skoro polovicu analyzovaného materiálu), ktoré sa najčastejšie vyskytujú v okrajových nárečiach.

V druhej štúdií autorka dokumentuje slovotvornú diferenciaciu nárečí južných Slovanov na názvoch **vykonávateľov** zamestnaní. Hneď na začiatku konštatuje, že geografické rozloženie týchto pomenovaní len čiastočne sa kryje s hranicami jednotlivých jazykov južných Slovanov. Vysvetľuje sa to rozdielmi medzi terminológiou profesií vo východnej a západnej časti srbochorvátskej jazykovej oblasti, ako aj snahou nahrádzať názvy cudzieho pôvodu pomenovaniami domácimi (vo funkcii oficiálnych termínov) najmä v jazyku slovinskom a macedónskom. Celkove na **30 otázok** autorka získala okolo 300 odpovedí, z ktorých štvrtinu tvoria **názvy rozšírené na území viacerých skúmaných slovenských jazykov** a skoro polovica z nich sú **názvy vyskytujúce sa sporadicky**. Autorka podáva prehľad jednotlivých sufixov, ich zastúpenie v jednotlivých slovách i v nárečiach, čím sa získalo pozoruhodné delenie týchto nárečí. Okrem toho autorka v skúmanom materiáli vydělila vrstvu najstarších slovenských názvov (svedčiacu o dávnych vzťahoch medzi slovenskými jazykmi), vrstvu novšiu (pochádzajúcu z jazyka nemeckého, talianskeho, maďarského, tureckého a gréckeho, ktorá súvisí s politickou expanziou ich nositeľov na národy južných Slovanov) a vrstvu najnovšiu (súvisiacu s najnovšími zmenami posledných desaťročí v skúmaných oblastiach).

Posledná štúdia recenzovanej publikácie sa týka diferenciacie formálno-štruktúrnych elementov v názvoch dráždiel náradí v nárečiach južných Slovanov. Aj v tejto skupine názvov (**drážadla topora, biča, kosa, hrablie a vidiel**) autorka získala materiál slovotvorne — i lexikálne — pozoruhodne diferencovaný tak z hľadiska formálno-štruktúrneho, ako aj geografického.

V záverečnej stati autorka stručne zhrnuje výsledky tejto svojej práce pri delení južných slovenských nárečí a jazykov. Konštatuje, že isté ich izomorfy idú po hraniciach jednotlivých jazykov, iné však **pretínajú** tieto hranice a vytvárajú vnútorné členenie jednotlivých nárečí. Pomerne často slovotvorné fakty rozdelili napr. Slovensko na časť východnú a južnú, ďalej ukázali sa bližšie vzťahy kajkavských chorvátskych nárečí s nárečiami slovinskými a prizrensko-timotských srbských nárečí s oblasťou západného Bulharska i severného Macedónska; nie je zriedkavé delenie bulharských a macedónskych nárečí na západnú a východnú časť, ďalej prejavili sa aj vzťahy macedónskych nárečí s nárečiami bulharskými. Veľmi zaujímavý je výskyt slovotvorných archaizmov spájajúcich nárečia nachádzajúce sa na dvoch protihľých okrajoch skúmaného územia. Pri interpretácii uvedených faktov veľmi autorke pomohli fakty z histórie politiky, osídlenia i kultúry vôbec nositeľov skúmaných nárečí. Vo všeobecnosti potvrdili autorkine **výskumy** slovotvornej stránky nárečí južných Slovanov ich ustálené delenie na základe faktov fonetických, **prozodických** i tvaroslovných. Okrem toho však slovotvorné fakty, najmä pri použití **štatistických** metód, umožnili spájanie rozličných nárečových oblastí do väčších celkov historicky podložených.

Veľku prichodí nám konštatovať, že autorkin zámer sa splnil: podarilo sa jej **dokázať**, že aj slovotvorný materiál sa hodí na zaradenie istého nárečia do určitého nárečového typu alebo do istého jazyka. Pritom je pozoruhodné, že iné zemepisné členenie sa získalo na základe slovotvorného materiálu v slovníku týkajúcom sa sveta zvierat, vytvorenom slovanskými lovcami, pastiermi a roľníkmi, a iné je napríklad v oblasti názvov zamestnaní, ktoré sa diferencovali so vzrastaním a úlohou miest (s. 7). Autorkino striktné pridžiavanie sa sémantických okruhov má však aj svoje negatívne stránky: v jednej kapitole sa stretli názvy z rozličných semaziologických skupín s rozmanitými slovotvornými diferenciáciami (napr. v oblasti názvov zo sveta zvierat sú také slovotvorné „rozličnosti“ ako prechýlený názov *lisica*, *gąsior* a i., n. miesta *mrowisko*, *pastwisko* a i., n. mládat *kocię*, *kurczę* a i., n. podľa vlastností *pijawka*, *świeclik*, *kukulka* a i., množstvo názvov tzv. tautologického typu, ba aj deminutíva a augmentatíva atď.). Medzi názvami tak široko poňatého sémantického poľa iste sú vzťahy, ale skôr lexikálne, nie slovotvorné; slovotvorná **analógia**, ktorú autorka spomína, pôsobí predovšetkým v rámci užších semaziologických skupín. Je jasné, že slovotvorná charakteristika nárečí takýmto spracovaním by sa veľmi ťažko získala. Iná vec je výskum, kde postup podľa sémantických okruhov je veľmi výhodný. Spracovanie, interpretácia jednotlivých názvov v rámci širších sémantických okruhov je užitočná z hľadiska lexikologického, ako to dokazujú mnohé vtípné postrehy autorky v prvom príspevku o názvoch zo sveta zvierat. (Pritom niektoré mapy sú tu viac lexikálne, resp. hláskoslovné ako slovotvorné, napr. mapa č. 5, 9, 15 a i.) Za menej vhodný pokladáme aj sklon autorky dosť mechanicky radiť materiál: na mapových legendách je to radenie jednotlivých foriem od východu na západ (pričom príbuzné formy sú takto od seba často odtrhnuté), súhrnné prehľady sufixov sú podľa abecedy (čím sa stierajú rozdiely medzi sufixami produktívnymi a sporadickými) atď. Hoci každé usporiadanie má svoje výhody i nevýhody, v uvedených a im podobných prípadoch by sme dali prednosť triedeniu podľa jazykovedných kritérií.

Aj mapová časť tejto práce prezrádza, že ju robila pevná ruka skúseného dialektológa. Je však otázka, či bolo najvhodnejšie v tak rôznorodej skupine názvov (z oblasti sveta zvierat) stanoviť si všeobecnú zásadu: slová so sufixami s *-k-* dôsledne označuje štvorcami, slová so sufixami s palatálnym *-k-* trojuholníkmi, slová s inými sufixami sa označujú ostatnými (geometrickými) znakmi. To donútilo autorku často prekomplikovať mnohé symboly (napr. pri zložených sufixoch), čím značne utrpela čitateľnosť jednotlivých máp (a podľa slov autorky „v zásade každá mapa stanoví celok“, s. 34). Sprievodný text k mapám — ako sme už uviedli — tvoria hodnotné rozbory jednotlivých javov; slovný opis toho, čo zobrazuje mapa, sa však zdá byť niekedy príliš mnohovravný (celkom sa však nemožno vyhnúť slovnému parafrázovaniu toho, čo predstavuje mapa). Za zbytočné však pokladáme v komentároch mechanicky opakovať sporadicky sa vyskytujúce lexikálne zvláštnosti uvedené na mape (o to viac, že komentáre sú technicky veľmi vtípne umiestnené na protilahlej strane pod mapou). Takýchto a podobných pripomienok bolo by možné k recenzovanej knihe uviesť aj viac; je to znakom, že kniha je podľa predmetu, ktorý skúma, i podľa spôsobu spracovania skúmanej látky veľmi podnetná a v mnohom objaviteľská (najmä pokiaľ ide o skúmanie nárečovej slovotvorby jazykozemepisnou metódou). Prirodzene, že ako pri každej priekopníckej práci, aj tu sú ešte mnohé diskutabilné problémy, ktoré nevyrieši nijaká špekulácia, ale len ďalšie úspešné práce tohto druhu. Okrem konkrétneho materiálového prínosu pre lepšie poznanie nárečí južných Slovanov má teda recenzovaná práca veľký význam aj ako nevšedný metodologický prínos pre jazykový zemepis najmä s ohľadom na pripravovaný Slovanský jazykový atlas.

P. Buffa

MILKA IVIĆ, *PRAVCI U LINGVISTICI*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970, 290 strán.

V Lublano vyšlo druhé, doplnené a rozšírené vydanie knihy Milky Ivićovej *Pravci u lingvistici (Smery v lingvistike)*.

Podrobnejšie písať o tejto vzácnej knihe Milky Ivićovej, profesorky srbochorvátky a všeobecnej jazykovedy na univerzite v Novom Sade, dnes už vari ani nie je potrebné. Veď o prvom vydaní tejto knihy (1963) sa vo svetových lingvistických časopisoch napísalo vyše tucta hodnotiacich recenzií a ich závery sa celkove zhodujú s konštatáciou B. Havránka a R. Mrázka, že kniha *Pravci u lingvistici* „môže sloužiť jako jedno z najlepších uvedení do studia současných lingvistických směrů“ (Slovo a slovesnost 26, 1965, str. 74). Kniha toto poslanie skutočne aj plní, a to nielen doma v Juhoslávii, lež aj daleko za hranicami. Hneď dva roky po vyjdení v Juhoslávii toto dielo vyšlo v anglickom preklade (The Hague 1965) a o rok neskôršie v preklade poľskom (Wrocław—Warszawa—Kraków 1966) a v preklade fínskom (Helsinki 1966). Vlani kniha vyšla v nemčine (München 1970). V anglickom preklade sa dnes používa ako učebnica dejín lingvistiky na viacerých západoeurópskych a amerických univerzitách. Podľa anglickej verzie sa dnes prekladá do japončiny a perzštiny.

Ešte väčší záujem o knihu profesorky Milky Ivićovej možno očakávať najmä teraz, po jej druhom, doplnenom a značne rozšírenom vydaní (prvé vydanie malo 190 strán, druhé vydanie má 290 strán). Kniha je rozšírená v dvoch smeroch. Po prvé, doplnené sú bibliografické poznámky ku každej kapitole o najnovšie diela o tom-ktorom období dejín jazykovedy, ktoré vyšli po prvom vydaní knihy. Po druhé, kniha je rozšírená o kapitoly, v ktorých sa interpretujú najnovšie lingvistické smery, resp. lingvistické teórie, ktoré vznikli najmä v druhej polovici šesťdesiatych rokov. Z porovnania registra termínov prvého a druhého vydania vyplýva, že v druhom vydaní oproti prvému vydaniu autorka vysvetľuje okolo 180 nových jazykovedných termínov.

V závislosti od rozvoja matematickej lingvistiky v posledných rokoch autorka podstatne prepracovala a rozšírila najmä časť o matematickej lingvistike. V prvom vydaní knihy v časti o matematickej lingvistike okrem úvodu boli tieto kapitoly: kvantitatívna (štatistická) lingvistika, teória informácie a strojový preklad. V tomto vydaní časť o matematickej jazykovede autorka rozšírila o algebraickú lingvistiku. Pravda, algebraickú lingvistiku spracúva samostatne, aby ju tak odlišila od matematickej lingvistiky v širšom, a už tradičnom chápaní. Matematická jazykoveda sa tak v tomto vydaní podáva v dvoch samostatných častiach: 1. Matematická lingvistika kvantitatívneho (nealgebraického) typu, kde sa spracúva kvantitatívna (štatistická) lingvistika, teória informácie a strojový preklad. 2. Algebraická lingvistika nelineárneho (analytického) typu, kde sa okrem úvodu do algebraickej lingvistiky interpretuje kategoriálna gramatika identifikačného typu, resp. Y. Bar-Hillelova lingvistická teória, ďalej kategoriálna gramatika založená na princípoch matematickej teórie množín, resp. lingvistická teória O. S. Kulaginovej a napokon závislostná projektívna gramatika reprezentovaná lingvistickou teóriou D. G. Haysa. Tu sa vysvetľuje aj viacstupňový generatívny systém P. Sgalla a napokon sa podáva aplikatívno-generatívny model S. K. Šaumiana.

V druhom vydaní tejto knihy sa odráža aj evolúcia chápania generatívnej gramatiky N. Chomského. Pôvodnú kapitolu o syntaxi z prvého vydania autorka v tomto vydaní rozšírila kapitolou o generatívnej gramatike s dôrazom na novú verziu Chomského generatívneho modelu z roku 1965. Táto kapitola obsahuje aj úvod do problematiky generatívnej fonológie a generatívnej sémantiky.

Časť venovanú americkej jazykovede autorka rozšírila o Pikovu tagmematiku.

V tomto vydaní napokon nachodíme ešte tri celkom nové kapitoly. V prvej sa vysvetľuje lingvistická teória S. Lamba, resp. jeho stratifikačná gramatika, druhá je venovaná anglickej jazykovednej škole, a to najmä neofirthovecovi M. A. Hallidayovi a jeho lingvistickej teórii tzv. scale-and-category grammar. V poslednej kapitole autorka venuje pozornosť západonemeckému jazykovednému učeniu tzv. Inhaltbezogene Grammatik, ale podrobnejšie sa zaoberá najmä dielom Petra Hartmanna.

Koncepcia a vôbec text druhého vydania knihy *Pravci u lingvistici* sa okrem uvedených nových častí podstatne neodlišuje od textu prvého vydania. Ale aj ostatné menšie doplnky hodnotu knihy iba zvýšili. Tak napríklad v druhom vydaní knihy našli v dejinách jazykovedy svoje zaslúžené miesto aj slavisti Josef Dobrovský a Vatroslav Jagić. Kapitola o moderných slavistických jazykovedných školách je doplnená o Leningradskú fonologickú školu. V tomto vydaní do dejín moderného lingvistického myslenia autorka zapísala aj Josefa Zubatého, ktorý sa uvádza aj v súvislosti s lingvistickým školením Luisa Hjelmsleva. Pri hodnotení Pražského lingvistického krúžku autorka vyzdvihuje dielo Viléma Mathesia, a to najmä jeho učenie o aktuálnom vetnom členení. V tomto vydaní knihy — v porovnaní s jej prvým vydaním — nachodíme už viac juhoslovanských jazykovedcov.

Knihá profesorky Milky Ivičovej *Pravci u lingvistici* okrem odborných kvalít, o ktorých sa už hodne písalo, má ešte jednu ďalšiu veľkú prednosť. Pri každom výklade — aj tej najzložitejšej problematiky — vidno, že túto knihu napísal nielen moderne orientovaný lingvista — slavista, ale aj vynikajúci pedagóg. Nazdávam sa, že knihu *Pravci u lingvistici* by bolo dobre sprístupniť v slovenskom preklade najmä našim študentom filológie a adeptom lingvistiky. Veď na Slovensku (ale ani v Československu) nemáme takú príručku, ktorá by poskytovala syntetický pohľad na vývin lingvistických teórií a metód od staroveku až bezprostredne do našich dní, a to najmä s dôrazom na najsúčasnejšie lingvistické teórie.

E. Horák

RIKARD SIMEON, *ENCIKLOPEDIJSKI RJEČNIK LINGVISTIČKIH NAZIVA* (na 8 jezika: hrvatsko-srpski, latinski, ruski, njemački, engleski, francuski, talijanski, španjolski). Matica hrvatska, Zagreb 1969, I A—O, II P—Ž, LXIV + 1396 strán.

Matica chorvátska vydala dielo, aké bude jazykovedcom mnohých národov ešte dlho chýbať. Je to *Encyklopedický slovník lingvistických termínov*, ktorý sa svojím rozsahom (2.000 strán veľkého formátu), obsahom (okrem iného obsahuje materiál všetkých jestvujúcich slovníkov jazykovednej terminológie), ale aj metódou spracovania značne vyníma od všetkých ostatných slovníkov tohto druhu. „Lexicon lexicorum“, ktorý nám poskytuje „zhustený prehľad doterajšej práce v lexikografii lingvistických termínov“ — píše o tomto diele Radoslav Katičić v predhovore k slovníku. Je zaujímavé, že toto veľmi náročné lexikografické dielo nezostavil kolektív lexikografov, ako by sme očakávali, ani jazykovedec-lexikograf, ale jazykovedec-syntaktik Rikard Simeon, docent Filozofickej fakulty v Záhrebe.¹

¹ Pravda, pri zostavovaní slovníka, ako sa uvádza v úvode, autor plodne spolupracoval so štrnástimi jazykovedcami (slavistami, germanistami, romanistami a klasickými filológmi), poväčšine profesormi Filozofickej fakulty v Záhrebe. Nechýbajú medzi nimi ani takí významní chorvátski lingvisti, ako sú: univ. prof. P. Guberina, univ. prof. R. Filipović, univ. prof. R. Katičić a iní.

Objektnú koncepciu slovníka autor podáva v úvode (str. XIII—XXXIV). Tu sa autor najprv zapodieva problematikou zostavovania slovníkov jazykovedných termínov, ich obsahom, rozsahom, metódami spracovania, ich významom pre jazykovedu a robí bilanciou výsledkov pri zostavovaní slovníkov jazykovednej terminológie v Juhoslávii² i vo svete. Ďalej sa autor zamýšľa nad jazykovedným termínom, skúma jeho podstatu a vznik, spôsoby tvorenia termínov, vznik synonymných a dubletných termínov, polysémiu a homonymiu termínu, vzťah termínu k názvu a podobne. Termíny podľa autora tvoria najvyššiu triedu názvov, a to najmä pre ich prísnu jednoznačnosť a jasne určený pojmový obsah a rozsah používania. Lingvistický termín je „slovo alebo spojenie slov, ktorým sa pomenúva jazykový jav, jazyková skutočnosť, jazyková jednotka“ (str. XVII). Lingvistické termíny autor delí na základe niekoľkých protikladových príznakov na: súčasné — staré a zastarané, národné — internacionálne, jednoduché — zložené (opisné), pravé — nepravé (daný pojem neurčujú prísne, sú na prechode k opisu, resp. definícii pojmu). Osobitné miesto v jazykovednej terminológii majú termíny individuálne. Takémuto rozdeleniu lingvistických termínov teoreticky by vari zodpovedali aj slovníky lingvistických termínov, hoci hlavným kritériom jestvujúcich slovníkov jazykovednej terminológie, ako sa zdá, je kritérium normatívnosti.

Chorvátskosrbský slovník lingvistických termínov R. Simeona na rozdiel od väčšiny slovníkov tohto druhu predovšetkým nie je — a ani nechce byť — slovník normatívny. Naopak. Je osnovaný oveľa širšie. V slovníku nachodíme nielen jazykovedné termíny súčasné, lež aj chorvátskosrbské termíny staré a zastarané, termíny národné i internacionálne, všeobecne prijaté, ale aj individuálne. V úplnosti sa v ňom uvádzajú termíny synonymné i dubletné. V slovníku sa nehodnotia termíny ani z hľadiska ich správnosti alebo nesprávosti. Cieľom slovníka je podať a vysvetliť čím úplnejší inventár jazykovedných termínov chorvátskosrbských (národných i internacionálnych) i termínov cudzích. Popri takomto širokom výbere termínov slovník prekračuje hranice normatívneho slovníka jazykovedných termínov ešte aj tým, že sa v ňom vysvetľujú, pravda, z hľadiska jazykovedného, mnohé termíny iných mimolingvistických vedných oblastí, ktoré sa v lingvistickom metaajazyku používajú. Sú to termíny z akustiky, audiometrie, anatómie a fyziológie, psychofyziológie, patológie a defektológie reči a rečových orgánov, postiky, metriky (prozódie), rétoriky, paleografie, textológie, ba dokonca aj termíny zo všeobecnej filozofie, logiky, psychológie, estetiky a bibliografie.

Dnes, keď sa čím ďalej, tým viac volá po unifikácii svetovej jazykovednej terminológie, recenzentom Simeonovho slovníka sa pravdepodobne takáto „nekritická“ náplň slovníka nebude pozdávať. Zdá sa však, že koncepcia slovníka — pokiaľ ide o jeho náplň — autorovi prirodzene vyplynula práve z jeho veľmi trpezlivoho názoru na unifikáciu terminológie. R. Simeon — ako aktívny lingvista — prirodzene, nie je proti reforme, resp. unifikácii svetovej jazykovednej terminológie, lebo, ako poznamenáva, redukciami nepotrebných dubletných a synonymných termínov, ako aj prísny obmedzením termínu na jeden pojem by sa jazykovedná terminológia značne zmenšila a internacionalizáciou by sa zasa

² Spracúvanie jazykovednej terminológie má v chorvátskej a srbskej jazykovede dobrú tradíciu. Už rok pred vyjdením známeho slovníka jazykovednej terminológie J. Marouzeaua (*Lexique de la terminologie linguistique*, Paris 1933) chorvátskosrbská jazykovedná terminológia bola spracovaná v dvoch dielach, a to: A. Belić, S. Ivšić, *Gramatička terminologija*, Beograd 1932 a T. Maretić, *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka*, Rad JAZU knj. 243, Zagreb 1932. Ale už aj dávno predtým chorvátskosrbské jazykovedné termíny vysvetlil vo svojom terminologickom slovníku Bohuslav Šulek (*Ernsatko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, Zagreb 1874).

stala prehľadnejšou a praktickejšou. Vznikla by tak terminológia všeobecne platná a pre každého záväzná. Terminologické slovníky by potom, poznamenáva autor, predstavovali lingvistickú terminologickú normu. Keď však ide o **praktické** uskutočnenie takejto reformy, R. Simeon je skeptický. Upozorňuje na skutočnosť, že prirodzený vývin ide práve opačným smerom, že rozvoj národnej terminológie je stále produktívny a národná terminológia sa ďalej vyvíja paralelne s terminológiou internacionálnou (situáciu ešte komplikujú stále nové individuálne termíny).³ Autor nesúhlasí s názorom, z ktorého sa vychádza, keď sa hovorí o internacionalizácii národných terminológií, že internacionálne a národné termíny jedného jazyka tvoria dve samostatné a úplne vybudované sústavy a že sú teda ľahko zameniteľné. Autor zdôrazňuje, že tieto dve sústavy sú neúplné, neucelené, že sa navzájom musia dopĺňať. Za termíny jednej sústavy, pripomína autor, nie sú termíny v sústave druhej, ale aj súvzťažné termíny sa často zhodujú iba čiastočne. Podľa R. Simeona jednoduchá zámena národnej terminológie internacionálnou terminológiou nie je uskutočniteľná. Azda z takéhoto realistického, ba až pesimistického náhľadu na unifikáciu svetovej lingvistickej terminológie sa u autora zrodila námera zostaviť slovník práve taký, aký zostavil, aký máme pred sebou. Slovník, ktorému autor vytýčil náročný cieľ: zabezpečovať komunikáciu medzi jeho používateľom a lingvistickými textami bez ohľadu na to, aká lingvistická terminológia sa v nich používa. A zostaviť takýto slovník, najmä ak máme na zreteli ohromné rozdiely v terminológii jazykovedných škôl, smerov a jednotlivcov, istotne nebola robotou ľahká. Takýto náročný cieľ si vyžiadala aj zvláštnu metódu spracovania slovníka. R. Katičić ju v predhovore výstižne charakterizuje konštatáciou, že „autor nechal hovoriť pramene“. R. Simeon totiž jazykovedné termíny v slovníku nevysvetľuje z nejakej vlastnej teoretickej lingvistickej koncepcie, lež definície a opisy termínov preberá v úplnosti od rozličných jazykovedcov sveta. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že si autor takto uľahčil robotu, ale to nie je pravda. Takáto metóda presne zodpovedá autorovým názorom na problematiku súčasného meta-jazyka lingvistiky (najmä na unifikáciu lingvistickej terminológie), ale zodpovedá aj jeho náhľadom na lingvistiku ako vedu vôbec. R. Simeon svoju metódu v úvode k slovníku zdôvodňuje a jeho argumenty sú závažné. Závažný je najmä argument, ktorý vyplýva zo špecifickosti jazykovedy ako vedy, že totiž definícia jazykovedného termínu neurčuje rozsah a obsah daného termínu tak presne, ako je to v **exaktných** vedách, čo sa v praxi odráža tak, že mnohé termíny v jednom a tom istom jazyku viacerí jazykovedci definujú rozlične. A keď je tak, autor nepovažuje za užitočné vo svojom slovníku vysvetľovať termín vlastným opisom alebo definíciou, resp. parafrázovaním vysvetlenia termínu iného lingvistu, lež termín vysvetľuje na taký spôsob, že uvádza definície a opisy termínu viacerých jazykovedcov. Definície a opisy termínov pritom neradí vedľa seba mechanicky, ale ich sprevádza vlastným komentárom, porovnáva ich a stavia do protikladov jednak definície a opisy termínu podobné, aby v nich čo najlepšie vyniklo to, v čom sa zhodujú, ale aj rozlišujú a rozchádzajú, jednak uvádza definície a opisy, ktoré určujú termín z iného hľadiska alebo iným spôsobom, čím sa celkový výklad termínu, pravda, aj pomocou exemplifikácie, dopĺňa a spresňuje. V zásade pridržať sa dôsledne prameňa R. Simeon je taký dôsledný, že individuálne termíny, ktoré doteraz neboli vo vede definované, vysvetľuje segmentom textu, v ktorom sa použili. Takáto konfrontačná metóda výkladu jazykovedných termínov, nazdávam sa, bude vyhovovať nielen náročnému používateľovi slovníka, ktorému sa takto umožňuje konfrontovať definície a opisy termínov promi-

³ Opodstatnenosť takéhoto názoru R. Simeona potvrdzuje aj situácia v slavistickom lingvistickom svete: aj napriek mnohým organizačným úsiliam o zjednocovanie slovan-skej jazykovednej terminológie dosiahli sa iba minimálne výsledky.

uentných jazykovedcov sveta, ale konfrontáciou viacerých opisov a definícií termínov aj nenáročný používateľ slovníka môže dostať úplnú informáciu o pojme, na ktorý sa termín vzťahuje.

Slovník R. Simeona sa vyníma od ostatných slovníkov tohto druhu ešte v jednom smere. V slovníku je opísaných okolo 2.500 jazykov sveta a okolo 800 druhov písma a mnohé staré jazykové pamiatky. Okrem toho v slovníku sú opísané lingvistické školy a smery (vznik, vývin a teoretické východiská).

Kvalitu tohto široko osnovaného diela, ktoré si kladie za cieľ sprístupňovať súčasnú svetovú jazykovednú produkciu, do značnej miery podmieniajú dva faktory. Sú to jednak pramene, z ktorých autor pri zostavovaní tohto diela čerpal materiál, jednak je to spôsob spracovania hesiel.

Autor využíval tri druhy prameňov. Východiskovým prameňom mu boli slovníky jazykovednej terminológie (39 titulov), z ktorých prebral materiál buď v úplnosti (sú to známe slovníky lingvistických termínov, ako sú: ruský slovník O. S. Achmanovovej, francúzsky slovník J. Marouzeaua, slovník americkej lingvistickej terminológie od E. P. Hampa, Rusko-český slovník jazykovednej terminológie a iné), buď prebral materiál čiastočne alebo prostredníctvom prvých (medzi nimi sa uvádza aj *Základná jazykovedná terminológia*, Bratislava 1952). Druhým základným prameňom, z ktorého autor čerpal materiál, boli ostatné slovníky, encyklopédie, gramatiky a iné jazykovedné diela (170 titulov). Tu sa uvádza aj 420 prác *excerpovaných* iba čiastočne alebo použitých prostredníctvom prvých. Sú to výkladové slovníky, gramatiky, jazykovedné monografie, národné encyklopédie ako aj štúdie zo svetových lingvistických časopisov, ako sú napríklad *Voprosy jazykoznanija*, *Language* a iné. Tretím prameňom, z ktorého autor čerpal materiál, boli staré chorvátske a srbské literárne diela (78 titulov).

Rôznorodosť a pestrosť materiálu, ktorý v slovníku nachodíme, odráža sa aj na stavbe jednotlivých hesiel. Ich stavba závisí od druhu termínu, resp. názvu, ktorý sa v nich spracúva. Pri chorvátskosrbskom základnom termíne sa uvádzajú jeho ekvivalenty v ruštine, nemčine, angličtine, francúzštine, taliančine a španielčine. V prípadoch, keď sa cudzojazyčný ekvivalent celkom nezhoduje s chorvátskosrbským termínom, uvádzajú sa dva alebo aj viac dubletných alebo synonymných cudzojazyčných termínov. Pri cudzích termínoch sa uvádza pôvod termínu (slovo a jeho základný význam v jazyku, z ktorého termín pochodí). Ďalej sa uvádzajú dubletné a synonymné termíny, ako aj termíny staré a zastarané a odkazuje sa na ich spracovanie na patričnom mieste v slovníku podľa abecedného poriadku. Potom sa uvádzajú definície a opisy termínu s exemplifikáciou. Sémantická divergencia a homonymia termínu sa vyznačujú literami. Napokon sa uvádzajú odkazy na antonymá a súvzťažné a paralelné termíny. **Zložené termíny** sa spracúvajú v hniezdach, a to pod slovom, ktoré sa pokladá v termíne za najdôležitejšie. Ináč sú zasa spracované heslá, v ktorých sa opisujú jazyky sveta alebo lingvistické školy a smery. Takéto heslá sú rozpracované naširoko, encyklopedicky a prinášajú množstvo až detailných informácií. Heslá, v ktorých sa spracúvajú termíny základných jazykovedných pojmov, sú vypracované tak dôkladne, že sú to vlastne solídne úvody do problematiky skúmania javu.

Simeonov chorvátskosrbský slovník jazykovedných termínov nemá iba význam praktický, ako by to azda vyplývalo z doterajšieho opisu. Tento slovník má i vysokú hodnotu vedeckú. V slovníku sa totiž veľmi dôkladne spracúvajú aj všetky staré (aj predpisovné) a zastarané chorvátske a srbské jazykovedné termíny. Tieto termíny sa spracúvajú tak, že sa pri nich uvádza nielen prameň (kde a kedy sa termín prvý raz použil) a ich prvotné významy, ale sa uvádzajú aj ďalšie pramene, najmä také, v ktorých sa termín použil v pozmenenom význame (ilustruje sa to exemplifikáciou). Autor takto

v slovníku podokrýva, resp. naznačuje sémantický vývin termínu, čím vlastne vytvára predpoklady pre zisťovanie základných tendencií historického vývinu chorvátskosrbskej jazykovednej terminológie.⁴ Vedecký význam slovníka podčiarkuje aj konfrontácia súčasných chorvátskosrbských jazykovedných termínov s ich ekvivalentami v šiestich svetových jazykoch. Takáto konfrontácia poskytuje nielen spoľahlivý obraz o stave súčasnej chorvátskosrbskej jazykovednej terminológie, ale tým, že sa v korelácii so súčasnými termínmi uvádzajú aj termíny staré a zastarané s ich významami, už v slovníku sa naznačujú isté možnosti dopĺňať týmito termínmi (prirodzene, modifikáciou ich pôvodných významov) súčasnú chorvátskosrbskú jazykovednú terminológiu. Simeonov slovník, v ktorom sú takto v úplnosti zozbierané, utriedené a dokumentovane zaznačené staré a zastarané chorvátskosrbské jazykovedné termíny, bude mať pri ustáľovaní súčasnej chorvátskosrbskej jazykovednej terminológie bezpochyby neoceniteľný význam.

Systém skratiek, značiek a odkazov v slovníku je premyslený. Slovník uzavierajú dvojazyčné registre jazykovedných termínov, a to: (latinsko-, rusko-, nemecko-, anglicko-, francúzsko-, taliansko- a španielsko-) chorvátskosrbský.

Chorvátskosrbský slovník jazykovedných termínov v porovnaní s ostatnými slovníkmi tohto druhu nie je dielo organicky jednotné. Jeho organickú nejednotnosť spôsobuje jednak rôznorodý materiál, ktorý obsahuje, jednak jeho trojaké zameranie, lebo je praktickou príručkou, náučným dielom i dielom vedeckým. Ale vyčítať R. Simeonovi, že do slovníka nemal zaradiť to alebo ono, bola by prinajmenšom kritika samoučelná, založená vari iba na fiktívnej obrane „čistoty žánru“ slovníka lingvistických termínov. Napokon kritické poznámky na margo recenzovaného slovníka prvý napísal sám R. Simeon už v úvode k slovníku a celé toto dielo sa mu skromne javí iba ako „široká základňa, na ktorej by bolo treba ďalej stavať“.

Rikard Simeon sa zapísal do dejín chorvátskej lexikografie významným dielom. Ale chorvátskosrbský *Encyklopedický slovník lingvistických termínov* je aj vynikajúcim príspevkom do svetovej lexikografie lingvistických termínov, a to najmä svojím metodologickým riešením, ale už aj tým, že nám ním R. Simeon dáva konkrétny príklad, čo treba robiť, aby sme sa ešte aj v druhej polovici 20. storočia vyznali v labyrinte metajazykov súčasnej svetovej lingvistiky.

E. Horák

GEORGE LAKOFF, *DEEP AND SURFACE GRAMMAR*, Reproduced by the Indiana University Linguistics Club, 1968, 75 pp.

A lot of linguists are intrigued by a process of child's acquiring its mother tongue. Process of learning the mother tongue, unlike that of a second language, is generally accomplished with ease by the third or fourth year. After that a child seems to handle the theory by means of which it creates novel sentences of a particular language. From time to time the theory is revised when an adult corrects child's performance. What a linguist tries to get at are the principles which the theory of language is based upon. Results in acquiring the mother tongue seem to be achieved regardless of intelligence or the place of birth. It gives a linguist a chance to toy with the idea of universal features or metarules of certain metatheories.

⁴ O potrebe poznať zákonitosti historického vývinu terminológie pri ustáľovaní a unifikácii súčasnej terminológie pozri naposledy A. S. Gerđ, *Problemy stanovlenija i unifikacii naučnoj terminologii*, Voprosy jazykoznanija 1971, 1, str. 14—22.

A linguist works with a completely abstract process. It is not his aim to detect an actual thought process in child's brain. G. Lakoff organizes his abstract grammar — universal grammar — into 3 parts: a universal vocabulary, transformational rules and an organization of these into a system. To describe most of the facts of a language without a hypothesis about the grammar would be impossible. There is a sufficient amount of facts and data but lack of insight to determine what, in fact, a grammar of languages is.

G. Lakoff works with the hypothesis about two structures — surface structure and deep structure being bound together by transformational rules. Two different structures are necessary in explaining why e. g. reflexive pronouns are not distributed oddly as one might think when observing reflexives in imperative sentences superficially. If there is The Reflexive Rule (1) applied to sentences (2), we can account for all these non-existent ones. This rule demonstrates the fact that reflexive pronouns have no independent status in grammar.

(1) DS: $NP_1 - X - NP_2$

1 2 3

SC: 1 2 3

(refl. pron.)

Cond: If NP_2 is in the
same person, number,
and gender as NP_1 ,

(2) * *I kicked myself*

* *Harry kicked themselves*

* *Harry kicked herself*

(3)a *Shoot me*

b * *Shoot myself*

c * *Shoot you*

The hypothesis about the animate subject in imperative sentences is that it is present in the DS and is always in the 2nd person sg or pl. Then any occurrence of pronouns in sentences (3) is explained. The reflexive rule is applied in (3b) although conditions are not met. (3c) fails to apply the rule.

One of the questions G. Lakoff is constantly aware of is relative accuracy of metatheories. By testing Rosenbaum's 1965 analysis Lakoff adjusts a couple of rules and order of these in order to cover more data. Thus he introduces his famous bagel sentences which underline the necessity of having a cycle in metatheory. Rules are applied in a certain order, to the most deeply imbedded sentence — by that the first cycle is completed; then they proceed to the higher sentence until they go through all given sentences. Already mentioned bagel sentences demonstrate cyclical application of It Replacement and Passive Rules. One DS — *Max expected it Irving believed it Seymour ate the bagel* — can have 7 different surface structures when Passive is variably applied. Without cycles it would seem odd to have Passive once preceding and at another time following It Replacement. Thus cycles allow the number of rules in English to be finite. Lakoff questions precyclical and postcyclical rules which apply before the cycle and after all rules have been applied.

Another question that interests G. Lakoff in this paper is expansion or limitation of the scope of metatheories on the basis of empirical evidence. There are some problematic conditions imposed on certain rules. When they are met in certain environments the rule is optional, in others obligatory and still others inapplicable. Lakoff tries to solve the problem of identity not by positing conditions on certain environments but by implanting them into lexical items.

Identity of lexical items, it seems, is not sufficient because *John shaved John* is not necessarily synonymous to *John shaved himself*. Lees's suggestion is to account for identity of derived structures as well as for identity of lexical items. It proves to be insufficient, though, for sentences (4) where one *SS* has two meanings and corresponds to two different *DSs*.

(4) *The children are ready to eat.*

M_1 to eat something

M_2 to be eaten

G. Lakoff and J. R. Ross conclude from these examples that *DS* identity too should be considered. On the level of *DS* they consider identity of reference by means of indexing. As it is impossible to say on the level of derived structures what refers to the same phenomena in the *DS*, indices which would travel from *DS* to *SS* with lexical items could give us sufficient information. Thus, the previous definition of identity defined in terms of derived structure identity would be enriched by considering *DS* identity as defined by indexing device. It is so far the most complete definition, although it brings its own problems (too strong for sentences *The children are ready to eat and so are the chickens*). The necessity of at least two different levels in the theory of trasformational grammar is clear from the problem of identity, too. One level let's say *SS* is not sufficient in explaining a chance phenomenon like *SS* synonymity, where two different meanings are related to two different *DSs*.

G. Lakoff in the *Deep and Surface Grammar* does not point out several problems only but tries to propose how to handle these areas of difficulties. He constrains his own theory but only to such a degree that it still characterizes real languages.

E. Ružičková

BRENT BERLIN — PAUL KAY, *BASIC COLOR TERMS. THEIR UNIVERSALITY AND EVOLUTION*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press 1969, 178 strán.

Berlinova a Kayova kniha podáva opis jedného z najzreteľnejšie vyhranených sémantických polí, a to sústavy termínov označujúcich farby. Význam diela z hľadiska všeobecnej jazykovedy je o to väčší, že v typologicko-sémantických prácach sa často a s obľubou používajú príklady z oblasti farieb.

Autori zdôrazňujú univerzálne pozadie sústavy názvov farieb vo všetkých jazykoch sveta, a tak sa pridávajú k útoku namierenému proti teórii lingvistickej relativity. Táto skutočnosť nadobudne mimoriadny význam, keď si uvedomíme, že stúpenoi teórie lingvistickej relativity veľmi radi argumentujú práve údajnou sémantičkou arbitrárnosťou a jedinečnosťou názvov farieb (porov. str. 2), aby dokázali správnosť vlastných názorov. Berlin a Kay presvedčivo ukazujú, že opak je pravda. Podľa nich celkový univerzálny inventár pozostáva z jedenástich základných názvov farieb, z ktorých si jednotlivé jazyky vyberajú väčší alebo menší počet kategórií. Univerzálne je zjavne aj poradie, v akom sa jednotlivé kategórie zakódovávajú v rozličných jazykoch. Toto pravidlo či zákonitosť sa dá zhrnúť takto: (1) Všetky jazyky majú termíny biely a čierny; (2) Ak jazyk rozlišuje tri názvy farieb, tretí sa vzťahuje na červenú farbu; (3) Ak obsa-

huje jazyk štyri termíny, štvrtý sa vzťahuje buď na zelenú alebo na žltú farbu (nie však na obidve); (4) Päťčlenné sústavy obsahujú termíny pre zelenú aj pre žltú farbu; (5) Šesťčlenné sústavy zahrnujú aj termín pre modrú farbu; (6) V sedemčlenných sústavách pristupuje označenie pre hnedú farbu; (7) V osemčlenných a zložitejších sústavách bývajú zahrnuté termíny pre fialovú, ružovú, oranžovú a sivú farbu (porov. str. 2—3).

Nie je však celkom jasné, do akej miery tieto zovšeobecnenia závisia od spôsobu, akým definujeme základné názvy farieb. Autori síce navrhujú súbor sémantických (a čiastočne aj distribučných) kritérií, ale niektoré z nich sami nedodržiavajú.

Iný výsledok zaujímavý z hľadiska sémantickej typológie a filozofie jazyka sa týka toho, že kategorizácia farieb nie je náhodná a ťažiská základných názvov farieb sú podobné vo všetkých jazykoch (str. 10). Je len prirodzené, že ťažiská kategórií sú zreteľnejšie ako ich hranice, pretože farebné spektrum tvorí kontinuum.

Berlin a Kay zhromaždili pozoruhodný materiál na dôkaz svojich hypotéz. Dovedna 98 jazykov delia na sedem vývinových štádií, počínajúc štádiom prvým (kde sa rozlišuje iba čierna a biela farba) a končiac štádiom siedmym (kde sa rozlišuje osem až jedenásť základných termínov). Bohužiaľ, práve v tejto časti práce sa vyskytuje viacero chýb, predovšetkým v súvislosti s charakteristikou niektorých termínov v japončine a v austronézske jazykoch. Je otáznne, či možno pokladať za základný názov farby tongánske slovo *enga* (žltý), ktoré súčasne označuje rastlinu *Curcuma longa*. Podobne slovo *kura*, znamenajúce červený vo viacerých východopolynézske jazykoch, znamená súčasne aj niečo vzácné. Podobné pochybnosti sa vynárajú aj v súvislosti s japonskými vnútorne motivovanými termínmi *momoiro* (ružový; doslova broskyňovej farby), *nezumiro* (sivý; doslova myšacej farby), *čairo* (hnedý; čajovej farby) atď.

Chyby sa vyskytujú aj v genetickej klasifikácii niektorých austronézske a papuánskych jazykov, ale i maďarčiny (porov. str. 47—95).

Na záver azda len toľko, že kritické poznámky nijako neznižujú hodnotu Berlinovej a Kayovej knihy. Napriek istým nedostatkom, ktorým sa ťažko dá vyhnúť v práci tohto druhu, ide o vítaný a zaujímavý príspevok ku všeobecnej jazykovede a najmä k sémantickej typológii.

V. Krupa

STRUCTURALISM. A READER. Edited and Introduced by Michael Lane. London, Jonathan Cape 1970. 456 str.

Táto antológia štrukturalizmu je určená dvom druhom čitateľov: predovšetkým vedcom či odborníkom, ktorí sa chcú bližšie zoznámiť s aplikáciami štrukturalizmu v iných, pre nich neznámych oblastiach, ale aj „vzdelaným laikom“, ktorí si chcú prehĺbiť poznatky o intelektuálnych prúdoch súčasnosti.

Základy štrukturalizmu neboli nikdy explicitne a v úplnosti formulované. Literatúra o štrukturalizme a štrukturalistické práce sú roztrúsené po najrozličnejších časopisoch a publikáciách. Lane si preto kladie za úlohu podať reprezentatívny výber štrukturalistických štúdií tak, aby názorne vystihol šírku i hĺbku štrukturalistického výskumu.

Lane vyhlasuje štrukturalizmus za spôsob myslenia spoločný takým vzdialeným disciplinám, ako sú matematika a literárna kritika. Pokladá ho za metódu, t. j. za súbor pravidiel opisujúcich a predpisujúcich operácie uskutočniteľné na materiáli jazyka, ľudského správania atď.

V prvej časti úvodu (*The Structural Method*, str. 11—19) sa Lane usiluje zhrnúť cha-

rakteristické črty štrukturalizmu. Štrukturalizmus predovšetkým zahŕňa všetky spoločenské javy. To sa zakladá na presvedčení, že všetky prejavy sociálnej aktivity sú z formálneho hľadiska jazykmi (dajú sa redukovať na kód a syntax čiže gramatiku). Štrukturalizmus kladie dôraz na celok. Celok a jeho zložky môžu byť pochopené iba cez vzťahy medzi zložkami. Štrukturalizmus si všima prvky nie v izolácii, ale vo vzájomných vzťahoch. Štruktúry hľadá nie na povrchu, ale pod empirickou realitou. Podľa Lanea štrukturalizmus sa zaoberá synchrónnymi štruktúrami v protiklade k diachrónnym; nie je však prísne ahistorický, ale skôr atemporálny. S tým čiastočne súvisí aj to, že štrukturalizmus je antikauzálny. Ani jedna spomínaná vlastnosť nie je sama o sebe dostatočne charakteristická pre štrukturalizmus, rozhodujúci je ich spoluvýskyt.

Lane sa osobitne zaoberá výhradami voči štrukturalizmu. Z rozličných pozícií sa vyčítalo štrukturalizmu, že postuluje priveľa neoverených teoretických predpokladov, ako i to, že ignoruje históriu a že sa vyvinul z metódy na teóriu, ba až na ideológiu. Odpovede na tieto a niektoré iné kritické poznámky zostávajú však ešte otvorené.

V druhej časti úvodu (*Structure and Structuralism*, str. 19–39) rozoberá Lane pojem štruktúry z hľadiska jeho pôvodu a z hľadiska disciplín, v ktorých sa používa, najmä však z hľadiska kontrastu prírodných a spoločenských vied. Potom podáva stručný prehľad dejín štrukturalizmu, predovšetkým v jazykovede, od de Saussura cez pražský štrukturalizmus a jeho predchodcov v ZSSR a cez dánsku školu až po americký štrukturalizmus, do ktorého začleňuje Harrisa a Chomského. Mimoriadne veľkú pozornosť venuje pionierovi štrukturalizmu v antropológii C. Lévi-Straussovi.

Pomerne bohato sú v knihe zastúpení predstavitelia štrukturalizmu v histórii a antropológii (napríklad, M. Gaboriau, E. Leach, J. Ehrmann, C. Lévi-Strauss, M. Godelier, M. S. Robinsonová). Na literárnu analýzu sa vzťahuje niekoľko štúdií od R. Jakobsona, C. Lévi-Straussa a R. Barthesa. Medzi autormi jazykovedných príspevkov nájdeme mená, ako F. de Saussure, B. Trnka, R. S. Wells a S. Chatman. To je pomerne slabé zastúpenie, najmä ak berieme do úvahy vplyv, aký mal jazykovedný štrukturalizmus na vedecké metódy iných spoločenskovedných disciplín. Na druhej strane bolo však rozumné, že Lane zahrnul do výberu štúdiu o štruktúre v matematike od M. Barbuta (str. 367–388) a prácu P. Abella venovanú teórii štruktúrnej rovnováhy (str. 389–409). Kniha obsahuje aj výberovú bibliografiu pre začiatovníkov (str. 417–418) a bibliografiu štrukturalizmu (str. 419–434), ktorá je svojím spôsobom nevyvážená. Medzery sú citelné najmä v oblasti jazykovedy a v literatúre východoeurópskeho pôvodu, takže ju nemožno pokladať za vyčerpávajúcu, hoci sa to na záložke tvrdí.

Spomínané kritické poznámky nijako neznižujú hodnotu Laneovej antológie, ktorá podáva — najmä z hľadiska jazykovedca — výstižný obraz o aplikáciách štruktúrnej metódy vo viacerých spoločenskovedných disciplínach.

V. Krupa

COLLOQUIUM PAEDOLINGUISTICUM BRNO 14.—16. X. 1970

Pedolingvistika je v porovnaní s inými lingvistickými odbormi jedným z novších odvetví, ktoré však v posledných rokoch čoraz viac napreduje. Rozvoj pedolingvistiky vyvoláva predovšetkým tlak praxe z najrozličnejších oblastí, podobne ako v minulom storočí podnety a otázky z odboru praktickej výučby hluchonemých pomáhali formovať experimentálnu fonetiku. To však neznamená, že všeobecná jazykoveda sa o rozvoj pedolingvistiky nezaujíma. Azda zhodou šťastných okolností teoretické základy pedolingvistiky kladli svojimi prácami poprední lingvisti; aj u nás jej čelným predstaviteľom

je jazykovedec so širokým rozhľadom v moderných i klasických jazykoch, ako aj vo viacerých oblastiach fonetických vied. Teší nás, že prvé samostatné pedolinguvistické sympóziu bolo usporiadané práve u nás. Podujala sa na to brnenská pobočka Jazykovedného združenia pri ČSAV v spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity J. E. Purkyňu. **Sympóziu** sa konalo v dňoch 14.—16. októbra 1970 na Filozofickej fakulte v Brne. **Veľký záujem** o toto podujatie ukazujú zahraničná účasť: hostia zo zahraničia tvorili takmer polovicu účastníkov sympózia (22 z celkového počtu 48). Boli to lingvisti, psycholingvisti, fonetici, pedagógovia, psychológovia a lekári z 12 štátov (z Bulharska, Francúzska, Holandska, Juhoslávie, Kanady, Maďarska, NDR, NSR, Nórska, Poľska, Rumunska, Švédska). Na sympóziu odznelo 26 referátov a 47 registrovaných diskusných príspevkov.

Predseda sympózia univ. prof. dr. Karel Ohnesorg, DrSc., ktorý je sám autorom viacerých monografií venovaných výskumu detskej reči, zdôraznil v otváracom prejave význam pedolinguvistického bádania pre lingvistiku. Pripomenul tiež naše staré **národné tradície** prejavujúce sa už v záujme J. A. Komenského o otázky detskej reči.

Za medzinárodnú spoločnosť fonetických vied sympóziu pozdravil jej generálny tajomník prof. Martin Kloster-Jensen a za družobnú univerzitu v Greifswalde doc. dr. Helmut Stelzig. Zhromaždenie odoslalo pozdravné telegramy prof. Chvatcevi do Leningradu a prof. Cohenovi do Paríža, ktorí sa na rokovaní nemohli zúčastniť.

Hlavné referáty na plenárnom zasadnutí predniesli zahraniční hostia. Známa pracovníčka v psycholingvistike prof. Tatiana Slama-Cazacu (Bukurešť) naznačila v obširnom prehľade vývin pedolinguvistických bádanií za posledné polstoročie (*L'étude du langage enfantin en Europe dans les dernières 50 années*). Zdôraznila v ňom význam pedolinguistiky nielen pre psychológiu a pedagogiku, ale aj pre viacero iných vedných odborov, ako je lingvistika, fonetika, neurológia, defektológia a kybernetika. Ukázala ďalej, ako v súčasnosti vystupuje do popredia syntetický pohľad na skúmané otázky. Takýto pohľad sa dá uplatňovať na základe výsledkov množstva detailných štúdií z minulosti. Popredná predstaviteľka francúzskej ortoepie prof. Suzanne Borel-Maisonny (Paríž) vo vyčerpávajúcom referáte (*Tomoanalyse et oscilographie. Possibilité d'application aux troubles de la parole*) bohato doloženom obrazovým materiálom zhrnula dnes už všeobecne uznávané poznatky z experimentálneho fonetického výskumu v oblasti patológie reči a ukázala na ich význam v pedolinguvistike.

Referát prof. Milivoja Pavloviča (Belehrad) patril spolu s referátmi prof. K. Ohnesorga a prof. M. Sováka k referátom so všeobecnójazykovednou tematikou. Odznel ako tretí z hlavných referátov na plenárnom zasadnutí. M. Pavlovič rozvinul v ňom ďalej svoju teóriu z r. 1961. Formuloval tri princípy vyplývajúce zo štúdia detskej reči, rečových porúch a mixoglotie. Na prvom mieste je to princíp integrácie jazykového systému u detí, druhý princíp sa vzťahuje na fonematickú interferenciu fonačného priebehu, tretí princíp sa prejavuje pri diachronickom miešaní jazykov.

Ostatné referáty odzneli v sekciiach. Ako vidno z ich tematiky, vzťahovali sa na najrozmanitejšie oblasti pedolinguistiky.

K. Ohnesorg vo svojom podrobnom referáte (*Une contribution à la pédophonétique comparée*) ukázal, ako sa dnes už dá na základe veľkého množstva prác o detskej reči ukázať na súvislosti medzi zákonitostami ontogenetického vývinu detskej reči a niektorými zákonitostami vo vývine jednotlivých jazykov. Ide o javy z oblasti realizácie znelých a neznelých konsonantov, vzťahu záverových a úžinovných konsonantov, výslovnosti velár, sibilánt, fixovania výslovnosti likvid, ďalej o prejavy hláskových skupín, krátenie dlhých slov a vypúšťanie náslovných hlások. Skúmaním bohatého materiálu z viacerých jazykov (francúzština, lotyšština, poľština, ruština, slovenčina a čeština) zistil analógiu

medzi vývinom náslovných hlások v detskej reči a ich vývinom v jednotlivých jazykoch. Zdôrazňuje zaujímavý jav, že dieťa v iniciálnej pozícii vynecháva nielen tie hlásky, ktoré ešte nevie artikulovať, ale často v tejto pozícii vynecháva aj tie hlásky, ktorých artikuláciu bežne ovláda. Zaujímavé je však to, že dieťa si tento jav dobre uvedomuje.

Referát M. Sováka (*The Linguistic Sense from the Point of View of the Reflex Theory*) sa týkal teórie transferu. Autor vysvetľuje, ako neuvedomelá reflexná schopnosť transferu pomáha dieťaťu prekonávať ťažkosti jazykového vývinu. Transfer, ktorý sa odohráva v oblasti verbálnej gnózis, je bázou pre vytvorenie jazykového citu, ktorého vývin ďalej závisí od rozdielnej individuálnej jazykovej skúsenosti. J. Průcha v referáte *New Psycholinguistic Theories on Language Acquisition in Children* kládol dôraz na komunikatívnu funkciu detskej reči a na potrebu skúmať osvojovanie si jazyka u detí nielen v ranom štádiu (2–3 roky), ale i v neskorších rokoch.

Niekoľko ďalších referátov čerpalo tematiku z oblasti fonológie a fonetiky. Predniesli ich M. Kloster-Jensen (*La constatation d'oppositions phonémiques dans le système linguistique de l'enfant*), J. Pačesová (*The Growth of the Phonemes in Czech-speaking Children*), J. Dvončová (*Das Problem der Beziehung der Artikulationsbasis und des phonologischen Systems in der Erforschung der Kindersprache*), L. Bartoš (*La réalisation des groupes consonantiques chez un enfant tchèque*), V. Lejska (*Einfluss einiger wichtigen Gesellschaftsfaktoren auf die Entwicklung der richtigen Artikulation der Kinder*). Do oblasti vývinu detskej reči patrili referáty, ktoré predniesli V. Růžke-Draviņa (*The Emergence of Affirmation and Negation in Child Language*), G. W. Shugar (*A Method of Descriptive Analysis of Activity in Natural Conditions as Applied to the Young Child during the Period of Speech Acquisition*), M. Vajshajtlová (*Die Bedeutung der Gefühlserziehung für die Entwicklung der Sprache des Kindes*), P. Vlahović — M. Mikeš — L. Dezső (*Développement des constructions de complément d'object et de lieu dans la langue des enfants serbocroates et hongrois*), tí istí autori (*Sentence-programming Span in Child Language*), J. Kania (*Die Phonetik der Kinder mit verzögerten Sprachentwicklung*), H. Pešinová (*Zu den Kriterien der Entwicklung der Sprache bei den Schulkindern*).

Vývinu slovnej zásoby sa týkali referáty P. Janotu (*The Development of the Vocabulary in Children*), M. Chumura-Klekotowej (*Formations néologiques dans la parole de l'enfant polonais et russe*).

Syntaktickými otázkami sa zaoberal W. Kaper (*Normalsprachige Tiefenstrukturen und kindliche Satzbildung*). Zaujímavým príspevkom k problematike bilingvizmu bol referát E. Oksaarovej (*Zum Erwerb der estnischen Quantitätsregeln im zwei sprachigen Milieu*). Oblasť výučby cudzích jazykov sa týkal referát M. Milana (*A Study on the Child Speech in Spontaneous and not Spontaneous Situation*). Svoje miesto mali aj referáty týkajúce sa chybnej reči, ktoré predniesli N. Janotová (*Verwendung der Eigenschaftswörter bei gehörschädigten Kindern*), L. Kaczmarek (*Sprachanbildung bei der gehörlose blinde Helene Keller*), J. Liška (*Pronunciation Disorders and Their Reflection in Society*).

Na sympóziu sa vytvorilo srdečné pracovné ovzdušie a jeho výsledky boli hodnotené len pozitívne. Sympóziu sa zakončilo plenárnym zasadnutím, na ktorom podľa návrhu z pléna prijalo brnenské pracovisko funkciu koordinátora prác v odbore pedolinguistiky v európskych krajinách. Prednášky, ktoré odzneli na sympóziu, vyjdú v osobitnom zborníku.

J. Dvončová

OBSAH

Pätdesiat rokov Komunistickej strany Československa	3
Ján Horecký, O komunikatívnom aspekte vo vzťahu jazyka a myslenia.	121
Ján Kačala, Prísudkové (vetnozäkladové) sloveso vo vetách s doplnkom	31
Jozef Liška, Palatálna laterála v slovenčine	128
Milan Majtán, Z problematiky predložkových zemepisných názvov	41
Jozef Ružička, Polstoročie výskumu slovenčiny	5

Rozhľady

Wayles Browne, Some Questions of Slovak Morphology	49
Klára Buzássyová, Kontrastívny výskum jazykov	160
Ján Horecký, Z problematiky aktuálneho členenia	58
Šimon Ondruš, K niektorým prácam z dejín jazykovedy	175

Diskusie

František Kočíš, Kvantitatívny a kvalitatívny prvok v zloženom súvetí	65
Izidor Kotulič, Nad Atlasom slovenského jazyka I	77
Ábel Král, Pravopis, výslovnosť a ortoepická kodifikácia	182

Správy a posudky

K šesťdesiatpäťke prof. K. Ohnesorga. G. Podolcová	192
Za docentom J. Vavrom. J. Sabol	192
Leninizm i teoretickéskije problémy jazykoznanija. J. Horecký	194
M. Ivič, Pravci u lingvistici. E. Horák	209
R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. E. Horák	210
Structuralism. A. Reader. V. Krupa	217
E. A. Nida — Ch. R. Taber, The Theory and Practice of Translation. V. Krupa	116
G. Lakoff, Deep and Surface Grammar. E. Ružičková	214
Ch. J. Fillmore, The Case for Case. Universals in Linguistic Theory. E. Ružičková	117
Jazykovedný zborník (Acta Facultatatis Philosophicae Universitatis Prešovensis). Š. Peciar	105
J. Ružička, Spisovná slovenčina v Československu. Š. Peciar	196
J. Dvončová — G. Jenča — Á. Král, Atlas slovenských hlások. J. Štolc	200
O. Kajánová-Schulzová, Úvod do fonetiky slovenčiny. Á. Král	99
L. N. Šmirnov, Glagoľnoje vidoobrazovanije v sovremennom slovačkom literatur- nom jazyke. E. Sekaninová	203
I. Němec, Vývojové postupy české slovní zásoby. V. Blanár	108

Е. N. Prokopovič, Stilistika častej reči (glagolnyje slovoformy). I. Kothaj.	114
А. М. Babkin, Russkaja frazeologija, jejo razvitije i istočniki. J. Mlacek	111
W. Pomianowska, Zróznicowanie gwar południosłowiańskich w świetle faktów słowotwórczych. F. Buffa	206
Н. Т. Carvell — J. Svartvik, Computational Experiments in Grammatical Classification. V. Krupa	119
В. Berlin — P. Kay, Basic Color Terms. Their Universality and Evolution. V. Krupa	216
Konferencia o aktuálnych problémoch lexicológie v Minsku. V. Blanár	97
Colloquium paedolinguisticum Brno 14.—16. X. 1970. J. Dvončová	218

СОДЕРЖАНИЕ

Пятидесятилетие Коммунистической партии Чехословакии	3
Ян Горецки, Отношение языка и мышления с коммуникативной точки зрения	121
Ян Качала, Сказуемый глагол в конструкциях с вторым сказуемым	31
Йозеф Лишка, Боковой согласной [L] в словацком языке	128
Милан Майтан, К проблеме географических названий с предлогом	41
Йозеф Ружичка, Половина столетия в исследовании словацкого языка	5

Обзор

Вейлз Браун, Некоторые проблемы морфологии словацкого языка	49
Клара Бузаншинова, Лингвистическое исследование по контрастивной грамматике	160
Ян Горецки, Проблематика актуального членения предложения	58
Шимон Ондруш, Некоторые работы по истории языкознания	175

Дискуссия

Франтишек Кочинг, Количественные и качественные элементы в сложном предложении усложненного типа	65
Изидор Котулич, Над Атласом словацкого языка I	77
Абел Краль, Правописание, произношение и орфоэпическая кодификация	182

Сообщения и рецензии

По случаю шестидесятилетия со дня рождения проф. К. Онезорга. Г. Подолцова	192
Скончался доцент Йозеф Вавро. Я. Сабол	192
Ленинизм и теоретические проблемы языкознания. Я. Горецки	194
М. Ивич, Направления в языкознании. Э. Горак	209
Р. Симэон, Энциклопедический словарь лингвистических терминов. Э. Горак	210
Структурализм. В. Крупа	217
Ю. А. Найда — Ч. Р. Тейбер, Теория и практика перевода. В. Крупа	116
Г. Лейкофф, Глубинная и поверхностная грамматика. Э. Ружичкова	111
Ч. Дж. Филморе, Падеж. Э. Ружичкова	117
Лингвистический сборник. Ш. Пециар	105
Й. Ружичка, Словацкий литературный язык в период с 1918 года по 1968 год. Ш. Пециар	196
Я. Двончова — Г. Енча — А. Краль, Фонетический атлас словацкого языка. Й. Штолц	200
О. Каянова-Шулцова, Введение в фонетику словацкого языка. А. Краль	99
Л. Н. Смирнов, Глагольное видообразование в современном словацком литературном языке. Э. Секанинова	203
П. Немец, Развитие словарного запаса чешского языка. В. Бланар.	108

Э. Н. Прокопович, Стилистика частей речи (глагольные словоформы). П. Котхай	114
А. М. Бабкин, Русская фразеология, ее развитие и источники. Й. Млачек	111
В. Помяновска, Дифференциация южнославянских диалектов с точки зрения словообразования. Ф. Буффа	206
Х. Т. Карвел — Дж. Свартвик, Вычислительные эксперименты в грамматической классификации. В. Крупа	119
Б. Берлин — П. Кей, Основные термины цвета. В. Крупа	216
Конференция по актуальным проблемам лексикологии в Минске. В. Бланар	97
Коллоквиум по педолингвистике Брно 14.—16. X. 1970. Я. Двончова	218

CONTENTS

Fifty Years of the Communist Party of Czechoslovakia	3
Ján Horecký, The Relation Language — Thought from the Communicative Point of View	121
Ján Kačala, Predicational Verb in the Construction with the Predicate	31
Jozef Liška, The Lateral Consonant <i>l</i> in Slovak	128
Milan Majtán, On the Problem of Geographical Names Containing the Preposition	41
Jozef Ružička, Half Century of the Investigation of the Slovak Language	5

Review articles

Wayles Browne, Some Questions of Slovak Morphology	49
Klára Buzássyová, Towards a Contrastive Grammar	160
Ján Horecký, Problems of Functional Sentence Perspective	58
Šimon Ondruš, On Some New Works from the History of Linguistics	175

Discussion

František Kočíš, Quantitative and Qualitative Elements in Compound Sentences	65
Izidor Kotulič, On the Atlas of the Slovak Language I.	77
Ábel Král, Orthography, Pronunciation, and Codification of Orthography	182

Reports and reviews

Professor Karel Ohnesorg Sixty Five Years Old. By G. Podolcová	192
Obituary for doc. Jozef Vavro. By J. Sabol	192
Leninism and Theoretical Problems of Linguistics. By J. Horecký	194
M. Ivič, Trends in Linguistics. By E. Horák	209
R. Simeon, Encyclopedia of Linguistics. By E. Horák	210
Structuralism. A Reader. By V. Krupa	217
E. A. Nida — Ch. R. Taber, The Theory and Practice of Translation. By V. Krupa	116
G. Lakoff, Deep and Surface Grammar. By E. Ružičková	214
Ch. J. Fillmore, The Case for Case. Universals in Linguistic Theory. By E. Ružičková	117
Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. By Š. Peciar	105
J. Ružička, The Slovak — Its Development from 1918 to 1968. By Š. Peciar	196
J. Dvornčová — G. Jenča — Á. Král, The Phonetic Atlas of Slovak. By J. Štolic	200
O. Kajanová-Schulzová, Introduction to the Phonetics of Slovak. By Á. Král	99
L. N. Smirnov, The Aspect Formation in Slovak. By E. Sekaninová	203

I. Němec, Development of the Lexicon of Czech. By V. Blanár	108
E. N. Prokopovič, Stylistics of the Parts of Speech and Word Form of the Verb. By I. Kothaj	114
A. M. Babkin, Phraseology of Russian — Its Development and Sources. By J. Mlacek	111
W. Pomianowska, The Difference of the South Slav Dialects from the View of Word-Formation. By F. Buffa	206
H. T. Carvell — J. Svartvik, Computational Experiments in Grammatical Clas- sification. By V. Krupa	119
B. Berlin — P. Kay, Basic Color Terms. Their Universality and Evolution. By V. Krupa	216
Conference on the Topic Problems of Lexicology in Minsk. By V. Blanár	97
Colloquium paedolinguisticum Brno 14.—16. X. 1970. By J. Dvončová	218

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Eudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník XXII, 1971,

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ján Bosák

Redakčná rada:

J. Bosák, prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., PhDr. Á. Král, CSc.,
PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, CSc., prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc., PhDr.
Š. Peciar, CSc., PhDr. E. Sekaninová, CSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr.
J. Štole, DrSc.

Adresa redakcie: Bratislava, Nálepškova 26

Technický redaktor J. Macherová

Povolený výmerom Pov. kultúry č. 959-58.

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo námestie 48/VII.

Ročné predplatné Kčs 30.—, jednotlivé číslo Kčs 15.—

Tlač: Kníhhtlačiareň SVORNOSŤ, n. p., Bratislava

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971